

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Špela Sevšek Šramel
Jana Šnytová

OD DONAVE DO VLTAVE
Pregled češke in slovaške književnosti

Ljubljana 2023

OD DONAVE DO VLTAVE: pregled češke in slovaške književnosti

Tip publikacije: visokošolski učbenik

Avtorici: Špela Sevšek Šramel, Jana Šnytová

Recenzenta: Jan Malura, Andrej Rozman

Prevod: Tatjana Jamnik (poglavja 1–3.1), Barbara Okorn (poglavja 3.2–4.4)

Jezikovni pregled: Maja Kovač

Slika na naslovnici: *Cithara sanctorum* Jiří Třanovský, 1877 (foto: Ana Pika Šubic)

Tehnično urejanje: Jure Preglau

Prelom: Nana Martinčič

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Ljubljana, 2023

Prva izdaja

Naklada: 150 izvodov

Cena: 19,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>

DOI: 10.4312/9789612972387

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID=178413571

ISBN 978-961-297-235-6

E-knjiga

COBISS.SI-ID=178439683

ISBN 978-961-297-238-7 (PDF)

Kazalo

Predgovor.....	5
1 Posebnosti proučevanja starejšega češkega in slovaškega slovstva	9
2 Starocerkvenoslovansko pismenstvo na Velikomoravskem	11
2.1 Velikomoravska kneževina in prihod Konstantina (Cirila) in Metoda	11
2.2 Stara cerkvena slovanščina, glagolica, cirilica	12
2.3 Značilnosti starocerkvenoslovanske književnosti	13
2.4 Književni spomeniki velikomoravskega obdobja	13
2.5 Druga faza starocerkvenoslovanskega pismenstva	14
3 Od začetkov češkega pismenstva do razsvetljenstva.....	17
3.1 Književnost v obdobju srednjega veka	17
3.2 Humanizem	28
3.3 Barok	43
4 Češka književnost od razsvetljenstva do konca 19. stoletja.....	61
4.1 Razsvetljenski klasicizem in narodni preporod	61
4.2 Romantika in bidermajer	78
4.3 Neoromantizem, parnasizem in prehod v realizem	100
4.4 Realizem in naturalizem	118
5 Starejša slovaška književnost do razsvetljenstva	137
5.1 Srednjeveška književnost	137
5.2 Humanizem in renesansa	143
5.3 Baročna književnost	153
6 Slovaška književnost od razsvetljenstva do moderne.....	163
6.1 Razsvetljenstvo in klasicizem	163
6.2 Predromantika	175
6.3 Romantika	186
6.4 Prehod v realizem in kritični realizem	197
7 Uredniška opomba.....	219
8 Seznam slikovnega gradiva	221
9 Literatura	227

Predgovor

Od Donave do Vltave: pregled češke in slovaške književnosti je visokošolski učbenik in obenem tudi berilo. Prinaša pregled literarnega ustvarjanja v češkem in slovaškem kulturnem prostoru od skupnih začetkov v 9. stoletju kot dediščine starocerkvenoslovanskega obdobja pa vse do moderne na prelomu 19. in 20. stoletja. Učbenik je v prvi vrsti namenjen študentom. Predstavlja namreč temeljno študijsko gradivo in izbor literarnih besedil v začetni fazi študija češke in slovaške filologije, natančneje pri predmetih *Uvod v študij književnosti* v okviru predavanj in vaj, kot obvezno študijsko gradivo pri predmetu *Kultura, civilizacija, pismenstvo* na študijskih programih Češki jezik in književnost ter Slovakistika. Hkrati bo zaradi dostopnosti v slovenščini obvezno študijsko gradivo pri predmetu *Češka in slovaška književnost*, ki je namenjen študentom slovenistike, primerjalne književnosti in drugim.

Učbenik z literarnozgodovinsko zasnovo zapolnjuje vrzel na tem področju v slovenskem prostoru. V antologijskem smislu didaktično dopolnjuje dve temeljni in aktualni deli: *Sto let slovaške književnosti* (ur. S. Chrobáková, A. Rozman, 2000) in univerzitetni učbenik *Antologija starejše češke književnosti* (J. Šnytová, A. Rozman, 2012). Poleg tega so relevantni še antologija *Nesrečno srečni, antologija češke poezije druge polovice 20. stoletja* (ur. J. Šnytová, 2012), slovenski prevod *Slovaške zgodovine* (ur. E. Mannová, 2005) ter antologija *Zgodbe iz Slovaške* (ur. A. Pleterski, 2017). Nezanemarljiv literarnozgodovinski kontekst češke in slovaške književnosti predstavljajo tehtne spremne študije prevodov leposlovja. Poseben izziv učbenika je sopostavitev češke in slovaške književnosti, ne da bi pri tem eno postavili v senco druge ali po drugi strani zapostavljali specifičen odnos med njima. Namen pregleda je tudi premislek o položaju obravnavanih literarnih sistemov iz zunanje perspektive.

Zaradi širokega časovnega razpona od 9. do konca 19. stoletja je pričujoča knjiga skromnejša pri naboru avtorjev in besedil, saj zaradi prostorske omejitve vanjo ni bilo mogoče vključiti vseh tipičnih zvrsti. Tako so pri primerih besedil v manjši meri zastopani dramatika, esej in druge polliterarne zvrsti. Seveda bi bilo v širši izdaji z mnogo več avtorji in besedili lažje prikazati tudi zvrstno in poetološko pestrost v vsakokratnem obdobju. Učbenik je zasnovan z željo po preglednosti in uporabnosti, obenem pa tudi kot motivacija k nadaljnjemu poglobljenemu delu pri predavanjih in vajah ali med študentovim samostojnim branjem in raziskovanjem. Pri izbiri besedil se opirava na kanon teh dveh nacionalnih književnosti, kakor se je oblikoval v času novejše književnosti do danes z nekajkratnimi revizijami. Ob tem pa sva upoštevali tudi specifično didaktiko književnosti v tujem jeziku.

Učbenik se smiselno zaključi s poglavjem o realizmu in prehodu v 20. stoletje, čemur bo sledil drugi del učbenika, ki bo obravnaval češko in slovaško književnost celotnega 20. stoletja in prehoda v novo tisočletje.

Pri izboru je bilo eno od izhodišč tudi didaktična izkušnja dela z besedilom s študenti češčine in slovaščine kot tujega jezika. Tako so v izbor vključeni kanonizirani avtorji z najbolj reprezentativnimi besedili, kot sta na primer K. H. Mácha s pesnitvijo *Maj* in A. Sládkovič s pesnitvijo *Marína*. Na drugem mestu pa bomo našli primere manj tipičnega izbora besedil: prvega znanstvenega slavista P. J. Šafárika denimo predstavljamo kot pesnika, pri J. Kollárju pa sva poleg soneta iz pesnitve *Hči Slave* izbrali njegovo razpravo o slovanski vzajemnosti. Učbenik si v sklepnih vprašanjih zastavlja tudi širši premislek o razširjenih ciljih študija tuje filologije in znotraj nje literarne vede, kulturne zgodovine, prevodoslovja.

Posebno pozornost si zasluži vprašanje, kaj razumemo pod pojmom češka oz. slovaška književnost ali po katerih kriterijih lahko določenega avtorja uvrstimo v to ali ono skupino. Tako češka kot slovaška književnost sta skozi stoletja nastajali v okviru večetničnih oz. večnacionalnih državnih tvorb, od tega je bila odvisna tudi izbira/raba jezika. Češko pismenstvo in kasneje književnost sta nastajala na ozemlju današnje Češke, in sicer od preloma 13. in 14. stoletja v češčini, pred tem v stari cerkveni slovanščini ter latinščini, vzporedno od srednjega veka dalje tudi v nemščini in hebrejščini. Slovaški primer je kompleksnejši: začetki pisne tradicije na ozemlju današnje Slovaške so vezani na uporabo stare cerkvene slovanščine, skozi celotni srednji vek vse do razsvetljenskih reform so bile v rabi latinščina in različne oblike slovaščine v predknjižnem obdobju, od reformacije do sredine 19. stoletja je velik del slovaških evangeličansko usmerjenih literarnih ustvarjalcev uporabljal češčino. Prvi slovaški knjižni jezik je stopil v rabo v osemdesetih letih 18. stoletja, od leta 1843 pa govorimo o enotnem slovaškem knjižnem jeziku. Izbira jezika torej ni edini in zadovoljivi kriterij pri uvrščanju posameznih osebnosti v nacionalne okvire, vsaj do sredine 19. stoletja ne. Kot antologijska primera lahko služita dva avtorja, ki sta bila po rodu Slovaka: Ján Kollár, v češkem okolju znan kot Jan Kollár, in Pavol Jozef Šafárik oz. Pavel Josef Šafařík tvorita tako del češkega kot slovaškega literarnega kanona. Njuno delo je tu predstavljeno v okviru obeh pregledov.

Ker je učbenik v prvi vrsti namenjen slovenskim študentom, je celotno avtorsko besedilo napisano v slovenščini. Pri izbiri jezika obravnavanih literarnih besedil, ki so namenjena branju in analizi na predavanjih in vajah, sva dali prednost jeziku izvirnika, torej v večini primerov češčini pri pregledu češke in slovaščini pri pregledu slovaške književnosti. Besedila starejše književnosti, napisana v stari cerkveni slovanščini, latinščini ali starejši podobi slovaščine, so tu na voljo v kanoniziranem češkem oz. slovaškem prevodu. Izjemo predstavlja najstarejše tu obravnavano besedilo *Proglas*, ki je v skupnem poglavju predstavljeno v

slovenskem prevodu. Tehten premislek glede izbire jezika so zahtevali še avtorji slovaškega literarnega kanona, ki so vse do nove kodifikacije slovaščine leta 1843 pisali v češčini, slovakizirani češčini ali drugi obliki slovaščine ali v nemščini. V teh primerih je pretehtal argument lažjega razumevanja, zato so literarni odlomki objavljeni v prevodu v sodobno slovaščino z opombo o jeziku izvirnika, kar je tudi uveljavljena praksa v slovaških srednješolskih in univerzitetnih učbenikih.

Zgradba učbenika sledi literarnozgodovinskemu ključu: uvodno poglavje se sooča z vprašanjem, kako brati besedila starejše književnosti in kaj je njihova specifika. V drugem poglavju se bralec sreča z velikomoravsko tradicijo pismenstva, ki predstavlja prvo fazo tako češke kot slovaške starejše književnosti, zato je predstavljeno v skupnem poglavju. Od tu naprej obravnavamo vsako od nacionalnih književnosti znotraj njenega lastnega razvojnega loka. Najprej je na vrsti pregled češke književnosti, in sicer od njenih najstarejših razvojnih etap v 10. stoletju preko humanističnega pismenstva ter baročnega obdobja do sredine 18. stoletja v prvem sklopu. V drugem sklopu se osredotočimo na razvoj novejše književnosti od časa narodnega preporoda preko romantizma do realizma in naturalizma. Pregled slovaške književnosti je prav tako razdeljen na dva zaključena sklopa: znotraj starejše književnosti so to latinski srednji vek, obdobje humanizma in nazadnje obdobje baroka. Obsežnejša pa so poglavja od konca 18. stoletja dalje. Slovaški model književnosti se ravno v tem času začenja oblikovati na podlagi jezikovne identitete, ta se namreč pridružuje starejši konfesionalni. Vprašanje slovaškega knjižnega jezika tako ostaja ključno celotno prvo polovico 19. stoletja, ko je s sprejetjem nove knjižne norme generacija romantičnih avtorjev postavljena pred izziv oblikovanja novega knjižnega jezika z novimi estetskimi ideali ob hkratnem spoštovanju in preseganju domače literarne tradicije. Zadnje poglavje obravnava čas po letu 1848 in izpostavlja nekatere specifike ter univerzalne poteze slovaškega realizma in opisuje postopen prehod v moderno.

Vsako poglavje uvajajo zastavljeni cilji, ki poskušajo izpostaviti že znana dejstva in se navezati na slovensko in evropsko književnost. Sledi zgodovinski, politični in družbeni okvir stoletja oz. obdobja ter osnovne tendence literarnega razvoja s ključnimi avtorji in deli. Za analizo izbrana literarna besedila vsebujejo odlomke proze in poezije v izvirniku, čemur sledi še jezikovna razlaga v opombi pod črto. Notranje medsebojno sklicevanje češke književnosti na slovaški del in obratno je v besedilu označeno takole: [prim. 5.3]. Poglavja dopolnjuje slikovno gradivo, ki poskuša ilustrirati določen čas in avtorje v njem. V zaključku so zapisana vprašanja in dodatne naloge za samostojno raziskovanje, ki po eni strani povzemajo poglavje, po drugi pa spodbujajo k nadaljnjemu branju celotnih literarnih del in ponujajo prostor za komparativno analizo pri pouku ali kreativno pisanje.

Pri nastanku učbenika *Od Donave do Vltave: pregled češke in slovaške književnosti* so nama s strokovnimi komentarji in razpravo od vsega začetka

pomagali recenzenti prof. dr. Jan Malura s Filozofske fakultete Ostravske univerze, upokojeni red. prof. dr. Andrej Rozman s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in korespondentka slovaškega dela doc. dr. Markéta Andričíková z Univerze v Košicah. Zahvala gre tudi Znanstveni založbi Filozofske fakultete ter urednikoma, to sta Jure Preglau in Polona Šubelj. K sooblikovanju besedila so prispevale prevajalki češkega dela Tatjana Jamnik in Barbara Okorn ter lektorica Maja Kovač. K didaktičnemu delu učbenika in analizi besedila ter opombam pa so seveda prispevali tudi doslejšnji študenti češčine in slovaščine, ki so naju vzpodbudili k premisleku, kako lahko beremo in razumemo časovno ter kulturno oddaljena besedila tako, da širijo naš miselni svet ter tvorno dopolnjujejo naše dosedanje vedenje in bralsko izkušnjo.

Z željo, da bi knjigo dolgo držalo v rokah čim več študentov in radovednih bralcev, avtorici izpolnjujeva zastavljeno strategijo raziskovanja in promocije češke in slovaške književnosti v slovenskem, tudi univerzitetnem prostoru.

V Ljubljani, avgusta 2023

Špela Sevšek Šramel in Jana Šnytová

1 Posebnosti proučevanja starejšega češkega in slovaškega slovstva

V tem poglavju boste izvedeli:

- kateri so razlogi za specifičen pristop k delom starejših obdobj,
- kakšen je pomen slovstva starejših obdobj za sedanost,
- kako se pripraviti na branje in interpretacijo del starejše književnosti.

Med proučevanjem najstarejših obdobj ne smemo pozabiti, da so tedaj dela nastajala v povsem drugačnem zgodovinskem kontekstu, saj bomo le tako našli ključ za njihovo razumevanje in odkrili njihov pomen ter estetsko vrednost. Predvsem je treba upoštevati **časovno distanco** od časa njihovega nastanka, ki prinaša docela drugačno bralsko izkušnjo za današnjega bralca v primerjavi s prvotnim. Prav tako se moramo zavedati razlogov za nastanek dela, ki so tesno povezani s časom, v katerem je nastalo. Da bi lahko slovstvo razumeli, si ga moramo najprej ogledati z vidika tedanjega načina mišljenja, šele nato lahko iščemo njegov pomen in idejno ter estetsko vrednost za sedanost.

Predvsem se moramo zavedeti, da je okvir miselnega sveta srednjeveškega človeka predstavljala vera, zato ne preseneča, da so bila prva literarna besedila **krščansko orientirana** in motivirana. Začetki slovanskega pismenstva so povezani s sprejemom krščanstva na tem ozemlju. Šele sčasoma se začnajo uveljavljati posvetne tematike. Za srednjeveškega človeka so bili nekateri postopki upodabljanja, ki jih danes težje dešifriramo, samoumevni in naravno razumljivi. Dojemal je simboliko števil in barv, blizu pa mu je bil tudi svet alegorij in nadnaravnega.

Z današnjega vidika nas lahko začudi, da pri mnogih delih ne poznamo avtorjevega imena. **Anonimnost ustvarjalcev** izhaja iz pohlevnosti pred božjo avtoriteto, povezana pa je tudi z drugačnim odnosom do ustvarjanja. Pisci si ne prizadevajo biti izvorni, temveč se trudijo predajati to, kar so izvedeli. Prezemajo snov drugih del, prevajajo, dopolnjujejo in razširjajo starejša dela. Zato niti ne preseneča, da namesto individualnih izbirajo **nadosebne teme** in se posvečajo občim vprašanjem. Kljub temu je opazna samoniklost posameznih nacionalnih literatur.

Številna literarna besedila so se ohranila zgolj v rokopisnih odlomkih in poznejših prepisih. Zanje je torej značilna **fragmentarnost** ali nepopolnost. Poleg tega so bila sprva pogosto namenjena **poslušanju** in so se širila od ust do ust. Srednjeveški bralec, ali bolje rečeno **recipient**, poslušalec, je bil vaju slušno dojemati tudi daljša dela in si marsikatero zapomniti. Srednjeveška kultura je bila

namreč precej bolj slušna oz. ni tako zelo temeljila na vizualnem kot v sodobnem modernem in postmodernem času.

Prav tako se moramo zavedati, da pregled razvoja pismenstva vse do narodnega preporoda zajema tudi znanstvena, jezikoslovna in zgodovinska dela. Pri najstarejših besedilih so estetsko funkcijo pogosto nadomestile druge, ki izhajajo npr. iz retorike, logike, filozofije in teologije. Zato med deli starejše književnosti najdemo tudi liturgična besedila, zagovore, polemike, besedila bodisi s svarilno funkcijo bodisi z zgledi obnašanja itn.

Ne smemo pozabiti, da se je srednjeveško prebivalstvo identificiralo kot skupnost bolj na podlagi ozemlja kot jezika in tako v nacionalne književnosti uvrščamo tudi ustvarjalnost, ki je na češkem in slovaškem ozemlju v posameznih razvojnih etapah nastajala **v različnih jezikih**. Poleg češčine in slovaščine so avtorji pisali tudi v stari cerkveni slovanščini in latinščini, na Slovaškem tudi v slovakizirani češčini, nemščini in madžarščini, na Češkem pa še v nemščini in hebrejščini.

Informirano spoznavanje starejših razvojnih faz narodnega pismenstva nam bo pomagalo doumeti bistvo in posebnosti razvoja posameznih književnosti v modernem času, kajti prav ta obdobja so postavila temelje za nadaljnji razvoj književnosti. Češki literarni zgodovinar Josef Hrabák pomen proučevanja starejših literarnih spomenikov primerja s sprehodom po mestu, kjer nas večinoma pritegne prav srednjeveško jedro. Tako kot simbioza starih spomenikov z modernimi zgradbami ustvarja edinstveno lepoto, brez katere bi bila mestna arhitektura osiromašena, tudi starejše slovstvo razkriva edinstvenost nacionalnih literatur.

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

V čem se razlikuje pristop k literarni ustvarjalnosti v starejših obdobjih in v modernem času?

Kako te razlike uporabimo pri interpretaciji del starejše književnosti?

Kaj je značilno za srednjeveškega avtorja in bralca?

2 Starocerkvenoslovansko pismenstvo na Velikomoravskem

V tem poglavju boste izvedeli:

- kakšen pomen imajo starocerkvenoslovanska besedila v kontekstu češke in slovaške književnosti,
- kako opisati značilnosti literarnih spomenikov Velikomoravske,
- katera so najpomembnejša besedila starocerkvenoslovanskega pismenstva,
- kaj pomenijo izrazi pokristjanjevanje, stara cerkvena slovanščina, glagolica, cirilica.

2.1 Velikomoravska kneževina in prihod Konstantina (Cirila) in Metoda

Začetek pismenstva Slovanov, torej uvedba pisave in pričetek nepretrgane literarne tradicije, se umešča prav na današnje ozemlje Češke in Slovaške. Prva slovstvena dela, zapisana v slovanskem jeziku, so bila namenjena prebivalstvu **Velikomoravske kneževine** (Velikomoravska), prve zgodnje oblike države zahodnih Slovanov v srednji Evropi, ki je obstajala v letih 833–907. Iz prvotnega jedra na južnem Moravskem (današnja Češka republika) in zahodnem Slovaškem se je postopoma razširila proti zahodu na ozemlje dežele Češke, proti vzhodu na ozemlje današnje Slovaške, severno na ozemlje Šlezije (današnja Poljska) in vse do Panonske nižine (današnja Madžarska).

Najstarejše pismenstvo je tesno povezano s **sprejemom krščanstva** na tem ozemlju. Začetki literarne izobraženosti so povezani z apostolskima misijonarjema iz Soluna, bratoma Konstantinom¹ in Metodom, ki sta leta 863 prišla iz Bizanca na Velikomoravsko, kamor ju je povabil velikomoravski knez Rastislav (846–870). Ta je očitno nameraval ustanoviti samostojno cerkveno organizacijo na Moravskem in s tem okrepiti neodvisnost od germanskega Vzhodnofrankovskega cesarstva. Prošnjo je najprej poslal papežu v Rim, vendar so jo tam verjetno zavrnil. Bizantinski cesar Mihael III. je podpiral idejo o uvedbi slovanskega jezika v bogoslužje med Slovani in je prošnjo uslišal. Po zapisu v *Žitju sv. Konstantina (Cirila)* je svojo odločitev pospremil z besedami: »da bi se tudi vi prištevali k velikim narodom, ki slavijo Boga v svojem jeziku«.

1 Konstantin je redovno ime Ciril prevzel šele tik pred smrtjo, ko je zaradi bolezni šel v samostan in bil posvečen v meniha (Legiša 1956–1971: 154).

2.2 Stara cerkvena slovanščina, glagolica, cirilica

Na Velikomoravsko je Mihael III. poslal enega tedaj najodličnejših izobražencev in diplomatov, filozofa in filologa **Konstantina (Cirila)** (826/827–869), in njegovega starejšega brata, pravnika **Metoda** (813/815–885). Za potrebe razširjanja krščanstva sta na podlagi južnoslovanskih narečij ustvarila umetni slovanski jezik, **staro cerkveno slovanščino**, ki je bil tudi zahodnim Slovanom dobro razumljiv. Hkrati s knjižnim jezikom je izjemno nadarjeni jezikoslovec Konstantin za staro cerkveno slovanščino razvil tudi povsem novo pisavo **glagolico**, ki še danes vzbuja občudovanje poznavalcev. Pisava naj bi bila prirejena po grških malih črkah (minuskuli) in dopolnjena z drugimi znaki orientalskih pisav. Na Velikomoravskem je bila glagolica, v kateri so bili zapisani velikomoravski literarni spomeniki, v uporabi od prihoda apostolskih misijonarjev do leta 885, ko so bili na pobudo nitranskega škofa Vihinga (Wiching) Metodovi učenci in duhovniki slovanskega obredja izgnani. Na prelomu 9. in 10. stoletja je nastala nekoliko preprostejša pisava **cirilica**, ki je bila prirejena po grških velikih črkah (majuskuli) in dopolnjena z nekaterimi glagoličnimi znaki. V ciriličnem zapisu se je ohranila večina literarnih spomenikov, prepisanih v poznejših obdobjih.

Slika 1: Ciril in Metod na litografiji Jana Köhlerja iz leta 1912.

2.3 Značilnosti starocerkvenoslovanske književnosti

Književnost na ozemlju Velikomoravske je bila del pokristjanjevanja in pojavov, ki so ga spremljali. Na mesto, kjer je bilo prej ustno slovstvo, je prinesla novo tradicijo knjižne kulture, kakršna je obstajala na Orientu in v Sredozemlju. Zatorej je logično, da so prva književna besedila služila liturgičnim namenom. Sprva je šlo za najnujnejša **bogoslužna besedila**, tem pa so se postopoma pridruževali še prevod celotne Biblije in nekatera **cerkvenopravna besedila**. Hkrati je nastajala tudi izvirna literarna ustvarjalnost, pri kateri so opazni antični in bizantinski vplivi na področju poetike, retorike in žanrskega sistema.

2.4 Književni spomeniki velikomoravskega obdobja

Že pred prihodom na Velikomoravsko sta sveta brata v staro cerkveno slovanščino prevedla odlomke evangelijev, na velikomoravskem ozemlju pa nato s pomočjo svojih učencev nadaljevala **prevajanje vseh štirih evangelijev**, drugih delov Nove zaveze in zbirke psalmov. Pozneje so sledili še prevodi večine knjig Stare zaveze. Prevode je Konstantin pospremil z dvema predgovoroma. Ohranil se je fragment prvega, v katerem avtor pojasnjuje svoja prevajalska načela, med katero prišteva prizadevanje za razumljivost, pomensko pravilnost in ustrezno estetsko vrednost, kar je bilo za tiste čase izjemno. Drugi predgovor ali uvodni spev, **Proglas**, je slavospev in obenem zagovor pravice do tega, da so verske knjige vsakomur dostopne v njegovem lastnem jeziku.

Prozna življenjepisa apostolov, **Žitje Konstantina** in **Žitje Metoda**, sta se sicer ohranila šele v poznejših prepisih, vendar strokovnjaki ocenjujejo, da sta obe deli nastali v drugi polovici 9. stoletja. Obe besedili sta nastali, da bi proslavili oba misijonarja, po vsebinski plati pa se dopolnjujeta in spadata med odlična dela starocerkvenoslovanskega pismenstva.

Prvi življenjepis, napisan z izbrušenim slogom, je nastal še za časa Metodovega življenja in z njegovo pomočjo, zato ni le literarno delo, temveč tudi zgodovinski vir. Navdihnili ga je bizantinski retorični žanr, t. i. žitje oz. življenje svetnikov, prinaša pa tako verodostojna dejstva kot tudi tradicionalne motive iz Biblije in grškega pismenstva. Velik del življenjepisa predstavljajo Konstantinovi učeni spori (disputi), ki so pravzaprav umetniško predelane polemike o krivoverstvu, islamu, židovski veri ali z nasprotniki slovanske liturgije.

Žitje Metodovo je verjetno nastalo tik po njegovi smrti, a še pred preganjanjem slovanskih duhovnikov. Cilj tega življenjepisa je prav tako zagovor Metodovega dela, vendar je napisan v preprostejšem, manj izbrušenem slogu in se osredotoča predvsem na pripoved o njegovem življenju. Na podlagi tega lahko sklepamo, da sta življenjepisa delo različnih avtorjev.

Oba življenjepisa spadata med najodličnejša dela starocerkvenoslovanskega pismenstva, hkrati pa sta tudi edinstvena zgodovinska vira in pričata o zrelosti kulturne tradicije, v kateri se je že izrazila potreba po beleženju teh dogodkov, da bi se ohranili v zgodovinskem spominu. V nasprotju s poznejšimi srednjeveškimi legendami ne vsebujeta toliko opisov čudežev.

V srednjeveško pismenstvo spadajo tudi zbirke besedil pravnega značaja. Najstarejši slovanski pravni spomenik je **Zakon sudni ljudem** (Zakon za sojenje ljudem). Nastal je na podlagi prevoda bizantinskega zakonika Ekloge, vendar je v primerjavi z bizantinsko predlogo na mnogih mestih omiljen in izkazano dopolnjen s potezami zahodne kulture.

2.5 Druga faza starocerkvenoslovanskega pismenstva

Po Metodovi smrti so njegove učence in slovanske duhovnike preganjali in jih nazadnje izgnali iz Velikomoravske. Zatočišče so našli na Hrvaškem, v Makedoniji in Bolgariji, kjer so jih razumevajoče sprejeli. Okoli Klimenta Ohridskega in Konstantina Bolgarskega (Preslavskega) je vzniknila književna šola s središčema v Ohridu in Preslavu. **Starocerkvenoslovanska tradicija** se je tako razširila na bolgarsko, makedonsko, srbsko, hrvaško in rusko ozemlje, še danes pa lahko staro cerkveno slovanščino slišimo med liturgičnimi obredi zlasti pravoslavne in grkokatoliške cerkve.

Proglas (verjetno šestdeseta leta 9. stoletja, najstarejši ohranjeni prepis iz 13. stoletja, avtor izvirnega zapisa je verjetno Konstantin)

Izvirni pesniški prolog k prevodu četvernega evangelija so navdihnili grško-bizantinski zgledi. Napisan je v silabičnem sistemu, torej v verzih z ustaljenim številom zlogov. V starocerkvenoslovanskem izvirniku vsebuje 110 (oz. 111) verzov, večinoma dvanajstercev. Uporablja zvočne figure (evfonija) in metafore. Gre za pesniški zagovor in slavospev stari cerkveni slovanščini v vlogi liturgičnega jezika, razumljivega Slovanom.

*Predgovor svetemu sem evangeliju:
Kot davno so obljubili preroki nam,
prihaja Kristus združevat vse narode,
ker s svojo lúčjo razsvetljuje celi svet.
V tem sedmem tisočletju² se zgodilo je.
Obljubili so slepim spet spregledati
in gluhim, glej, besedo Pisma slišati,*

2 Po takratnem štetju sedmo tisočletje od stvarjenja sveta.

ker treba namreč je Boga spoznati.

Zato Sloveni, čujte in poslušajte:

/.../

Besedi od Boga poslani zdaj prisluhni,

Besedi, ki dušo lačno ljudstvu siti,

Besedi, ki okrepi mu um, srce,

Besedi, ki mu da spoznati Boga.

Tako kot radost ne zasije brez luči,

ki v njej bi božji svet zagledalo oko,

ker ni v temi nič jasnega, razvidnega,

tako ti duša, vsaka duša brez pismenk

ničesar o tem božjem zakonu ne ve,

o knjižnem ne in ne o zakonu duhovnem,

o zakonu, ki nam razkriva Božji raj.

Zakaj kateri duh, ki groma strašnega

ne sliši, bo pred Bogom stal v bojazni?

Naj nos bo, voh, ki vonja cvetja ne zazna,

kako umeti bi zmožel božji čudež?

In usta, ki sladkosti ne občutijo,

ki človeka naredo, kot bi iz kamna bil?

Še bolj kakor iz kamna človek mrtev je,

je mrtva duša, vsaka duša brez pismenk.

/.../

Povedal vam bom raje samo pet besed,

izrekel vam jih bom s preprosto pametjo,

da mogli bi jih vse dojeti bratje vsi

bolj od besed tisočih nerazumljivih.

Kajti če človek česa ne razume sam

in pametnih ne zna dodati prispodob,

kako resnico nam odkrivati bi znal?

/.../

Četudi vse jezike človek bi poznal,

ne bi razvidel jih brezmejne nemoči.

Vendar dodajam svojo prispodobo

in pomenov mnogo z malo besedi povem.

Brez knjig so namreč kakor goli³ vsi narodi,

v boju brez orožja se ni moč boriti

3 goli – tu v pomenu: neoborožen, nemočen

*z nasprotnikom in pokončevalci naših duš,
so sojeni za plen strašanskih večnih muk.
/.../*

Prevod v slovenščino Avgusta Smolej. Ljubljana, 1997.⁴

Naloge za analizo besedila:

- Katera slogovna sredstva ustvarjajo umetniški učinek besedila?
- V slovarju literarne teorije poiščite termine metafora, anafora, sinestezija. Ali v besedilu najdete kakšne primere zanje?
- V besedilu najdemo prvine učene polemike, t. i. disputa. Na kaj se nanašajo?
- V *Proglasu* se pojavlja obilo motivov knjige. V katerem pomenu je tu razumljena knjiga?

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Kateri so bili cilji bizantinske misije Konstantina (Cirila) in Metoda?

Kaj je značilno za literarne spomenike tega obdobja?

Katere najpomembnejše spomenike starocerkvenoslovanskega obdobja poznate?

Opišite sledi, ki jih je kulturna dediščina stare cerkvene slovanščine pustila v slovenskem prostoru, in jih primerjajte s tukaj naštetimi.

⁴ Avgusta Smolej je prevod pripravila na podlagi slovaškega prevoda iz stare cerkvene slovanščine (*Evngeličan-ski koledar*, 1997).

3 Od začetkov češkega pismenstva do razsvetljenstva

3.1 Književnost v obdobju srednjega veka

V tem poglavju boste izvedeli:

- kateri zgodovinski dogodki v srednjem veku so bili ključnega pomena za razvoj književnosti v čeških deželah,
- kako sta na tedanji kulturni razvoj vplivali latinščina in stara cerkvena slovanščina,
- kakšne so okoliščine nastanka češkega pisnega slovstva in njegovega nadaljnega razvoja,
- katere so posebnosti ustvarjanja v obdobju husitstva,
- katera so najpomembnejša dela in osebnosti v obdobju srednjega veka.

3.1.1 Zgodovinski razvoj čeških dežel v obdobju srednjega veka

Na prelomu 10. stoletja je bila Velikomoravska kneževina že v razsulu in na ozemlju osrednje Češke je nastala **češka kneževina**, kamor se je prav tako preselil del učencev Cirila in Metoda. Tu je živela slovanska etnična skupina, imenovana Čehi, ki je govorila češko in vzpostavila temelje češkega naroda.

Prvi zgodovinsko izpričani češki knez je bil Bořivoj (872–888/894). Ta vladar se je skupaj s svojo soprogo Ljudmilo, bodočo prvo češko svetnico, dal krstiti verjetno še pri nadškofu Metodu in je bil zvest zaveznik zadnjih velikomoravskih vladarjev. Bořivoj si je za svoj sedež izbral Prago, ki je odtlej pa do danes središče češke države. Z njegovim prihodom na oblast se je pričela tudi vladavina bodoče močne **dinastije Přemyslidov**, ki je češki prestol zasedala vse do začetka 14. stoletja. Toda Bořivojev sin se je začel politično obračati k Bavarski, kar je pomenilo nagibanje k zahodni kulturi, ki je uporabljala latinščino. Zato je v 10. stoletju in na začetku 11. stoletja v čeških deželah na ustvarjanje vplival **preplet slovanske in latinske kulture**, nazadnje pa se je slovanska tradicija umaknila latinski.

Med přemyslidskimi vladarji ima pomembno vlogo **knez Václav** (924–935), ki je bil beatificiran kmalu po nasilni smrti s strani lastnega brata Boleslava (935–972). Kot pričajo legende iz tistega časa, so ga častili že v 10. stoletju in sčasoma je postal simbol češke državnosti in zavetnik čeških dežel. Njegov položaj se je neprekinjeno ohranjal skozi celoten zgodovinski razvoj pa do danes.

Slika 2: Umor svetega Václava na iluminaciji v Gumpoldovi legendi iz zadnje tretjine 10. stoletja.

V 13. stoletju je prišlo do daljnosežnih družbenih sprememb, povezanih z izredno gospodarsko rastjo. Na češkem prestolu so se izmenjale pomembne osebnosti iz rodbine Přemyslidov, ki so se velikopotezno osredotočale na ekspanzivno politiko. Kralj Přemysl Otokar I. (1197–1230) je med drugim svojim potomcem priskrbel **dedni naziv kralja** (1212). Njegov vnuk, kralj Přemysl Otokar II. (1253–1278),

je v drugi polovici 13. stoletja ozemlje češkega kraljestva bistveno razširil, na jugu celo do Kranjske. Po zaslugi tega vladarja se je v čeških deželah udomačilo viteštvo in viteška kultura. Prelomno je bilo tudi to, da so na njegovo povabilo neobljudena obmejna območja začeli poseljevati Nemci in tam ustanavljati mesta, s čimer se je nemška etnična skupina na Češkem razširila in trajno naselila ter tu živela do leta 1945. Njegov naslednik Václav II. (1283–1305) je na račun podpore rudnikov srebra in kovanja kvalitetnih srebrnih kovancev za nekaj časa postal eden najpremožnejših monarhov v Evropi. Toda dinastija Přemyslidov je leta 1306 po umoru zadnjega moškega potomca, mladega kralja Václava III. (1305–1306), izumrla.

V 13. stoletju se je uveljavilo in svoj položaj okrepilo **češko plemstvo**, elitna skupina zemljiških gospodov, ki je razpolagala z osebnim premoženjem in precejšnjim vplivom, po moči in premoženju pa je konkurirala tako kralju kot cerkvenim ustanovam ter odigrala pomembno vlogo v češki zgodovini. Prav češko plemstvo je bilo tisto, ki je po smrti zadnjega Přemyslida izpogajalo češki prestol za naslednika iz **dinastije Luksemburžanov**, ki so nato v čeških deželah vladali več kot sto let.

Češki kralj in poznejši cesar Svetega rimskega cesarstva **Karel IV. Luksemburški** (1346–1378) je bil po materini strani Přemyslid in se je na to dediščino med svojim vladanjem navezoval in jo premišljeno razvijal. Za časa njegove vladavine je prišlo do razcveta češke države in to ne le zaradi njegovih izjemnih vladarskih zmožnosti, temveč tudi ugodnega ekonomskega in družbenega razvoja v preteklih obdobjih, ko so vladali zadnji Přemyslidi. Nemogoče je spregledati njegovo **ustanoviteljsko delovanje**. Dosegel je ustanovitev praške nadškofije (1344), ustanovil je prvo univerzo v srednji Evropi, Karlovo univerzo (1348) in sprožil obsežna gradbena dela v Pragi ter njeni okolici. Izdatno je podpiral književnost in umetnost, literarno pa se je udejstvoval tudi sam.

Toda na koncu 14. stoletja so se že začele krepiti socialne in gospodarske težave, poleg tega pa je češke dežele zelo prizadela kuga. Nato so cerkveni reformatorji začeli opozarjati na brezupne razmere v Cerkvi in zahtevali njihovo izboljšanje. Predstavniki **češke reformacije** so na začetku 15. stoletja obsojali premoženje in politično moč v rokah cerkvenih predstavnikov, pri evharistiji pa so zahtevali obhajilo pod obema podobama, da bi bili med mašo duhovniki in verniki enakovredni. Eden najpomembnejših reformatorjev je bil pridigar, verski mislec in profesor Karlove univerze **Jan Hus** (1369–1415). Zaradi svojih nazorov je bil leta 1415 po sklepu cerkvenega zbora (koncila) v Konstanci sežgan kot krivoverec. Njegova smrt je spodbudila radikalizacijo reformističnih prizadevanj, ki se je stopnjevala v **husitsko revolucijo**. Češke dežele so skoraj dve desetletji pestili nemiri in vojne. Čeprav so bili husiti nazadnje poraženi, so vendarle dosegli kar nekaj uspehov.

*Slika 3: Sprejem Karla IV. na francoskem kraljevem dvoru.
Velika francoska kronika (1375–1380).*

V drugi polovici 15. stoletja je bil na češki prestol izvoljen plemič **Jurij Poděbradski (Jiří z Poděbrad, 1458–1471)**. To je bil izjemen dosežek, kajti bil je privrženec reformističnega gibanja, poleg tega pa tudi prvi češki kralj iz nevladarske rodbine. Srednjeveško obdobje češke zgodovine je nato sklenilo petdeset let kraljevanja dinastije poljskih Jageloncev, ki so ga spremljali upad kraljeve avtoritete, notranji boji med katoliškim in evangeličanskim plemstvom ter grožnja turških vpadov. Zatem je češki prestol prešel v roke **habsburške dinastije**.

3.1.2 Starocerkvenoslovansko in latinsko pismenstvo v čeških deželah

Dogajanje v 10. stoletju je še danes ovito v skrivnost in le stežka si predstavljamo, kakšen je bil v resnici kulturni kontekst in kakšno je bilo pravzaprav razmerje med starocerkvenoslovansko in latinsko literarno produkcijo. Vendar pa je bil ustvarjalcem v obeh jezikih zelo blizu žanr **legende**.

Življenje svete Ljudmile in svetega Václava obravnavajo številne legende, napisane v stari cerkveni slovanščini, nekaj tudi v latinščini. Nekatere od njih

se niso ohranile in jih poznamo iz poznejših omemb ali prepisov, nekatere so se navdihovale pri tujih zgledih ali pa je šlo za prevode tujih predlog. Izvirno umetniško besedilo je bila t. i. **Prva starocerkvenoslovanska legenda o sv. Václavu**, ki je bržkone nastala tik po svetnikovem umoru. Rokopis **starocerkvenoslovanske legende o sv. Ljudmili** se ni ohranil in zanj vemo le posredno iz drugih virov. Iz tega obdobja izvira najstarejša duhovna pesem **Hospodine, pomiluj ny** (Gospod, usmili se nas), ki pa se ni ohranila v prvotni starocerkvenoslovanski podobi, temveč v mlajši, počéššeni različici z nekaterimi starocerkvenoslovanskimi izrazi.

Pomembno pričevanje o tem obdobju je v latinščini napisana t. i. **Kristiánova legenda**, ki sicer obravnava življenje čeških svetnikov **sv. Václava in sv. Ljudmile**, vendar hkrati opisuje dogajanje na Češkem in Moravskem v 9. in 10. stoletju. Po legendi sodeč je bilo to obdobje razcveta tako starocerkvenoslovanskega kot latinskega pismenstva, izpričuje pa tudi kontinuiteto velikomoravske tradicije v češkem okolju. V besedilu same legende je njen nastanek datiran konec 10. stoletja, vendar se strokovnjaki o pristnosti tega podatka dolgo niso mogli zediniti in še vedno niso enotni.

Središče starocerkvenoslovanskega pismenstva je na ozemlju češke kneževine v 11. stoletju še za nekaj časa ostal **samostan Sázava** blizu Prage, toda tamkajšnji slovanski menihi so bili konec 11. stoletja izgnani, njihova dela pa v skladu s tedanjim prizadevanjem za veroučno in jezikovno enotnost uničena, tako da so samostan prevzeli menihi latinske liturgije. Latinska omika in slovstvo, ki sta se v 10. in 11. stoletju razvijala vzporedno s starocerkvenoslovansko, sta začela v 12. in 13. stoletju prevladovati. Literarno dogajanje na češkem ozemlju je tako postalo del zahodnoevropskega toka razvoja.

Na začetku 12. stoletja je nastalo temeljno zgodovinsko delo latinske premyslidske dobe, **Chronica Boëmorum**, v češkem prevodu **Kronika česká** (Češka kronika) oz. **Kosmova kronika** (Kozmova kronika). Kosma (Kosmas, 1045–1125) je bil neobičajno izobražen in razgledan avtor, imel pa je tudi pomemben cerkveni položaj, kar mu je omogočalo dostop do pomembnih dokumentov. V svoji kroniki, napisani v prozi, je popisal češko zgodovino od njenih najstarejših, še mitskih časov pa vse do svoje sodobnosti (do leta 1125). Pri tem je črpal iz številnih virov in pričevanj očitidcev ter svojih sodobnikov. Toda z viri je delal nekoliko tendenčno, saj je bil njegov cilj predvsem podati tedanjo razlago češke zgodovine za potrebe vladajoče dinastije Přemyslidov in praške škofije.

Žanr legende se je še naprej razvijal tudi v latinskem slovstvu. V češkem prostoru so se v tem obdobju avtorji legend osredotočali izključno na češke svetnike. Poleg legend o sv. Václavu **Crescente fide** (Ko se je širila vera) in **Gumpoldove legende**, katerih avtorja pa sta tujca, gre za legende o **sv. Prokopu**, ustanovitelju sázavskega samostana, in o drugem praškem škofu **sv. Vojtehu**.

3.1.3 Začetki in razvoj v češčini pisane književnosti

Prvi zapisi v češkem jeziku so se začeli pojavljati v latinskih in hebrejskih besedilih že v 11. in 12. stoletju. Vendar gre samo za t. i. **glose**, torej češke prevode posameznih besed, dopisane k tujejezičnim besedilom. Za prvo izpričano umetnostno besedilo v češčini poleg omenjene pesmi *Gospod*, usmili se nas velja duhovna pesem **Svatý Václave, vévodo České země** (O sveti Václav, vojvoda dežele Češke) iz 13. stoletja. Po teh skromnih začetkih umetniškega ustvarjanja v češčini pa na prelomu 13. in 14. stoletja preseneti razcvet v češčini pisane literature, ki jo odlikujeta velika žanrska raznolikost in visoka umetniška kakovost, in sicer od izbrušenih epskih pesmi preko zrele duhovne lirike pa do večjih prevodov duhovnih besedil.

Literarni zgodovinarji so sprva predvidevali, da je to rezultat dolgotrajnega razvoja v predhodnih fazah pismenstva, ki je temeljilo pretežno na ustnem izročilu, katerega spomeniki se pač niso ohranili. Toda moderni raziskovalci menijo, da je ta razmah posledica prelomne spremembe, povezane s političnim, družbenim in kulturnim razvojem češke države na prehodu iz 13. v 14. stoletje. Zlasti pri češkem plemstvu, meščanstvu in duhovščini se je po prvem valu nemške kolonizacije v drugi polovici 13. stoletja krepilo prizadevanje, da bi se kulturno izenačili z nemško etnično skupino, ki je imela tedaj na češkem ozemlju nezanemarljiv vpliv.

Za najpomembnejša spomenika začetka 14. stoletja veljata posvetni epski pesnitvi – *Alexandreida* in *Kronika tak řečeného Dalimila* (Kronika tako imenovanega Dalimila), ki sta se ohranili le fragmentarno. Junaški ep **Alexandreida** (začetek 14. stoletja) obravnava snov, ki je bila v srednjem veku zelo priljubljena. Pripoveduje o življenju in junaštvi makedonskega vladarja Aleksandra Velikega, ki ga prikaže kot ideal srednjeveškega viteza. Češko priredbo je avtor prilagodil domačemu okolju in tako jo lahko beremo kot **alegorijo** na čas vladavine kralja Přemysla Otokarja II. **Kronika tak řečeného Dalimila** (Kronika tako imenovanega Dalimila, 1310–1314; avtor neznan, zmotno pripisana duhovniku Dalimilu) podaja pregled češke zgodovine od mitskih časov do začetka vladavine Jana Luksemburškega. Delo je po eni strani zgodovinski vir, čeprav precej tendenčno in idealizirano prikazuje češki narodni značaj, po drugi strani pa je hkrati vsako od poglavij zasnovano kot privlačna epska pripoved. Podobno kot *Alexandreida* ima tudi Dalimilova kronika nekatere poteze **junaškega epa**.

Za časa vladavine Karla IV. se je književnost v nacionalnem jeziku pospešeno razvijala, na razvito pesništvo se je navezovala proza, nastajale so prve drame, pojavile so se znanstvena literatura ter duhovna in posvetna lirika.

Zvrst legende se še naprej razvija, značilna zanjo sta formalno eksperimentiranje in tematska heterogenost. Med najpomembnejša dela verzne epike luksemburškega obdobja spadata **Legenda o sv. Prokopu** (prva polovica 14. stoletja), ki je s svojo protinemško agitacijsko noto blizu *Dalimilovi kroniki*, in zlasti **Legenda o sv. Kateřině** (Legenda o sv. Katarini, verjetno 60. leta 14. stoletja). Ta

umetniško izjemna legenda obravnava eksotično zgodbo aleksandrijske princese Katarine, ki se je iz ljubezni do Kristusa dala krstiti, zavrnila poroko s cesarjem, v učenih razpravi prepričala tudi poganske učenjake, nazadnje pa umrla kot mučenica. Avtor uporablja prepletanje duhovnih in posvetnih prvin, zgodba je pretkana z motivi dvorne ljubezni in je še danes umetniško prepričljiva prav zaradi izjemne upodobitve intenzivnih čustev.

Iz tega obdobja se ni ohranilo veliko lirskih besedil, pa vendar so pomembna razvojna stopnja pisnega pesništva. Gre tako za **duhovne pesmi** kot tudi za **ljubezensko poezijo**, ki se navezuje na izročilo evropske dvorske lirike. Na meji med duhovnim in posvetnim pesništvom se gibljejo nekatera lirski besedila, ki po vzoru ljubezenske poezije opevajo ljubezen do ženske, hkrati pa jih lahko beremo alegorično kot češčenje svetnikov.

Na meji med posvetnim in duhovnim se je razvijala tudi češka srednjeveška dramatika. Primer tega je farsa, imenovana po glavni osebi, **Mastičkář** (Mazač, 40. leta 14. stoletja). V liturgično velikonočno dramo o treh Marijah, ki pridejo balzimirat Kristusovo telo, je vložen prizor v verzih povsem posvetnega značaja. Dogaja se na mestni tržnici, v njem pa prevladuje lik Mazača, ki kupcem ponuja svoja mazila, pri čemer komično karikira prakse šarlatanov in prodajalcev.

Bistvo izraznega **razvoja proze** v zadnjih desetletjih luksemburškega obdobja je bila prozaizacija pesniške besede. V prozi so bile obdelane teme, ki so prej spadale v verzificirano epiko, tako je nastalo veliko **proznih legend**, predvsem prevodov iz latinščine. Na podlagi raznih predlog so nastajali prvi **potopisi**, napisani v češčini, nekateri so bili obogateni s fantazijskimi motivi. V prozi se je razvijal tudi srednjeveški žanr **spora** – alegorični fiktivni pogovori, v katerih alegorične ali resnične osebe razrešujejo nazorski konflikt. Po pesniških satiričnih sporih (npr. *Podkoní a žák*, Konjušnik in učenec) za vrhunec te zvrsti v prozi velja **Tkadleček** (Tkalček, okoli 1407). Vsebinsko gre za spor zapuščenega ljubimca s personificirano Nesrečo, ki mu je vzela ljubljeno. Spor se konča s spravo in sprejetjem obstoja nesreče v svetu, kot ga je ustvaril bog. Vendar pa obravnavo ljubezenske tematike odlikujeta intelektualna igra in formalna virtuoznost. Analogijo tega dela najdemo v odlični nemški prozi *Der Ackermann aus Böhmen* (*Orač z Čech*, Orač iz Češke, okoli 1400), ki je nastala na Češkem.

V 14. stoletju je češčina prodrla tudi na **znanstvena področja** (zgodovina, pravo, teologija, naravoslovje) in v **administrativno prakso**. Zaradi te potrebe so nastajali na eni strani **latinsko-češki slovarji v verzih**, po drugi pa **terminologija**. Za obsežno strokovno delo **Tomáša Štítnega**, ki je pisal filozofske in verske traktate ter razlage, je značilen jasen, samosvoj in izbrušen razlagalni slog. V delu *Knížky o šašiech* (Knjige o šahu, 90. leta 14. stoletja) je predstavil organizacijo srednjeveške družbe na podlagi alegorije s šahovsko igro in njenimi figurami.

Tudi znanstvena besedila so temeljila na latinski produkciji, ki je na češkem ozemlju vzporedno nastajala še naprej. Vrhunec zgodovinopisja luksemburškega obdobja je v latinščini napisana in grafično bogata *Chronicon Aulae Regiae* ali **Zbraslavská kronika** (Zbraslavska kronika, začetek 14. stoletja). K literarnemu ustvarjanju je pomembno prispeval tudi sam kralj **Karel IV.** Napisal je več latinskih spisov, ki so bili kmalu po svojem nastanku prevedeni tudi v češčino, podpisan je pod novimi pravnimi uredbami, novo izdajo legende o sv. Václavu, lastnim življenjepisom **Vita Caroli** (Karlovo življenje) in drugimi besedili. Zapise o zgodovinskih dogodkih je pogosto navajal z namenom krepitev vladarske dinastije in lastnih državniških idej.

Imeniten dosežek luksemburškega obdobja je bil tudi prvi **celotni prevod Biblije** v češčino, ki je nastal okoli leta 1360 na podlagi latinske predloge (Vulgate).

3.1.4 Književnost husitskega obdobja

Husitstvo je svoje ime dobilo po najpomembnejši osebnosti tega obdobja, po cerkvenem reformatorju, verskemu mislecu in duhovniku **Janu Husu** (1369–1415). Hus po dolgoletnem konfliktu s predstavniki Cerkve ni podlegel njihovega pritisku, naj prekliče svoj nauk, tako da je bil nazadnje razglašen za krivoverca in leta 1415 usmrčen na grmadi.

Od preloma 14. in 15. stoletja do sedemdesetih let 15. stoletja je husitsko gibanje močno vplivalo na literarno produkcijo, navezovalo se je na predhodni literarni razvoj in obenem oblikovalo lastne umetniške cilje. Najbolj razširjena vrsta je postala proza, v okviru nje pa predvsem **verski traktat** ter zbirke pridig in razlag evangelijev, t. i. **postile**. Poezija je imela večinoma družbeno-politično funkcijo, postala je nekakšna publicistika v verzih, razvijali sta se duhovna pesem in satira, ki se je (podobno kot proza) približevala vsakdanjemu sporazumevalnemu oz. sporočanjškemu jeziku.

Na začetku 15. stoletja je nastalo Husovo delo, ki se navezuje na misli angleškega cerkvenega reformatorja in filozofa Johna Wycliffa. Hus je v latinščini pisal strokovne, teološke spise, ki so že za časa njegovega življenja sprožili burne polemike. Mednje spada traktat **De ecclesia** (**O Cerkvi**, 1413), v katerem premišlja o organizaciji in upravljanju Cerkve, za glavo katere priznava zgolj Kristusa, ne pa tudi papeža. V češčini je Hus pisal popularizacijske spise, namenjene širšemu ljudstvu: npr. v traktatu **Dcerka** (Hčerka, 1412/13) dekletom daje nasvete za pobožno in spodobno življenje. Zbirka pridig **Postila** (1413) je denimo postala ena najbolj branih knjig v naslednjih dveh stoletjih. Pripisujejo mu tudi latinski spis **Ortographia Bohemica** (O češkem pravopisu, začetek 15. stoletja), v katerem je prvič predstavljen sistem diakritičnih znamenj za slovanski jezik, ki je poenostavil in poenotil starejši zapis z dvočrkji. Ta diakritični sistem je pozneje prešel tudi v druge slovanske jezike, vključno s slovenščino.

Duhovne, bogoslužne in vojne pesmi husitov so uvrščene v **Jistebnický kancionál** (Jistebniška pesmarica). Najbolj znan je husitski bojni koral **Ktož jsú boží bojovníci** (Kdo so božji bojovníci, okoli 1420), ki so ga husitski vojaki peli pred bitkami in je njihove nasprotnike pognal v beg. Kot zanimivost omenimo, da ta pesem še danes navdihuje mnoge glasbenike in interprete. Na protihusitski strani pa so se pojavljale satirične pesmi, ki so smešile in karikirale nasprotnika ter njegove ideale. Tako na husitski kot na katoliški strani so nastajali alegorični spori. Primer je **Hádání Prahy s Kutnou Horou** (Prepiranje Prage s Kutno Goro, uvrščeno v Budišinski rokopis, sredina 15. stoletja), kjer sta personificirani mesti sopostavljeni kot predstavnika obeh sovražnih strani. Lepa Praga, ki ji na koncu spora pritrudi sam Kristus, predstavlja husitske ideale, medtem ko Kutna Gora, upodobljena kot neprikupna ženska, pooseblja katoliško stran.

Polemična literatura je značilna tudi za obdobje izzvenevanja husitstva od tridesetih do sedemdesetih let 15. stoletja. Znameniti pisec polemičnih traktatov je pisatelj in verski mislec, znan pod literarnim psevdonimom **Petr Chelčický** (Peter iz Chelčic, verjetno 1390–pred 1460). V svojih najpomembnejših spisih **Postila** (okoli 1430) in **Siet viery pravé** (Mreža prave vere, okoli 1440) obsoja posvetno cerkveno oblast in njeno bogatenje, hkrati pa zavrača vsakršno vojno nasilje. Drugo omenjeno delo že po svojem naslovu napotuje na biblični čudežni ribolov apostola Petra, ki je po Jezusovi zapovedi v mrežo ujel ogromno rib. Po Chelčickem je mreža Cerkev, v katero bi se morali ujeti pravični ljudje, grešniki pa mrežo uničujejo.

Tudi pismenstvo v času kralja Jurija Poděbradskega kaže, da je literarno ustvarjanje postajalo čedalje bolj posvetno. Književnost z družbeno-politično funkcijo se je umikala v ozadje, pospešeno se je začela razvijati **razvedrilna literatura**, kar dokazujejo nova potopisna dela. Spreminjal se je tudi način dojemanja literarnega dela, saj je brati znalo čedalje več ljudi. K širjenju bralstva je pripomogla tudi iznajdba tiska. Med najstarejše **češke tiskane knjige** spada **Trojánská kronika** (Trojanska kronika, rokopis iz 14. stoletja, tisk v Plznu, iz druge polovice 15. stoletja), češki prevod latinskega dvornega romana o osvajanju mesta Troje.

Kosmas: *Kronika česká* (začetek 12. stoletja)

Latinska Kozmova Češka kronika je razdeljena na tri knjige, ki se nadalje delijo na neenako dolga poglavja. Vsaka od knjig vsebuje predgovor in posvetilo. Popisovanje se začeneja z bibličnim potopom in gradnjo Babilonskega stolpa, konča pa se s Kozmovo sodobnostjo. Napisana je kronološko, njeno ogrodje je nasledstvo knezov iz dinastije Přemyslidov na češkem prestolu in praških škofov, prva knjiga se posveča tudi najstarejšim češkim bajkam o mitoloških osebah (praoče Čeh, kneginja Libuše, Přemysl Orač). Napisana je v prozi z vloženi kvantitativnimi verzi. K slogovni izbrušenosti prispevajo številne metafore, okrasni pridevki (epiteton ornans), primere, besedne igre in pregovori.

Prva knjiga, 2. poglavje

Podle učení geometrů se dělí povrch zemský na dvě polovice, z nichž jednu zaujímá⁵ pod svým jménem Asie, druhou Evropa s Afrikou. V Evropě leží Germánie a v jejích končinách⁶ směrem k severní straně daleko široko se rozkládá kraj, kolem dokola obklíčený horami, jež se podivuhodným⁷ způsobem táhnou po obvodu celé země, že se na pohled zdá, jako by jedno souvislé pohoří⁸ celou tu zemi obklopovalo a chránilo⁹. Povrch této země tenkrát zaujímaly širé lesní pustiny bez lidského obyvatele, zněly však hlasně bzukotem¹⁰ rojů včel a zpěvem rozličného ptactva. Zvěře bylo ve hvozdech bez počtu¹¹ jako písku v moři nebo jako hvězd na nebi a nikým neplašena těkala cestou necestou; houfům dobytka¹² sotva stačila země. /.../ Když do těchto pustin vstoupil člověk, ať to byl kdokoli – neznámo s kolika lidmi – hledaje příhodných míst k lidským příbytkům, přehlédl bystrým zrakem hory a doly, pláně a stráně, a tuším kolem hory Řípu mezi dvěma řekami, Ohří a Vltavou, první zařídil sídla, prvá založil obydlí a radostně na zemi postavil bůžky, jež s sebou na rameni přinesl. Tehdy starosta, jehož ostatní jako pána provázeli, mezi jiným takto promluvil k své družině: „Přátelé, kteří jste nejednou snášeli se mnou těžké trudy cesty po neschůdných lesích, zastavte se a obětujte oběť příjemnou svým bůžkům,¹³ jejichž zázračnou pomocí jste konečně přišli do této vlasti, kdysi osudem vám předurčené. To jest ona, to jest ona země, kterou jsem vám – jak se pamatuji – častokrát sliboval,¹⁴ země nikomu nepoddaná, zvěře a ptactva plná, sladkým medem a mlékem vlhnuoucí, a jak sami pozorujete, podnebím k obývání příjemná. Vody jsou všude hojné a nad obyčej rybnaté. Zde se vám nebude ničeho nedostávat, protože nikdo vám nebude škoditi. Ale když takový, tak krásný a tak veliký kraj jest ve vašich rukou, rozvažte, jaké by bylo vhodné jméno pro tu zemi.“ Ti ihned, jako z božského vnuknutí, zvolali: „Poněvadž ty, otče, sloveš Čech, kde najdeme lepší nebo vhodnější jméno, než aby i země slula Čechy?“

Prevod iz latinskega izvirnika Karel Hrdina in Marie Bláhová. Praha, 2011.

5 zaujímat – zavzemati

6 končina – daljni kraj

7 podivuhodný – čudovit

8 pohoří – gorovje

9 chránit – varovati

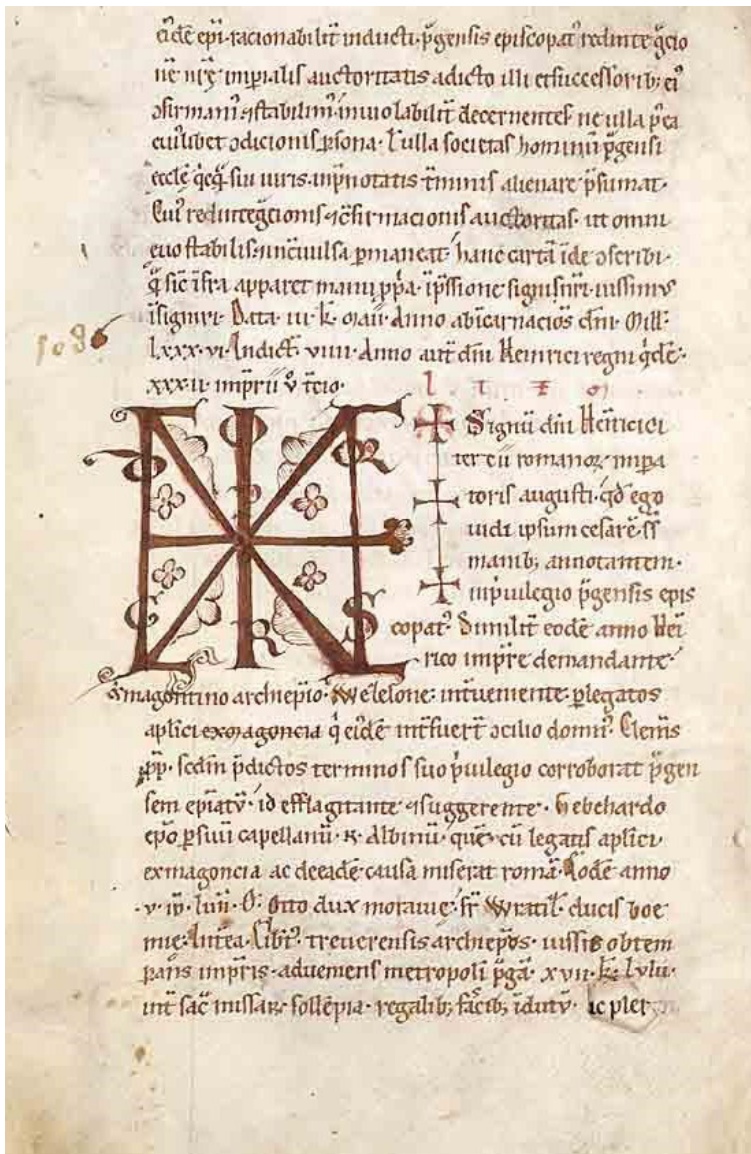
10 bzukot – brenčanje

11 bez počtu – nešteto

12 houf dobytka – čreda živine

13 obětujte oběť příjemnou svým bůžkům – darujte svojim bogovom všečno žrtev

14 slibovat – obljubljati

Slika 4: Kozmova Češka kronika v poznejšem rokopisu iz prve tretjine 13. stoletja.

Naloge za analizo besedila:

- Kateri dogodek opisuje Kozma? Je dogodek zgodovinsko izpričan?
- Katera slogovna sredstva najdete v besedilu?
- Kozma svoje delo piše z določeno politično intenco. Jo je možno razbrati iz tega odlomka?

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

V katerih jezikih so pisali srednjeveško književnost na češkem ozemlju? Opišite značilnosti ustvarjanja v posameznih jezikih.

Je položaj književnosti, napisane v latinščini na češkem ozemlju, primerljiv s slovenskim okoljem?

Katera pomembna dela, napisana v češčini, poznate? Iz katerega obdobja so?

Kateri so temeljni žanri srednjeveške književnosti, nastale na češkem ozemlju?

Katere ideje je razglašal Jan Hus? Kako bi opredelili njegovo delo?

Se v slovenskem okolju kažejo češki vplivi na književne spomenike (prim. *Stiški rokopis*)?

3.2 Humanizem

V tem poglavju boste izvedeli:

- kateri zgodovinski dogodki so vplivali na razvoj čeških dežel na prehodu iz srednjega veka v novi vek,
- katere so posebnosti renesanse, humanizma in reformacije v češkem prostoru,
- katerim žanrom je humanistična literatura na Češkem in Moravskem dajala prednost,
- katera so najpomembnejša humanistična dela, napisana v latinščini in češčini,
- kateri so bili najpomembnejši humanistični ustvarjalci.

3.2.1 Zgodovinski razvoj čeških dežel v obdobju poznega srednjega in zgodnjega novega veka

Proti koncu vladavine utrakvističnega kralja Jurija Poděbradskega, ki se je sicer v času svojega vladanja trudil spoštovati obe veroizpovedi, tako katoliško kot utrakvistično, je dežele češke krone zajelo dvovladje. Ogrski kralj **Matija Korvin** (Matyáš Korvín, 1469–1490) je izkoristil podporo papeža in osamljenost Jurija

Poděbradskega na mednarodnem prizorišču ter se leta 1469 s pomočjo domačega katoliškega plemstva in moravskih mest v Olomoucu dal izvoliti za češkega kralja, dejansko pa je vladal samo na Moravskem, v Šleziji in Lužici. Dvovladje se je na češkem prestolu nadaljevalo tudi po smrti Jurija Poděbradskega, med vladavino **Vladislava Ogrskega** (Vladislav Jagellonský, 1471–1516) iz poljske kraljeve dinastije, prekinila pa ga je šele smrt Matije Korvina leta 1490.

Vladavina Jageloncev je s seboj prinesla oslabitev kraljeve moči in krepitev položaja plemstva na domači politični sceni. Razlog za to je bil na eni strani dobrohotnost kralja Vladislava, na drugi pa dejstvo, da se je vladar po izvolitvi za ogrskega kralja s svojim dvorom preselil iz Prage v Budim (današnja Budimpešta). Zaradi vpliva husitskih vojn je svoj privilegirani položaj v družbi izgubila duhovščina, hkrati pa se je povečala moč meščanstva. Na prelomu 15. in 16. stoletja je boj za prevlado med nepriviligiranimi **meščanskimi** in gosposkimi **plemiškimi stanovi** dosegel vrhunec. Po skoraj dveh desetletjih nesoglasij je prišlo do oslabitve položaja mest in v čeških deželah je zmagala oblika stanovske monarhije.

Na mednarodnem prizorišču je medtem naraščala nevarnost turških vpadov. Ta je vrhunec dosegla leta 1526 z **bitko pri Mohaču**, v kateri je vojska osmanskega sultana premagala drugega vladarja iz rodbine Jageloncev, **Ludvíka** (1516–1526). Dejstvo je, da so v čeških deželah tudi v času njegove vladavine dejansko vladali stanovi; ker Ludvik za seboj ni zapustil prestolonaslednika, se je s tem končala vladavina poljske rodbine Jageloncev. Češki prestol so osvojili Habsburžani in češke dežele so za naslednja štiri stoletja postale del večnacionalne habsburške monarhije.

Ferdinand I. Habsburški (1526–1564) je v deželi vzpostavil centralistični model monarhije, razglašal je katoliško veroizpoved in kraljeva moč je ponovno uravnotežila moč stanov. Tekmovanje med stanovi in kraljem je preraslo v prvi stanovski upor (1546–1547), ki je bil ostro zatrt. Češki stanovi so zahtevali vsaj svobodo veroizpovedi in potrditev t. i. **Češke konfesije**, dokumenta, ki bi omogočil obstoj več veroizpovedi in vrst protestantizma. Ferdinandov sin in naslednik **Maksimilijan II.** (1564–1576) je sicer listino Češke konfesije potrdil, vendar le ustno. Njeno pisno potrditev so češki stanovi dosegli šele leta 1609 po zaslugi t. i. Majestata cesarja **Rudolfa II.** (1575–1611). Ta vladar in velik podpornik umetnosti in znanosti je že leta 1583 za svoj sedež izbral Prago. Češka metropola je tako postala eden kozmopolitskih kulturnih centrov renesančne Evrope, obiskovale so jo pomembne osebnosti tistega časa, kot so bili nemški astronom Johannes Kepler, danski zvezdoslovec Tycho Brahe ali italijanski slikar Giuseppe Arcimboldo. Mesto se je razvilo tako v arhitektonskem kot gospodarskem smislu.

Vendar češki stanovi še vedno niso bili zadovoljni s stanjem verskih svoboščin, poleg tega pa je katoliška stran Rudolfov majestat razumela kot poraz in spori so se še posebej krepili po nastopu Rudolfovega brata **Matije II.** (1611–1619)

na češki prestol. Dodatna omejevanja evangeličanov so leta 1618 privedla do **drugega stanovskega upora** proti katoliškim Habsburžanom. Nezadovoljna stanovska opozicija je skozi okna praškega gradu vrgla katoliške namestnike, visoke uradnike, ki so zastopali kralja (t. i. defenestracija).¹⁵ Kljub temu, da so padec preživeli, boja med češkimi nekatoliškimi stanovi in Habsburžani ni bilo več mogoče zaustaviti. Boji so trajali dve leti in postali del prve faze **tridesetletne vojne**. Vstaja čeških evangeličanskih stanov je bila zatrta in se je leta 1620 končala z **bitko na Beli gori**, ki je s seboj prinesla tragične posledice za češki narod.

Slika 5: Praška defenestracija na sočasni gravuri.

3.2.2 Posebnosti renesanse, humanizma in reformacije v češkem prostoru

Književnost renesanse in humanizma se je pod vplivom domačega zgodovinskega razvoja v češkem prostoru razvila v edinstven kulturni tok, ki je sicer temeljil na vzgibih razvitega kulturnega epicentra v Italiji, hkrati pa je prevzemal specifične domače vplive in jih nadalje razvijal. Gre za zelo raznoliko obdobje, zato prinaša določene težave, pa naj gre za samo razlago izrazov, časovno določitev ali periodizacijo obdobja.

¹⁵ Defenestracija je v srednjem ali zgodnjem novem veku pomenila še simbolično kaznovanje s padcem navzdol.

Ključni pojmi obdobja poznega srednjega in začetka novega veka, kot **so renesansa, humanizem in reformacija**, so v različnih obdobjih in kulturnih prostorih razumljeni različno. Tudi v češkem prostoru naletimo na polemike, povezane z njihovim definiranjem, zato bomo izhajali iz značilnosti, ki so običajne za češka didaktična gradiva. **Renesansa** je ponavadi razumljena kot kulturni proces, ki se je v 15. stoletju iz Italije širil v druge evropske dežele in za katerega je značilen predvsem racionalizem in antropocentrizem; **renesančna literatura** v nasprotju s srednjim vekom človeka dojema kot individuuum in se usmerja predvsem na prikazovanje posvetnih strani življenja. **Humanizem** predstavlja intelektualno estetsko gibanje, ki črpa iz antičnega mišljenja in umetnosti; pod njegovim okriljem je nastala mednarodna skupnost umetnikov in literatov, ki so poudarjali pomen spoznavanja sveta z racionalnega vidika in so v staroveških avtorjih videli svoj vzor oz. vir navdiha. Pomemben sestavni del humanizma je bilo prizadevanje za vsestransko izobraževanje človeka. **Reformacijo** pa razumemo kot versko gibanje, ki se je trudilo preoblikovati katoliško cerkev, kasneje pa so iz njega izšle različne novonastale evangeličanske cerkve. V čeških literarnozgodovinskih študijah se srečujemo predvsem z izrazi **humanistična književnost, češki in latinski humanizem**, medtem ko se obstoj domače renesančne literature postavlja pod vprašaj, med drugim tudi zato, ker je bil do prve tretjine 16. stoletja češki prostor še močno zaznamovan z izzvenevanjem srednjeveške kulture (pozna gotika).

Časovno se je to obdobje začelo v zadnji tretjini 15. stoletja, torej ob koncu vladavine kralja Jurija Poděbradskega in se končalo v dvajsetih letih 17. stoletja, ko je po bitki na Beli gori prišlo do temeljnega preobrata v razvoju čeških dežel. Osamljene sledi humanizma so se v čeških deželah pojavljale že sredi 14. stoletja med vladanjem Karla IV., ki je med svojimi bivanji v Italiji navezal stik s tamkajšnjimi humanisti; italijanski renesančni pesnik Francesco Petrarca je denimo češkim izobražencem ideje humanizma posredoval v svoji korespondenci in celo obiskal praški dvor; vendar je bila kontinuiteta razvoja prekinjena zaradi delovanja husitskega gibanja. Še v 17. stoletju je humanistične ideje pri svojem delu razvijal Jan Amos Komenský (1592–1670).

S stališča **periodizacije** humanistično književnost zavoljo večje preglednosti delimo na dve obdobji: **zgodnje**, ki je trajalo do konca vladavine Jageloncev v čeških deželah, torej do leta 1526, in **visoko**, ki se začne z nastopom Habsburžanov na češki prestol in traja do stanovske vstaje leta 1620. Včasih posebej razločujemo še **pozni** humanizem (80. leta 16. stoletja do 20. let 17. stoletja), ki je označen tudi kot **manirizem**.

Pomemben dejavnik domače humanistične književnosti je bil tudi obstoj več **kulturnih središč** – na Češkem kraljeva pisarna v Pragi in na Moravskem pisarna škofov v Olomoucu. Njuni dinamiki literarnega razvoja sta se razlikovali.

K razmahu renesanse v Olomoucu, ki ni bil tako prepreden s husitstvom kot Češka, je tako prišlo že v prvi tretjini 16. stoletja, medtem ko je na Češkem humanistična literatura dosegla vrhunec šele v drugi polovici 16. stoletja.

Tudi **jezikovni vidik** s seboj prinaša določene posebnosti. Del čeških humanističnih izobražencev je pisal v **latinščini**. Med njimi izstopa pisatelj in popotnik Bohuslav Hasištejský z Lobkovic, ki je češčino imel za barbarski jezik. Ta veja je vključevala predvsem katoliško orientirane humaniste iz vrst plemstva. Izobrazbo so pogosto pridobivali na italijanskih univerzah, saj praška še ni bila odprta za ideje humanizma. S stališča žanrov se je latinsko pisana produkcija osredotočala na **priložnostno poezijo, elegije (žalostinke), ode slavnim osebam, epigrame** ipd. Pomembna je bila tudi epistolografija, torej korespondenca med domačimi in tujimi humanisti.

Nato se je začela pojavljati **produkcija v češčini**. Za njenega glavnega predstavnika velja Viktorin Kornel ze Všehrd, ki je v svojih poznejših delih češčino namerno razvijal. Dela, napisana v češčini, so predvsem **strokovnega oz. izobraževalnega značaja** s področja zgodovine, prava, rodoslovja ter naravoslovja. Spregledati ne gre niti prevajalske dejavnosti tega obdobja – gre za prevode antičnih del in kasneje Biblije v češčino. Češko pišoči avtorji, večinoma pripadniki reformatorskih cerkva, so se pogosto izobraževali na nemški univerzi v Wittenbergu, kjer je deloval reformatorski teolog in prijatelj Martina Lutra, Philip Melanchthon. Na češke humaniste je izrazito vplival tudi nizozemski kozmopolitski mislec Erazem Rotterdamski.

Vendar razvoja obeh linij, latinske in češke, znotraj humanistične literature ne smemo razumeti ločeno. Najdemo namreč veliko primerov, ki se tej klasifikaciji izmikajo, in nobene od linij ne moremo preceniti, kajti obe sta v razvoju češke literature odigrali pomembno vlogo.

Ideje **reformacije** zasledimo v literarni dejavnosti Cerkve edinosti čeških bratov (Jednota bratrská). Šlo je za protestantsko cerkev, ki je nastala leta 1457 na osnovi idej husitskega gibanja. Sprva je širila predvsem zahtevo po strogem uboštvu Cerkve, vrnitvi k prvotni preprostosti in posledično je bila prepričana v nepotrebnost izobraževanja, vendar so ta stališča postopoma opuščali. Med njene pomembne dosežke sodi priprava in izdaja češkega prevoda Biblije, t. i. **Bible kralické** (Krališka biblija, 1579–1593/94, po mestu tiska v južnomoravskih Kralicah). Ta je v duhu humanističnega gesla »ad fontes« (k virom) končno nastal iz izvornih svetopisemskih jezikov in ne preko latinskega prevoda. Jezik tega prevoda Biblije, t. i. krališčina, je vzor kultvirane, knjižne češčine in vse do narodnega preporoda v 19. stoletju je imela vlogo knjižnega jezika tudi pri sosednjih slovaških evangeličanih [prim. 5.2.1].

Slika 6: Krališka biblija, VI. del (Nova zaveza), tretja izdaja iz leta 1601.

Nepogrešljiv fenomen tistega časa je širjenje **knjigotiska** in nastanek **založb**, za katerimi stojijo izobraženi in nadvse sposobni tiskarji. Knjiga se je tako lahko širila tudi med nižjimi meščanskimi sloji in postala dostopnejša. Posledično se je s tem spremenil tudi način branja, opuščalo se je namreč za srednji vek značilno glasno branje, knjiga pa je bila namenjena tihemu branju, kot ga poznamo danes.

3.2.3 Dela in pisci v obdobju zgodnjega humanizma

Vidnejše delo latinske tvorbe je bil spis **Dialogus** (Dialog, 1469), katerega avtor je katoliški prelat in hkrati diplomat kralja Jurija Poděbradskega, **Jan z Rabštejna** (1437–1473). Gre za fiktivni pogovor štirih zgodovinskih osebnosti, ki razpravljajo o sodobni situaciji na Češkem, predvsem o verskih razmerah in mednarodnem položaju kralja Jurija. Vsaka od razpravljajočih strani zagovarja drugačne nazore, vendar jim uspe preseči zaostren zaključek prepira, ki je bil značilen za srednjeveške spore, nasprotno, zaključijo spravljivo. Rabštejnov Dialog se drži modelov učenih platonskih dialogov, priljubljenih v humanističnem obdobju.

Med lastnosti humanistične poetike sodi tudi oblika pisma, v okvir katerega je spor umeščen, argumentacija na racionalni in ne religiozni osnovi ter številni citati iz antičnih del.

Pomembno središče latinskega humanizma je postala praška kraljeva pisarna, ki jo je za kratek čas vodil **Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic** (1461–1510). Ta pesnik in prozaist se je izobraževal na italijanskih univerzah, kjer se je navdušil za humanistične ideje in navezal stike z mnogimi izobraženci. Po neuspešni uradniški in cerkveni karieri se je zatekel na svoj grad Hasištejn na severozahodu Češke, kjer se je okrog njega oblikovala skupnost latinsko pišočih humanistov. Njegova dela niso bila znana samo na Češkem, temveč tudi v tujini. Pomembna je njegova bogata **korespondenca**, s pomočjo katere je ohranjal stike z evropskimi izobraženci. Je avtor mnogih **pesmi**, v katerih se odziva na domače dogajanje, kot je *Ad sanctum Venceslaum satira* (Tožba svetemu Václavu, 1489), in **filozofskih proz**, na primer o človeških slabostih *De miseria humana* (O bedi človeštva, 1495), *De avaritia* (O lakomnosti, 1500) idr.

Smisel ustvarjanja prav v češkem jeziku je sprevidel pisatelj in pravnik **Viktorin Kornel ze Všehrd** (1460–1520). Posvečal se je prevajanju del antične literature v češčino in v predgovoru k svojemu prevodu dela *Knihy o napravení padlého od Jana Zlatoustého* (Knjiga o spreobrnitvi propadlega, avtorja Janeza Zlatoustega, 1501) pojasnil, da pisanje v latinščini samo »priliva vodo v morje, medtem ko s prevajanjem knjig in spisov starih in enako dobrih ljudi v češki jezik« želi »rajši obogatiti revnega, kot pa bogatemu laskati s slabimi darili in biti sprejet z nehvaležnostjo in prezirom.«

Prvi v češčini pišoči humanisti so se posvečali predvsem prevajanju: **Řehoř Hrubý z Jelení** je med drugim prevedel *Hvalnico norosti* Erazma Rotterdamskega, **Mikuláš Konáč z Hodiškova** pa je pripravil prevod latinske verzije indijske zbirke bajk *Pančatantra* z naslovom *Pravidlo lidského života* (Pravilo človeškega življenja), prevedel je tudi spise Lukijana, Petrarke, *Češko kroniko* Eneja Silvija Piccolominija idr. **Hynek z Poděbrad** je prevedel enajst novel Boccaccievega *Dekameron*, po nemških predlogah pa so navdihnjene njegove ljubezenske pesmi, od katerih je postala znana *Májový sen* (Majske sanje), in sicer zaradi svoje erotične obarvanosti.

Pomembno humanistično središče je bila tudi pisarna olomuških škofov, kjer je deloval eden vodilnih predstavnikov latinskega humanizma, pesnik, pravnik, zgodovinar in kasneje škof **Jan Dubravius** (1486–1553). Njegova v latinščini napisana pesnitev *Theribulia* (Svet živali, 1520) je v obliki živalske alegorije kralju Ludvíku Jagelonskemu svetovala, kako pravilno vladati. V nasvetih, ki jih več kot petdeset živali daje svojemu kralju levu, se že kaže humanistično pojmovanje vladarja, ki bi se do svojih podložnikov moral obnašati pošteno in pravično. Kompleksna zgradba, pisana v latinski metriki, vsebuje v duhu humanizma še mnogo mitoloških referenc,

prizorov iz antične zgodovine in podobe sodobne družbe. Ustreza tudi tedanji potrebi po priročnikih s praktičnimi življenjskimi nasveti. Poleg tega je Dubravius avtor zgodovinopisnih del (*Historiae Regni Boemiae*, Zgodovina češkega kraljestva, 1552) in strokovnih spisov (*De piscinis*, O ribnikih, 1547).

Potopisi tistega časa so prinašali izkušnje in opazovanja avtorjev, ki so se na pot pogosto podali kot člani delegacije z določenim poslanstvom in tako bralcem približevali tuje dežele in ljudi. **Martin Kabátník** je bil član odposlanstva Cerkve edinosti čeških bratov, ki se je odpravila v vzhodne dežele iskat prvotno krščansko cerkev. V svojem potopisu *Cesta z Čech do Jeruzaléma a Egypta* (Pot iz Češke v Jeruzalem in Egipt, 1500) je zelo verodostojno upodobil potovanje po Mali Aziji, Egiptu, Jeruzalemu, Siriji in Palestini. **Jan Hasištejnský z Lobkovic**, starejši brat Bohuslava, se je leta 1493 odpravil na zasebno potovanje v Palestino. Svoja doživetja je kasneje popisal v potopisu *Putování do Jeruzaléma k Svatému hrobu* (Popotovanje v Jeruzalem k Božjemu grobu, 1505/06), ki ga je sestavil na podlagi svojih dnevniških zapiskov s poti. Navedeni podatki so precej točni, potopis že spominja na reportažo in je nasploh oblikovan zelo premišljeno.

3.2.4 Dela in pisci v obdobju visokega humanizma

Latinska produkcija v obdobju visokega humanizma se je osredotočala na priložnostno poezijo, kot so elegije, slavlne hvalnice pomembnim osebam in slavnim dogodkom, epigrami ipd. Pomembna skupina latinsko pišočin avtorjev, ki jo je okrog sebe zbral kraljevski uradnik in mecen umetnosti **Jan starejši Hodějovský z Hodějova** (1496–1566), je sodelovala pri nastanku in izdaji štiridelnega zbornika poezije *Farragines poematum* (Mešanica pesmi, 1561/62). Uredil ga je eden njegovih soavtorjev, pesnik **Matouš Kolín z Chotěřiny**, znan pod humanističnim, tj. latiniziranim imenom **Collinus** (1516–1566). Zbornik je bil v tistem času deležen velikega odziva in je vplival na dela mnogih drugih humanističnih pesnikov, ki so začeli pisati pod Collinovim vplivom.

Pomemben predstavnik mlajše generacije je bil vsestransko nadarjen ustvarjalec **Jan Campanus Vodňanský** (1572–1622), magister in rektor praške Karlove univerze. Bil je avtor obsežnega pesniškega opusa, ki ga je odlikovala tudi popolna oblika. Hkrati je bil tudi češki domoljub in avtor šolske latinske drame **Bretislaus** (Břetislav, 1604) o češkem knezu iz dinastije Přemyslidov, ki črpa iz pripovedi o ugrabitvi Břetislavove bodoče žene Jitke, hčere bavarskega vojvode Jindřicha Babenberka iz samostana v Schweinfurtu. Delo vsebuje večje število citatov iz antične literature. Uprizarjanje igre na univerzi so katoliški uradniki že leta 1604 prepovedali zaradi njenega domoljubnega tona. Jan Campanus Vodňanský je po bitki na Beli gori utrakvistično veroizpoved zamenjal za katoliško, med vzgibi za

spreobrnitev pa so omenjena prizadevanja za rešitev praške univerze.¹⁶

V tistem času je v zgodovino češke literature vstopila prva ženska avtorica, na Češkem živeča pesnica angleških korenin, Elizabeth Jane Weston (1582–1612). Na Češko je spremljala svojega očima, alkimista Edwarda Kellyja, ki je bil na praškem kraljevskem dvoru in službi Rudolfa II. Njeno ustvarjanje obsega latinske pesmi, aforizme in bogato korespondenco.

V češko pisani literaturi se od tridesetih let 16. stoletja razvijajo znanstveni in popularizatorski spisi. Na področju **zgodovinopisja** gre za delo **Kronika o založení země české a prvních obyvatelích jejích** (Kronika o ustanovitvi češke dežele in njenih prvih prebivalcih, 1539) avtorja **Martina Kuthena ze Šprinsberku** (verjetno 1510–1564), v kateri je na zgodovino gledano z utrakvističnega vidika. Hkrati gre za prvo češko kroniko, ki je že računala na širjenje s knjigotiskom.

Daleč najbolj znana je **Kronika česká** (Češka kronika, 1541) **Václava Hájka z Libočan** (+1553), ki je pri bralcih ostala priljubljena vse do 19. stoletja. Hájek je bil sprva utrakvistični duhovnik, ki pa se je kasneje spreobrnil v katolika. Posledično je deloval v pomembnih cerkvenih uradih in bil deležen podpore katoliškega plemstva. Njegova kronika je torej načrtno napisana s katoliškega vidika. To je tudi eden od razlogov, zakaj ni zanesljiv zgodovinski vir, temveč uspešno in lahko berljivo leposlovno delo o češki zgodovini, napisano še v duhu srednjeveškega pisanja kronik. Hájek je v njej barvito prikazal dogajanje na Češkem od prihoda plemena Čehov do nastopa Habsburžanov na češki prestol leta 1526, pri čemer pa je resnične dogodke mešal z lastnimi posegi in zgodbami.¹⁷

Na področje zgodovine je posegel tudi utrakvistični prevajalec, tiskar in organizator kulturnega življenja **Daniel Adam z Veleslavína** (1546–1599). Njegovo edino izvirno delo je **Kalendář historický** (Zgodovinski koledar, 1578, popravljena izdaja 1590), v katerem za vsak dan v letu opiše izbrani zgodovinski dogodek od stvarjenja sveta pa vse do njegove sodobnosti. Pomemben dosežek je bila tudi izdaja knjige **Kroniky dvě o založení země české** (Dve kroniki o ustanovitvi češke dežele, 1585), ki je vsebovala nov prevod študije *Historia Bohemica* (Češka zgodovina) italijanskega avtorja Eneja Silvija Piccolominija¹⁸ in ponovno izdajo Kuthenove kronike, dopolnjene s poučnim Veleslavínovim predgovorom.

16 Je tudi glavni lik zgodovinskega romana Zikmunda Winterja (1846–1912) *Mistr Campanus* (Magister Campanus, 1906), ki opisuje dogajanje v čeških deželah po pobelgorskem porazu.

17 Kronika je navdihnila tudi mnoge druge ustvarjalce ne le v obdobju humanizma, kot sta bila Jan Dubravius in Jan Campanus Vodňanský, temveč tudi avtorje rokopisnih ponaredkov 19. stoletja *Kraljedvorski rokopis* in Zelenogorski rokopis, pisatelja Aloisa Jiráska (1851–1930) in njegove *Staré pověsti české* (Stare češke legende, 1894).

18 Enej Silvij Piccolomini (1405–1464) je bil italijanski diplomat in od leta 1458 papež; *Historia Bohemica* (1458) vsebuje veliko količino podrobnih informacij, ki so od avtorja zahtevale natančno pripravo in študij virov. V češčino je delo prvič prevedel duhovnik Jan Húska leta 1487, vendar prevod ni bil prav ustrezen. Leta 1510 je drugi prevod pripravil pomemben prevajalec in tiskar Mikuláš Konáček z Hodiškova (1480–1546), ki pa je kot utrakvist besedilo med prevajanjem cenzuriral in odstranil avtorjeva protihusitska stališča. Daniel Adam z Veleslavína je zagotovil poglavljen prevod in svoja polemična stališča do besedila izrazil v predgovoru.

Kronyka Ceska

Cum gratia et Privilegio Regie Majestatis

Slika 7: Naslovnica Češke kronike Václava Hájka z Libočan.

Daniel Adam z Veleslavína je prevzel praško **tiskarno** svojega tasta **Jiříja Melantricha**. Pod njegovim vodstvom je tiskarna postala kulturni center, v katerem so delovali pomembni izobraženci. Kot pristaš Cerkve edinosti čeških bratov je tiskal tudi spise njenih članov. Dela, ki so izšla pod njegovim vodstvom, so izstopala po svoji natančni jezikovni, stilistični in tipografski redakciji. Veleslavín je med drugim češki jezik kodificiral v večjezičnih abecedno in vsebinsko razporejenih slovarjih, ki jih je urejal in natisnil v svoji tiskarni.¹⁹

19 Češki izobraženci narodnega preporoda so zato tri stoletja kasneje jezik njegovih knjig izbrali za vzor kultiviranega jezika, t. i. veleslavínske češčine.

V Veleslavínov krog ni spadal zgodovinar poljskega porekla **Bartoloměj Paprocký z Hlahol** (1540–1614), ki je prebegnil v češke dežele po tem, ko na poljski prestol ni sedel kandidat, ki ga je podpiral. Je avtor rodoslovnih in heraldičnih del, v katerih opisuje razvoj plemiških rodbin na Češkem, Moravskem in v Šleziji. Zgodovinsko literaturo dopolnjuje še delo **Paměti** (Spomini) **Mikuláša Dačickega z Heslova** (1555–1626), v katerem avtor v osebnem pripovedovalskem slogu dokumentira dogajanje v rodnem mestu Kutna Gora in ga dopolnjuje s točnimi faktografskimi podatki in moralističnimi glosami, pogosto v verzih.

K znanstveni produkciji pisani v češčini sodijo tudi **jezikoslovna** dela, kot je najstarejša češka slovnica **Gramatika česká v dvojí stránce** (Češka slovnica z dveh strani, 1533). Razdeljena je bila na dva dela: avtorja poglavja *Ortographia* sta bila Václav Beneš Optát in Petr Gzel, Václav Philomates pa je napisal poglavje *Etymologia*. Ne gre za slovnico, kot jih poznamo danes: Optát in Gzel sta pri pripravi novega prevoda Nove zaveze naletela na jezikovne nejasnosti pri starejših prevodih in zato sta poskušala v knjigi predlagati nov pravopisni sistem.

Na njun jezikoslovni priročnik se navezuje književnik, pedagog in duhovnik Cerkve edinosti čeških bratov **Jan Blahoslav** s svojo slovnico **Gramatika česká** (Češka slovnica, 1571). Blahoslav v njej starejše delo komentira in dopolnjuje dele izvirnika o stilistiki, leksikologiji, etimologiji in dialektologiji. Ustvarjalno delovanje te pomembne humanistične osebnosti pa sega tudi na druga področja, kot so glasba, govorništvo in teologija. Izobrazbo je pridobil na gimnaziji v šlezijemskem Goldbergu in na nemški univerzi v Wittenbergu, kjer se je srečal z idejami Philipa Melanchthona. Po študiju je deloval v Cerkvi edinosti čeških bratov kot pisec kronik, diplomat in kasneje škof. Iz sedeža bratskih škofov v južnomoravskem mestu Ivančice v bližini Brna je ustvaril pomembno kulturno središče s tiskarno. Na področju muzikologije je prispeval s svojo razpravo o glasbeni teoriji, dopolnjeni s praktičnimi nasveti za pevce in skladatelje duhovnih pesmi, z naslovom **Musica** (1558). Ta je nastajala hkrati s pesmarico, po kraju tiska poimenovano **Šamotulský kancionál** (1561). Blahoslav je pesmi uredil, nekatere starejše popravil, predelal in v nabor dodal tudi lastne skladbe. Očitno je, da se Jan Blahoslav ni več strinjal s stališči starejših bratov, ki so trdili, da se človek z izobrazbo oddaljuje od prvotnih vrednot preprostega krščanskega življenja. Svoje argumente je povzel v slavni polemiki, znani pod naslovom **Filipka proti misomusům** (Filipika proti sovražnikom muz, 1567), torej gre za bojevit govor proti sovražnikom izobrazbe in kulture.

Na področje teologije je Blahoslav posegel s svojim prevodom **Nový zákon vnově do češtiny přeložený** (Nova zaveza v novem prevodu, 1564). Trudil se je slediti humanističnemu načelu in prevajati neposredno iz grškega izvirnika. Vendar njegovo znanje grščine ni bilo zadostno, zato se je navezoval na latinske prevode Biblije. Za njegov prevod je bil značilen poseben biblični stil in njegova

popravljen različica je postala del prevoda, ki je navadno poimenovan *Kralická bible* (Krališka biblija, 1579–1593).

Na prelomu 16. in 17. stoletja so bili še naprej priljubljeni potopisi, ki so opravljeni tako informativno kot zabavno vlogo. Svoja doživetja z zasebnega potovanja v Palestino in Egipt je strnil **Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic** (1564–1621) v potopisu z zgovornim naslovom *Putování aneb cesta z Království českého do Benátek a odtud po moři do země Svaté, země judské a dále do Egypta a velikého města Kairu* (Popotovanje ali pot iz češkega kraljestva v Benetke in od tam po morju v Sveto deželo, deželo judejsko in naprej v Egipt in veliko mesto Kairo, 1608). V potopisu je uporabil tako svojo široko izobraženost in razgledanost kot tudi pripovedovalsko nadarjenost. **Václav Vratislav z Mitrovic** (1576–1635) je bil član odposlanstva, ki je leta 1591 potovalo v glavno mesto Osmanskega cesarstva Konstantinopel (Istanbul). Doživetja s potovanja je strnil v potopisu *Příhody* (Dogodivščine, 1599). Bolj kot za natančen opis potovanja gre za potopisno pripovedovanje na podlagi pristne izkušnje in v delu pogosto prevladuje spominski značaj.

Dramski umetnosti se je posvečal **Pavel Kyrmezer** (†1589), avtor slovaškega rodu, ki pa je deloval na Moravskem in je v češčini ustvarjal verzne drame po svetopisemskih motivih [prim 5.2.2].

V 16. in 17. stoletju je množično izhajala tudi zabavna proza, imenovana **knjige ljudskega branja**. Šaljive in poučne zgodbe so imele pogosto obliko ljudskih pripovedi in pravljicnih zgodb z enim osrednjim junakom. Primer so zgodbe o navihanem **bratu Palčku**, modrem dvornem norčku kralja Jurija Poděbradskega (prvi natis leta 1610). V tem obdobju je bil tudi v češki literaturi prvič predstavljen lik Fausta v prevodu nemške knjige ljudskega branja, ki je izšla pod naslovom *Historia o životu doktora Jana Fausta* (Zgodovina o življenju doktorja Jana Fausta, 1611).

Jan Campanus Vodňanský: *Žalozpěv nad smrtí Daniela Adama z Veleslavína* (1599)

Jan Campanus Vodňanský je bil zelo plodovit avtor latinskih verzov, v katerih je opisoval tako dogodke tistega časa kot tudi zgodovinsko dogajanje, pisal je hvalnice in čestitke ob porokah, sestavljal pa je tudi koledarske nekrologe pomembnih oseb. Po smrti Daniela Adama z Veleslavína je v skladu s takratnimi težnjami nastalo več deset žalostink, v katerih so avtorji izražali žalost ob njegovi smrti. Toda Campanusova v latinščini napisana pesem *Žalozpěv nad smrtí Daniela Adama z Veleslavína* (Žalostinka nad smrtjo Daniela Adama z Veleslavína, 1599) jih je presešla z oblikovno dovršenostjo in jezikovno prefinjenostjo. Napisana je v elegičnem distihu (dvostišje),²⁰ in sicer ta vrsta nerimanega verza temelji na izmenjavanju daktilskega heksametra in pentametra z nepopolno tretjo in šesto stopico.

20 V češkem prevodu je tudi v silabotoničnem (zlogovno-naglasnem) prozodičnem sistemu elegični distih ohranjen, le namesto dolgih zlogov so uporabljeni samo naglašeni zlogi in namesto kratkih nenaglašeni zlogi.

Žalozpěv nad smrtí Daniela Adama z Veleslavína

Vyrván²¹ je Daniel živým a umístěn na nebes báni,
 aby mocnosti nebe navštívil vzácný²² ten host.
 Čechové, nad zkázou²³ plačte, když tento občan vám zemřel,
 veliká záštita vaše řítí se, v záhubu jde.
 Lkejte,²⁴ tři stavy země, je mrtev občan, jenž pro vás,
 pro vaše dobré jméno pero své k obraně zdvih'
 V slzy se obrať, ó Praho tří měst, tvé občany vzácné
 žárlivý mor²⁵ teď svírá, věčná je pokrytá noc.
 Nezdolné učení pražské, též běduj, vždyť ukrutná zhouba
 věrnou ti oporu bere, mocný a veliký sloup.²⁶
 Houfy konšelů²⁷ plačte, kdo o správě knihu vám napsal,
 na marách²⁸ smutečních leží, odchází z vašich teď řad.
 Otcovské zkazky kdož čtete, nuž zpívejte pohřební píseň,
 ten, kdo vám kalendář složil, umírá, navždy jde pryč.
 Všichni teď svorně plačte, ať přední neb poslední občan,
 každému závažný důvod oddává skutečný žal.
 Odchází Daniel Adam, tak prospěšný celku a obci,
 ozdoba rodné země, miláček velebných Múz.

Prevod iz latinskega izvornika Helena Businská. Praha, 1975.

Naloge za analizo besedila:

- Na tem primeru pojasnite, kaj je elegija.
- Kako avtor časti Veleslavínovo osebnost?
- V pesmi so omenjena Veleslavínova konkretna dela. Poiščite jih.
- Kako je Campanus dosegel slikovit izraz žalosti?

21 vyrvat – odtrgati

22 vzácný – redek, dragocen

23 zkáza, záhuba – propad

24 lkát – jokati

25 mor – kuga

26 sloup – steber

27 konšel – světník

28 máry – pogrebna nosila, pogrebni oder

Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic: *Putování aneb cesta z Království českého do Benátek a odtud po moři do země Svaté, země judské a dále do Egypta a velikého města Kairu* (1608)

Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic je bil primer sodobnega humanističnega izobraženca, ki je v svojem potopisu znal združiti tako svojo široko razgledanost in poznavanje virov kot tudi literarne, likovne in glasbene umetniške sposobnosti. Preden se je leta 1598 podal na svoje popotovanje, se je udeležil vojnih pohodov proti Turkom. Ko je prišel s poti, je bil deležen pomembnega položaja na dvoru cesarja Rudolfa II. Po njegovi smrti se je umaknil v samoto, nazadnje pa se je njegovo življenje končalo tragično; med zatiranjem stanovske vstaje je bil med sedemindvajsetimi žrtvami usmrtitve na Staromestnem trgu v Pragi leta 1621.

Po Sredozemlju, Palestini in Egiptu je Kryštof Harant potoval s svojim svakom. Leta 1608 je Harant izdal poročilo o svojem potovanju, bogato okrašeno z ilustracijami, ki so nastale po Harantovih skicah. Obsežen potopis je sestavljen iz dveh delov in ima skupno petinsedemdeset poglavij. V prvem delu je opisal pot v Palestino in Jeruzalem ter ga dopolnil z razlago verske, geografske in politične situacije. V drugem delu je povzel vrnitev preko Kaira, Aleksandrije in Etiopije v Benetke. V predgovoru k potopisu je pojasnil, da je njegov namen prinesiti nova in zanimiva spoznanja z različnih področij, hkrati pa je vanj spretno vključil drobne prigode in pripovedovanja. Delo je tako v uravnoteženem razmerju izpolnjevalo ne le izobraževalno, temveč tudi zabavno vlogo, svojo pot pa je Harant hkrati razumel kot versko romanje, obisk svetih krajev, povezanih z življenjem in smrtjo Jezusa Kristusa.

Slika 8: Krokodila na ilustraciji potopisa Kryštofa Haranta.

Kapitola XIX. Vypsání řeky Nilu, krokodýlův, vodních koní a jiných věcí při tom etc.

/.../

V té řece Nýlu jsou rozličné ryby, jež by dlouho bylo vyčítati, některých však toliko potvor²⁹ dotknu, jako předně krokodýlův. To jest zvíře čtvernohé, dlouhé a nízké, šeredné, hrozné a škodlivé, některé 5, 6, 10 až i 20 loket dlouhé i s ocasem, kterýž obyčejně tak dlouhý má, jak samo dlouhé jest, a tři dni před tím, nežli jsme do Cairu přijeli, pravili nám na cestě, že jsou jednoho krokodýla živého tak hrubého do města přinesli, že jsou ho na dvou velbloudích³⁰ svázaného nésti musili. Po hřbetě má tvrdé a kamenité šupiny,³¹ jichž žádnou mocí a zbraní nelze prosekati, postřeliti ani probosti, než pod břichem jest měkké kůže, tu nercili³² železem, ale dřevem špičatým může se otevřít. Sumou,³³ jako by veliká ještěrka³⁴ mohla býti, takové vši postavy on jest. Usta má veliká a zuby ostré, jazyku nemá a mimo povahu jiných zvířat ne nižší a spodní dásní, ale hořejší hejbe³⁵ a otvírá. Plin. Lib. 8. c. 14. 25., lib. 1. c. 37, Albertus.³⁶

/.../

Jest ukrutná potvora, lidi napořád i hovada, co uloviti může, žere a pohltá a tak velikého hrdla jest, že holemé pachole³⁷ v pěti aneb šesti letech pohltiti může. Obyčejně pak ocasem poráží a potom zuby uchyťí, zvláště kteříž se koupají aneb k vodě blízko jdou, tu za nohu aneb za ruku uchyťí, někdy rejtara³⁸ s koněm neb oslem do vody vtrhne a sežere, někdy, kdo se málo na vodu z lodí vyskytne, z lodí ho strhne. A často do vesnic v noci aneb ve dne běhají, a kde děti napadnou, je požírají, jakož se pak kolikáte trefí, že když na ně vycházejí a některého chytíce vykuchají,³⁹ dvě, tři, víc aneb méně dětí celistvých a začerstva požřených nacházejí.

29 potvora – tu v pomenu: pošast

30 velbloud – kamela

31 šupina – luska

32 nercili (zastar.) – da ne rečem, kaj šele

33 sumou – tu v pomenu: skratka

34 ještěrka – kuščar

35 hýbat – gibati

36 Plin. Lib. 8. c. 14. 25., lib. 1. c. 37, Albertus – Harantova sklicevanja na strokovno literaturo tistega časa: o krokodilih v Rimu v ustreznih poglavjih *Naravoslovja*, katerega avtor je Plinius starejši; Albertus se navezuje na pomembnega srednjeveškega učenca Alberta Velikega (okoli 1200–1280), ki je bil med drugim tudi avtor naravoslovnih del.

37 holemé pachole (zastar.) – velik otrok

38 rejtar (zastar., iz nem.) – jezdec

39 vykuchat – odpreti in odstraniti notranje organe ali drobovje

Kryštof Harant z Polžic a Bezručic: *Putování aneb cesta z Království českého do Benátek a odtud po moři do země Svaté, země judské a dále do Egypta a velikého města Kairu*. Praha, Brno, 2017.

Naloge za analizo besedila:

- Kako avtor stilizira opis živali?
- Kje v tekstu se kaže njegovo poglobljeno znanje?
- V katerem delu odlomka leposlovna oblika prevladuje nad strokovnim opisom?

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Zakaj se za češki prostor uporablja izraz humanistična književnost in ne renesančna, kot je to običajno v zahodnoevropskih književnostih? Kako je s tem v slovenski književnosti?

Zakaj se ravno v obdobju renesanse in humanizma razvija produkcija v ljudskih jezikih?

Kateri žanri so imeli prednost v književnosti, napisani v latinščini?

Katera področja so pokrivala dela znanstvene literature, napisana v češčini?

Katera zgodovinska dela v tem obdobju izstopajo in kaj je njihova posebnost?

Kakšno vlogo je v tem obdobju imel prevod Biblije? Poskusite jo primerjati s slovenskim prostorom.

Kakšen vpliv je imelo širjenje knjigotiska v čeških deželah in kje se je kazal?

3.3 Barok

V tem poglavju boste izvedeli:

- kakšna je bila zgodovinska in družbena situacija v čeških deželah v zgodnjem novem veku,
- katere so bile posebnosti verskih vojn v 17. stoletju v češkem prostoru,
- kdo je bil Jan Amos Komenský in kakšen pomen imajo njegova dela,
- kaj je bilo značilno za ustvarjanje katoliških avtorjev v obdobju baroka,
- katere so posebnosti duhovne lirike v tem obdobju.

3.3.1 Zgodovinski razvoj čeških dežel v obdobju zgodnjega novega veka

V 16. in 17. stoletju je za zgodovinski in verski razvoj v Evropi značilna pluralnost krščanskih veroizpovedi. Poleg katoliške vere so v tem obdobju delovale tudi različne vrste protestantskih veroizpovedi. Vendar pa so verske skupine začele med drugim zagovarjati tudi različne politične interese in zato je med posameznimi skupinami prihajalo do konfliktov. Med njimi je bila **tridesetletna vojna** (1618–1648), ki se je začela na češkem ozemlju, ga močno prizadela in nato prerasla v velik evropski vojni konflikt.

Spor med češkimi evangeličanskimi stanovi in katoliškimi privrženci Habsburžanov je vrhunec dosegel leta 1618 s **praško defenestracijo**, ko so predstavniki stanov vdrli na praški grad in skozi okna vrgli predstavnike habsburške oblasti. Po smrti Matije II., brata cesarja Rudolfa II., je na češki prestol sedel **Ferdinand II.** iz štajerske veje Habsburžanov (1619/20–1637). Toda češki stanovi se z njegovim nastopom niso sprijaznili in nazadnje so dosegli izvolitev **Friderika Pfalškega** za češkega kralja (1619/20).

Leta 1620 je v **bitki na Beli gori** habsburška vojska porazila predstavnike čeških stanov in kralj Friderik Pfalški je pobegnil iz Češke. Ferdinand II. je nato začel graditi absolutistično monarhijo, lotil se je zatiranja stanovskega upora in intenzivne **protireformacije**, v češkem prostoru imenovane tudi **rekatolizacija**. Ta je poleg usmrtitve sedemindvajsetih čeških upornikov iz vrst plemstva in meščanstva [prim. 3.2.1] vključevala tudi zaprtje velikega števila ljudi, zaplembo lastnine in neprostovoljne odhode nekatolikov v emigracijo. Protestanti so iz Češke bežali v saška in šlezijska mesta, člani Cerkve edinosti čeških bratov so izbirali poljsko mesto Leszno, moravski evangeličani pa so zatočišče poiskali v Gornji Ogrski (tj. na Slovaškem) in v manjši meri tudi v drugih evropskih protestantskih deželah. Nižji sloji prebivalstva, podložniki, dežele legalno niso smeli zapustiti, zato so bili pogosto prisiljeni prestopiti v katoliško vero.

Zaradi zplemb lastnine je določeni del plemstva iz cesarjevega kroga obogatel: sestava aristokracije se je spremenila. Prvotne češke plemiške družine so nadomestile rodbine, ki so prihajale iz avstrijskih dežel ter Ogrske in so zahvaljujoč zplembam pridobile premoženje v čeških deželah. Omeniti velja češkega politika in vojvodo **Albrehta z Valdštejna** (1583–1634), ki se je proti protestantom bojeval na strani Habsburžanov in je spričo konfiskacij na severu Češke pridobil pomembno ozemlje. Toda njegov konec je bil tragičen, saj je padel v nemilost, nato pa bil po cesarjevem ukazu umorjen.⁴⁰

40 Albrecht z Valdštejna je postal tudi tema in osrednji lik mnogih literarnih del. V svetovni književnosti je znana dramska trilogija *Wallenstein* (1798/1799) Friedricha Schillerja. Iz češke književnosti naj omenimo dve valdštejnski trilogiji Jaroslava Durycha (1886–1962): *Bloudění* (1929; prevod Ferdo Kozak, *Blodnje*, 1932) in *Requiem* (1930) ter roman Václava Beneša Třebizskega (1849–1884) *Trnová koruna* (Trnova krona, 1881).

Proces rekatolizacije se je zaključil z **izdajo nove ustave** (1627/28), ki je uveljavila **monarhični absolutizem** in dedovanje češkega prestola v habsburški dinastiji. S tem se je končalo deljenje moči med pomembne družbene stanove (plemstvo, meščani), okrepila pa se je moč duhovščine, ki je v deželnem zboru nadomestila meščane, in nemški jezik je dobil enake pravice kot češčina.

Sredi 17. stoletja so bile češke dežele precej opustošene. Katastrofalnih posledic nista pustila samo tridesetletna vojna in plenjenje tujih vojsk, temveč tudi epidemija kuge in lakota. Število prebivalcev v čeških deželah se je zmanjšalo približno za tretjino in zato je bila večina češkega ozemlja naseljena z nemško govorečim prebivalstvom. Najbolj so trpeli podložniki, ki jim je plemstvo omejevalo pravice, niso smeli zapustiti svoje zemlje, obremenjeni pa so bili s tlako in visokimi dajatvami, ki so jih pobirali gospodje. Omenjene težke bivanjske razmere in spori z uradniki, ki so pogosto prekoračili svoje pristojnosti, so bili tudi eden od vzrokov za nastanek regionalnih socialnih nemirov, **kmečkih uporov**.⁴¹ Do uporov podložnikov je občasno prihajalo tudi iz verskih razlogov, vendar so bili napadi na katolicizem vedno ostro zatrti.⁴² Rekatolizacija se je zaključila šele z nastopom razsvetljenstva, ki je z reformami pripravilo podlago za narodni preporod.

3.3.2 Barok v čeških deželah

S prizadevanji za rekatolizacijo in takratno politično situacijo je tesno povezana tudi baročna umetniška smer. S pomočjo umetnosti se je katoliška cerkev trudila narediti močan vtis na čustva opazovalca. To je izrazito predvsem v likovni umetnosti in arhitekturi z **bogatim okrasjem** ter s poudarkom na **ekspresivnosti in dinamičnosti**. Močan je bil marijanski kult in čaščenje svetnikov,⁴³ nastajala so nova romarska mesta, priljubljena pa so bila tudi bogata cerkvena praznovanja. V češkem prostoru je bil barok dlje časa povezan ne le z močno rekatolizacijo, ampak tudi z gospodarskim upadom in omejevalno oblastjo Habsburžanov, zato so ga ljudje dolgo dojemali negativno.⁴⁴ Podcenjena je bila tudi estetska plat baročne

41 Najbolj znan je upor ob koncu 17. stoletja v zahodnočeškem delu države, na Chodskem, v bližini mesta Domažlice. Tam je prišlo do spora med podložniki, ki so zavračali tlako, in plemičem Lamingenom, ki je upor vojaško zatrl. To je postala tema romana *Psohlavci* (1884; *Pasjeglavci*, prevod Luka Smolnikar, 1906) Aloisa Jiráska (1851–1930), v katerem Lamingen nastopa pod imenom Lomikar.

42 Pregarjanje domačih kultov, znano kot čarovniški procesi, je bilo redko. Znani so procesi s konca 17. stoletja na območju severozahodne Moravske (okolica mest Jeseník in Šumperk), kar je literarno obdelal Václav Kaplíčský (1895–1982) v romanu *Kladivo na čarodějnice* (Kladivo za čarovnice, 1963), po katerem je bil posnet istoimenski film (1969, režija Otakar Vávra).

43 Leta 1729 je bil za svetnika razglašen vikar praškega škofa Jan Nepomucký (†1393, slovensko znan kot Janez Nepomuk), ki je bil ujet in mučen v sporih med praškim škofom Janom z Jenštejna in kraljem Václavom IV. Priljubljenost svetnika je naraščala že v prvi polovici 17. stoletja.

44 Po romanu Aloisa Jiráska *Temno* (1915), v katerem avtor na pobelogorsko obdobje gleda skozi prizmo nacionalizma 19. stoletja, so barok v češkem prostoru imenovali celo temna doba. To razlago so razvijali predvsem predstavniki komunistične oblasti v petdesetih letih 20. stoletja.

umetnosti in literature. Barok je bil rehabilitiran šele v obdobju 1918–1938, čeprav med strokovnjaki razprave o njem še do danes niso zaključene.

Slika 9: Kip svetega Janeza Nepomuka na Karlovem mostu v Pragi kiparja Jana Brokoffa iz leta 1683.

Tudi v baročni literaturi, polni kontrastov, simbolov, hiperbol in alegorij, se v primerjavi s humanistično racionalnostjo odraža povečana **čustvenost** človeka. V češkem prostoru najdemo baročna dela s poudarkom na **minljivosti človeškega življenja** tako pri katoliških kot pri protestantskih avtorjih. Po nasilni rekatolicizaciji v pobelogorskem obdobju je bil del evangeličanske inteligence prisiljen zapustiti češke dežele in pobegniti v izgnanstvo. Literatura se je začela deliti na **dva tokova: emigrantski** (evangeličanski) in **domači** (katoliški). Drug pomemben dejavnik delitve literarne produkcije je dejstvo, komu so bila literarna dela namenjena. Med naslovniki literarnih del na Češkem plemstva skorajda ni, medtem ko se **ljudska umetnost** in **popularna literatura** pospešeno razvijata.⁴⁵ V primerjavi z drugimi literaturami zato manjkajo žanri, ki so običajno namenjeni plemiškim in meščanskim slojem prebivalstva, kot so roman, refleksivna in priložnostna poezija, v dramatikii pa zahtevnejša tragedija in komedija. Večina katoliške baročne produkcije torej obsega pesmarice z duhovnimi pesmimi, zbirke pridig (postile) in latinske šolske igre. To obdobje zajema dela, napisana približno od leta 1620 do sedemdesetih let 18. stoletja.

3.3.3 Dela in predstavniki evangeličanskega baroka

Največja osebnost češke literature v emigraciji je bil svetovno znani **Jan Amos Komenský** (1592–1670), čigar življenje je spremljalo burno dogajanje. Njegovi starši so prihajali iz južne Moravske, vendar je že v otroštvu osirotel. Osnovno izobrazbo je pridobil v šolah skupnosti čeških bratov in kot nadarjen učenec bil izbran za nadaljevanje študija na univerzah v nemškem Heidelbergu in Herbornu. Po vrnitvi je deloval kot učitelj in duhovnik Cerkev edinosti čeških bratov v moravskih mestih Přerov in Fulnek. Po bitki na Beli gori se je moral pred preganjanjem skrivati najprej na Moravskem in kasneje na Češkem. Med epidemijo kuge so umrli njegova žena in oba otroka. Po izdaji nove ustave leta 1628 je bil prisiljen z drugo ženo emigrirati v poljsko mesto Leszno, kjer je z izjemo nekaj potovanja v tujino ostal osemindvajset let. Tam je pravzaprav opravljal funkcijo škofa skupnosti čeških bratov. Na povabilo angleškega parlamenta je leti 1641 in 1642 preživel v Angliji, kjer je bila njegova naloga reformacija šolskega sistema. Ni izgubljal upanja, da se položaj v čeških deželah lahko spremeni, zato se je odpravil iskat zaveznike na protestantsko Švedsko. Toda med svojim bivanjem tam (1642–1648) je ponovno zgolj izpolnjeval vlogo šolskega reformatorja. Leto 1648 mu je prineslo dva boleča dogodka: smrt druge žene in sklenitev vestfalskega miru, kar je povzročilo ponovno razočaranje nad političnim dogajanjem. Odpravil se je modernizirat šolstvo še na Ogrsko, vendar je zaman upal na pomoč

45 Sem sodijo komedije z različnimi temami, ljudske opere, sejmarske pesmi in zabavne zgodbe – t. i. knjige ljudskega branja; v preteklosti imenovana tudi ljudska in polljudska umetnost.

vplivnega protestantskega kneza Rákoczija, pri katerem je bival (1650–1654). Po vrnitvi v Leszno je v vojaškem plenjenju zgorela njegova hiša z bogato knjižnico in mnogimi rokopisnimi deli, s katerimi se je ukvarjal dolga leta. Od leta 1656 pa vse do smrti je živel v Amsterdamu, kjer je urejal svoje spise in še vedno upal na spremembo razmer v Evropi.

Slika 10: Portret Jana Amosa Komenskega graverja Václava Hollarja.

Bogata ustvarjalnost Komenskega obsega umetniška besedila in teološke, filozofske ter pedagoške spise. Literarno delovanje Jana Amosa Komenskega predstavljajo **spisi utehe** (konsolacije), skozi katere je iskal izhod iz življenjskih razočaranj in stisk. Med njimi je najbolj znan *Labyrinth světa a ráj srdce* (Blodnjak sveta in raj srca, rokopis 1623, tisk 1631), ki temelji na motivu poti. Knjiga je razdeljena na dva dela. V prvem delu Popotnik med svojim potovanjem po labirintu alegoričnega mesta, ki predstavlja svet, spoznava različne stanove, poklice in družbene vloge. Potuje, da bi si sam izbral zaposlitev, ki bi bila zanj najbolj primerna. Na tej razburljivi in barvito upodobljeni poti ga spremljata dva alegorična lika z zgovornima imenoma – Všezevď Všudybud in Mámení. Vodnika hkrati s pomočjo uzde in očal romarju preprečujeta, da bi svet spoznal sam, z lastnimi očmi, nasprotno, hočeta ga usmerjati in mu vsiliti določeno vizijo sveta. Popotnik izza očal vseeno vedno ugleda resnično stanje stvari in si ustvari lastno mnenje. Komenskemu je z izvirnimi stilističnimi sredstvi uspelo sugestivno, a hkrati tudi humorno, celo groteskno naslikati barvito podobo fantastičnega mesta oz. sveta, ki pritegne tudi sodobnega bralca. Drugi del, ki temelji na nasprotju s prvim, sporoča, da je edina pot do duševnega miru v človekovem srcu, obrat k samemu sebi in bogu. Za ta del je Komenský uporabil kultiviran meditativni slog z liričnimi elementi. V zvrst konsolacije sodi tudi cikel *Truchlivý* (Žalujoči), pri katerem sta najpomembnejša prva dva dela (1623, 1624), v katerih prevladujejo dialoško oblikovani spori. Glavni lik Žalujočega, ki ga kruto prizadene usoda, se prepira z drugima dvema alegoričnima likoma, Vero in Razumom, toda niti eden od njiju njegovih tožb ne zadovolji, dokler v spor ne vstopi sam Kristus in ga prepriča v smisel vere.

Poleg tega je tudi avtor zbirke duhovnih pesmi *Kancionál* (Pesmarica, 1659), v kateri je v urejeni obliki izdal starejše evangeličanske pesmi in tudi več kot sto lastnih izvirnih lirskih pesmi, svetopisemske parafraze, med katerimi izstopa Salomonova *Visoka pesem*, in prevode protestantskih pesmi Martina Lutra idr.

Poleg spisov utehe je Komenský avtor inovativnih del s področja **pedagogike in didaktike**, v katerih je postavil sodobne temelje teh disciplin. V svojih delih je predstavil načela izobraževanja, ki so aktualna še danes, na primer nujnost vseživljenjskega izobraževanja od otroštva do odraslosti in izobraževanje, razdeljeno na šestletne cikle. Zagovarjal je še načelo nazornosti in sistematičnosti razlage, poudarjal je, da mora biti snov usvojena preko lastne izkušnje in jo je treba pogosto ponavljati itd. Svoje ideje je strnil v delu *Didactica magna* (1657; *Velika didaktika*, prevod Fran Bradač, 1958), napisanem v latinščini in kasneje prevedenem v večino evropskih jezikov. Modernemu poučevanju jezikov je posvetil slikovna jezikovna učbenika *Janua linguarum reserata* (Odprta vrata jezikov, 1631) in *Orbis sensualium pictus* (Svet v slikah, 1658), ki sta mu prinesla svetovni sloves.

☉:☼:(4):☼:☉

	<i>Cornix cornicatur.</i> die Krähze frechzet.	á á	Aa
	<i>Agnus balat.</i> das Schaf blöcket.	bé éé	Bb
	<i>Cicáda stridet.</i> der Heuschreck zischere.	ci ci	Cc
	<i>Upupa, dicit</i> der Widhopf /ruft	du du	Dd
	<i>Infans éjulat.</i> das Kind weinert.	ééé	Ee
	<i>Ventus flat.</i> der Wind wehet.	fi fi	Ff
	<i>Anser gingrit.</i> die Gans gackert.	ga ga	Gg
	<i>Os halat.</i> der Mund hauchet.	háb háb	Hh
	<i>Mus mintrit.</i> die Maus pspfert.	iii	Ii
	<i>Anas tetrinnit.</i> die Ente schnackert.	kha kha	Kk
	<i>Lupus ululat.</i> der Wolff heulet.	lu ulu	Ll
	<i>Ursus mürmurat.</i> der Beer brummet.	mum mum	Mm

Slika 11: Ilustracija iz knjige *Orbis pictus* Jana Amosa Komenskega, ki ponazarja zvoke živali.

Še v duhu humanizma in **panzofije** je želel sestaviti univerzalno enciklopedijo znanja *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Splošni nasveti o popravljanju človeških zadev, 1644–1670), ki temelji na ideji, da k »spremembi človeških zadev« lahko pripelje prav to, da človek dobro spozna samega sebe in okolni svet. Kljub temu, da je napisal sedem delov, mu dela ni uspelo dokončati.

Med drugim je v izgnanstvu deloval evangeličanski duhovnik in glasbenik **Jiří Třanovský** (1592–1637), ki je iz Moravske najprej pobegnil v Šlezijo in nato v Gornjo Ogrsko (tj. na današnje slovaško ozemlje). Je avtor latinskih pesmi, pisanih v duhu reformacije, predvsem pa v češčini pisanih duhovnih pesmi, izdanih v pesmarici *Cithara sanctorum* (1636), s katerimi je pomembno vplival na slovaški kulturni prostor [prim. 5.2.2].

Sliki 12 in 13: Spominski tabli v spomin Jiříja Třanovskega v mestu Těšín oz. Cieszyn.

V izgnanstvu so nastala tudi v humanističnem duhu pisana zgodovinopisna dela. **Pavel Skála ze Zhoře** (1583–1640) je avtor monumentalne *Historie církevní* (Cerkvena zgodovina), ki je bila seveda napisana s protestantskega stališča in je pomemben zgodovinski vir o predbelogorskem času. **Pavel Stránský ze Zap** (1583–1657) je v spisu *Respublica Bojema* (O češki državi, tisk 1634), napisanem v latinščini, prikal predbelogorsko dobo v duhu verske strpnosti in hkrati slavil lepoto ter bogastvo čeških dežel.

3.3.4 Dela in predstavniki katoliškega baroka

Baročna poezija je povezana z rekatolizacijo in zajema predvsem zbirke duhovnih pesmi oz. pesmarice, ki jih je v tistem času izšlo več deset. Med najpomembnejše avtorje duhovne lirike sodi pesnik, skladatelj in organist **Adam Michna z Otradovic** (okoli 1600–1676). Pesmarici **Česká mariánská muzika** (Češka marijanska glasba, 1647) in **Svatoroční muzika** (Praznična glasba, 1661) sta zbirki izvirnih pesniških besedil z zapisi melodij za pevce. Razporejena so tradicionalno glede na cerkveno leto, torej v dele, posvečene adventu, božiču, veliki noči itd. V prvi zbirki izstopajo – kot je razvidno že iz naslova – deli, posvečeni Devici Mariji (marijanske pesmi), v drugi pesmarici pa prevladujejo pesmi, posvečene različnim svetnikom. Odlikuje jih izvirnost in inovativnost, in čeprav se je Michna delno navezoval na dediščino starejših obdobij češke književnosti, jih je znal ustvarjalno predelati. Predvsem s pomočjo izvirnih pesniških podob in drugih stilističnih elementov je v upodobljenih prizorih mojstrsko ujel čustvenost in čutnost v kombinaciji z baročno duhovnostjo. Zbirka mističnih pesmi **Loutna česká** (Češka lutnja, 1653) je že sestavljena drugače, kot pesniška glasbena suita z erotičnimi motivi o simbolični poroki neveste Device Marije z Bogom in ženina Jezusa Kristusa s človeško dušo.

Pomembna osebnost češkega baročnega pesništva je jezuitski duhovnik in misijonar **Fridrich (Bedřich) Bridel** (1619–1680). Po študiju je deloval kot profesor retorike in poetike na praški univerzi. Bil je upravnik tiskarne v Klementinumu,⁴⁶ v kateri je izšlo mnogo pomembnih baročnih del. Od šestdesetih let 17. stoletja se je posvečal predvsem misijonarskemu delu, umrl pa zaradi kuge, s katero se je okužil pri požrtvovalni skrbi za bolne med epidemijo kuge na Češkem. Je tudi avtor zbirke božičnih duhovnih pesmi in koled **Jesličky** (Jaslice, 1658). K takratnemu razcvetu hagiografskih spisov je prispeval z legendo o češkem puščavniku in svetniku z naslovom **Život svatého Ivana** (Življenje svetega Janeza, 1656), ki je napisana v kombinaciji proze in verzov ter oživlja zgodbo, zapisano v Hájkovi kroniki. Vrhunec češke baročne poezije je njegova meditativna pesniška skladba **Co Bůh? Člověk?** (Kaj Bog? Človek?, 1659). V nizu slikovitih metafor razmišlja o nasprotjih med božjo popolnostjo na eni in človeško ničevostjo na drugi strani. Podobno kot Michna uporablja čustven, mestoma tudi ljudski jezik, glede na temo, z mističnostjo in izvirnostjo podob pa se lahko primerja z deli svetovne baročne poezije.

Tudi prozna baročna dela so tesno povezana z rekatolizacijskimi težnjami. Izrazit je razvoj **homiletike** (nauk o pridigah), ki je imela v tem času izpiljeno vsebinsko in slogovno strukturo. Iz obdobja baroka se je ohranilo nešteto takšnih

46 Med letoma 1653 in 1726 je jezuitski red zgradil velik zgodnjebaročni kompleks stavb, po bližnji cerkvi sv. Klementa imenovan Klementinum, ki je služil kot jezuitski kolegij. V kompleksu so bile učilnice, dvorane, ena največjih knjižnic in ena najpomembnejših tiskarn tistega časa.

pridig, med njimi pa so mnoge zanimive tudi z literarnega vidika. Avtorja umetniško uspešnih zbirk pridig sta denimo **Bohumír Hynek Bilovský** (1659–1725), med drugim tudi avtor legend, in **Václav Matěj Šteyer** (1630–1692). Šteyer je hkrati tudi soavtor novega prevoda Biblije, znanega kot **Bible svatováclavská** (Biblija svetega Václava, 1677–1715). Z drugimi jezuiti so pri prevajanju izhajali iz popravljene latinske Vulgate in ta prevod naj bi nadomestil protestantsko Krališko biblijo.

Razvijala se je tudi znanost in s tem strokovna besedila s področja **zgodovine ter filologije**. Zgodovinopisje se je navezovalo na hagiografska dela, področje filologije pa je obsegalo prozodična besedila, slovnice in t. i. jezikovne zagovore.⁴⁷ Prvotno jezuitski pridigar in učitelj, kasneje zgodovinar, **Bohuslav Balbín** (1621–1688) je ustvarjalec bogatega dela, napisanega v latinščini. Njegov zgodovinski spis, na Češkem znan kot **Výtah z českých dějin** (*Epitome historica rerum Bohemicarum*; Oris češke zgodovine, rokopis 1669, tisk 1677), opisuje zgodovino Češke od začetka krščanstva pa vse do nastopa Habsburžanov na češki prestol leta 1526, pri tem pa je zelo močan avtorjev domoljubni in protihabsburški ton. Nedokončano je ostalo njegovo drugo delo **Rozmanitosti z historie Království českého** (*Miscellanea historica regni Bohemiae*; Raznoterosti iz zgodovine Češke kraljevine, 1679–1688), domoljubna enciklopedija, ki naj bi imela trideset delov. Znan je denimo spis o prebivalcih in naravnih lepotah čeških dežel, čeških svetnikov in vladarjih. Enciklopedija je vsebovala tudi delo **Učené Čechy** (*Bohemia docta*, Učena Češka) o češki kulturni zgodovini. Najbolj znano delo je **Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého** (*Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*; Razprava o obrambi slovanskega jezika, zlasti češkega; rokopis 1672–1673, tisk 1775), v katerem hvali zmožnosti češčine in zagovarja njeno uporabo v funkciji uradnega jezika. To delo se je v času Balbínovega življenja zaradi domoljubne vsebine širilo samo v prepisih in prvič je izšlo šele sto let po nastanku, v času narodnega prepورا.

Václav Jan Rosa (1620–1689) je avtor baročne slovnice **Čechořečnost aneb Mluvnice českého jazyka** (Slovnica češkega jezika, rokopis 1672). Puristično oblikovana slovnica, ki se je odzvala na rabo velike količine neknjižnih in tujih izrazov v takratni češčini, vsebuje poleg slovničnih opisov tudi razdelek o rabi kvantitativne verzifikacije v češkem jeziku.

Vzporedno z baročno književnostjo se je razvijala tudi **ljudska umetnost in popularna književnost**. Ljudske drame so uporabile in prilagodile teme she-matičnih latinskih šolskih iger, ki so nastajale na jezuitskih šolah, da bi dokazale

47 Zagovor (apologija) je znana že iz antične Grčije. Zvrst se je postopoma začela uporabljati tudi za zagovor osebe, institucije, jezika ali naroda. Besedila, ki jih lahko štejemo za zagovore češčine, so pogosto povezana s hvalnico in se pojavljajo že proti koncu 15. stoletja, večinoma pa so se razvila v 16. stoletju v obdobju humanizma, ko je dokazovanje zadostnosti češčine v primerjavi s klasičnimi jeziki postalo ključno. V 17. stoletju se je zaradi vse večjega nemškega pritiska okreplil obrambni ton spisov.

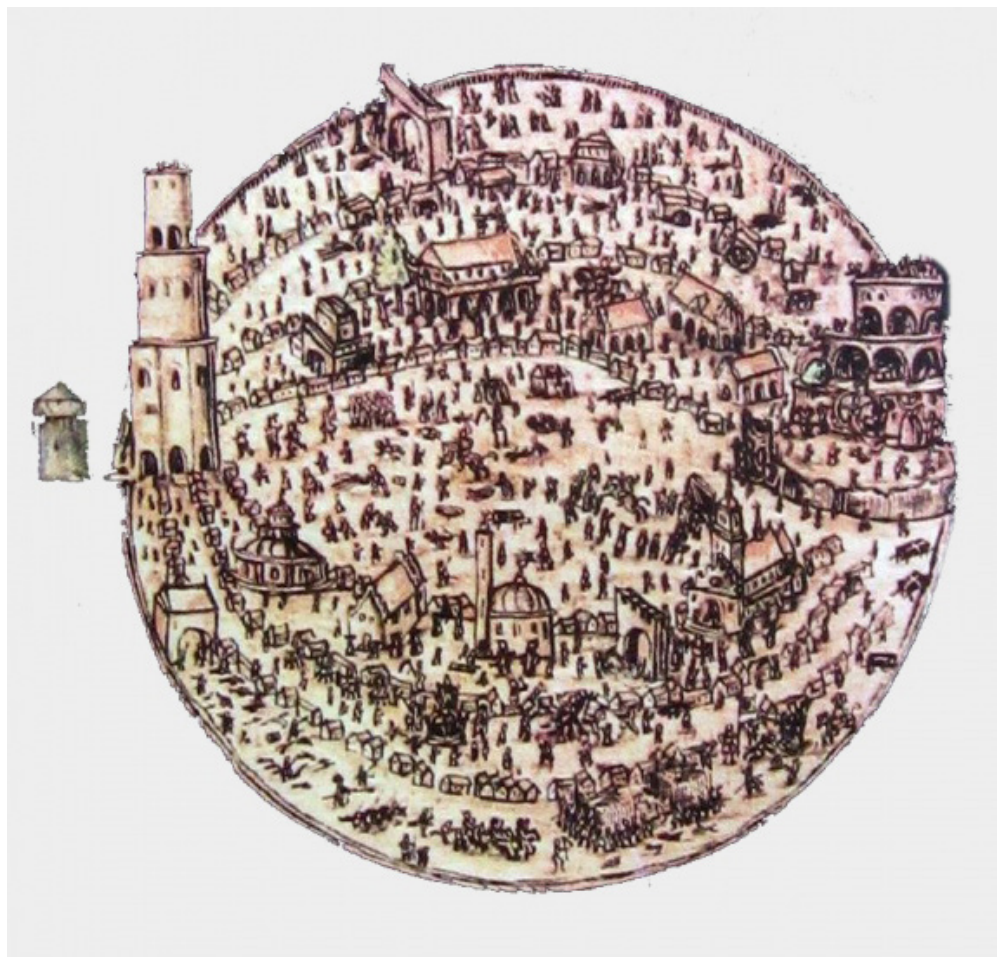
svojo raven, ali pa za javnost kot del praznovanja katoliških praznikov. Primer je **Rakovnická vánoční hra** (Rakovniška božična igra) iz osemdesetih let 17. stoletja, v kateri je prikazano srečanje pastirjev in treh kraljev z Jezuščkom nad jaslami in njihov spor o tem, ali se je Odrešenik rodil za revne ali bogate. Komične motive najdemo v t. i. **interludijih**, torej prizorih drugačnega žanra, ki so bili vstavljeni v resno baročno dramo. Običajno so bili namenjeni meščanskemu občinstvu, imeli so ustaljena pravila in tipične like, kot sta neumni kmet, goljufivi zdravnik idr. Ob cerkvenih praznikih so za podeželsko občinstvo od konca 17. stoletja pisali gledališko izobraženi duhovniki ali načitani podeželski izobraženci (v češčini imenovani *písmák*), ki so odigrali pomembno vlogo tudi kasneje v obdobju narodnega preporeda.

Del tedanje popularne literature je bila tudi **sejmarska oz. kramarska pesem**, ki je poslušalce obveščala tako o aktualnem dogajanju kot različnih zgodbah in tako izpolnjevala novičarsko ter izobraževalno vlogo. Kramar oz. sejmarski prodajalec je pesem pospremil z dramskim nastopom ali upodobitvijo dogajanja na slikah. Baročni motivi so vplivali tudi na druge oblike ljudskega slovstva, kot so bile pravljice, povesti in ljudske pesmi.

Jan Amos Komenský: *Labyrint světa a ráj srdce* (1631)

Dvodelna kompozicija knjige temelji na medsebojnem kontrastu obeh delov. V prvem delu potuje Popotnik skozi mesto, ki je alegorija sveta in je zgrajeno po srednjeveškem modelu s trgov, ulicami, mestnimi vrati in gradom. Ulice so določene glede na stanove in poklice, npr. zakonci, obrtniki, učenjaki, zdravniki, pravniki, predstavniki različnih ver. Posamezna poglavja prikazujejo prizore, v katerih se popotnik spoznava z njimi in vedno jih vidi brez iluzij. Pride tudi na grad Fortune (Sreče), po katerem hrepeni večina ljudi, vendar to ne izpolni njegove predstave o duševnem miru, kot ga ne najde niti ob srečanju s kraljico Modrostjo. V drugem delu najde izhodišče, ki ga na koncu zadovolji. Glavni lik popotnika je hkrati pripovedovalec in nenehno ugovarja svojima vodnikoma po imenih Všežvėd Všudybud, ki predstavlja človeško radovednost, in Mámení, ki predstavlja udobje in konvencionalnost.

V stilizaciji so uporabljene številne prvine baročnega pismenstva, kot so dramski elementi, hiperbole, kontrasti. Med jezikovnimi sredstvi so značilni zapletena skladnja, naštevanje sinonimnih izrazov, narečne besede ali izposojenke iz tujih jezikov in velika količina pregovorov in rekov. Pogoste so tudi parafraze Biblije in besedil drugih avtorjev.

Slika 14: Risba alegoričnega mesta iz dela Blodnjak sveta in raj srca.

Kapitola XI Poutník přišel mezi historiky

I vyjdeme opět na jiný plac, kdež, aj, novou věc spatřím.⁴⁸ Nebo tu nemálo jich stálo s jakýmis křivými, ohnutými trubami,⁴⁹ jejichž jeden konec k očím sobě cpali a druhý přes rameno za hřbet sobě stavěli. Což co by bylo, když sem se ptal, odpověděl mi tlumočník, že jsou perspicille,⁵⁰ kterýmiž se za hřbet hledí. Nebo prý kdo člověkem býti chce, musí nejen, co před nohama leží, viděti, ale i na to, co již přešlo a za hřbetem jest, se ohlédati, aby z minulého přítomnému a budoucímu se učil. Takž já za novou to věc maje (nevěděl sem zajisté před tím, aby takové oklikovaté⁵¹ perspicille býti mohly), prosil sem jednoho, aby mi trošku na pohlednutí zapůjčil. I podali mi jich několik, a aj potvorná věc,⁵² skrze každé jináč a jináč viděti bylo! Skrze jedno věc některá daleko se zdála; skrze druhé tatáž blíží; skrze jedno té, skrz jiné jiné barvy; skrz třetí toho třeba ani nebylo: takže sem to vypruboval, že se tu nač ubezpečiti⁵³ není, že by tak, jakž se ukazuje, bylo, než jak které perspicillum přistrojeno, tak že věc očím barví. Z nich pak viděl jsem, že každý své perspektivě věří, protož se o leccos dosti trpce hádali.⁵⁴ Což mi se nelíbilo.

Jan Amos Komenský: *Labyrint světa a ráj srdce*. Brno, 2014.

Jezikovna priredba v sodobno češčino:

Vyjdeme zase na jiné náměstíčko, kde jsem uviděl novou věc. Nemálo lidí tu totiž stálo s jakýmisi křivými a zahnutými rourami,⁵⁵ jejichž jeden konec si dávali k očím a druhý si posadili přes rameno na hřbet. Když jsem se ptal, co to je, řekl mi tlumočník, že to jsou kukátka,⁵⁶ kterými se hledí za záda. Kdo chce být opravdu člověkem, musí prý vidět nejen to, co mu leží před nohama, ale má se ohlížet i na to, co má za zády, aby se z minulého poučil pro přítomnost⁵⁷ i budoucnost. Protože jsem měl tu věc za něco nového (nikdy předtím jsem podobná zakřivená kukátka neviděl), prosil jsem jednoho z nich, aby mi je na chvíli půjčil, že se chci podívat. Podali mi jich hned několik a tu se přihodila zvláštní věc:⁵⁸ skrze každé bylo vidět úplně jinak. Skrze jedno se zdála nějaká věc vzdálená a skrze druhé byla tatáž mnohem blíží, skrze jedno vypadala, jako že má tuhle bravu a skrze druhé zase jinou, skrze třetí to dokonce vypadalo, že ta věc vůbec není, takže jsem zjistil, že se nelze spolehnout na to, že věci jsou skutečně takové, jak se jeví, ale že každé kukátko zabarví onu věc očím podle toho, jak je sestrojeno.⁵⁹ U nich jsem ale viděl, že každý věří tomu svému pohledu, a proto se o leccos dost trpce hádali, což se mi nelíbilo.

Prevod v sodobno češčino Tomáš Makovička. Praha, 2014.

48 spatřit – videti

49 ohnutými trubami – skozi ukrivljene cevi

50 perspicillum (iz lat.) – očala; tu v pomenu: daljnogled

51 oklikovaté (zastar.) – zakřivené; ukrivljen

52 potvorná věc – nepřijetna stvar

53 ubezpečiti – zanešti se na nekaj

54 hádat se – kregati se

55 zahnutými rourami – skozi ukrivljene cevi

56 kukátko – gledališko kukalo

57 přítomnost – sedanjost

58 přihodit se – zgoditi se; přihodila se zvláštní věc – zgodila se je nenavadna stvar

59 sestrojiti – sestaviti

Naloge za analizo besedila:

- V odlomku poiščite primere parodije, hiperbole in grotesknosti.
- Poskusite primerjati odlomek v izvirniku z odlomkom v sodobni češčini. Kaj lahko na podlagi tega sklepate o slogu in jeziku Komenskega?
- Razložite primer alegorije v tem odlomku.
- Ali je po vašem mnenju njegova kritika učenjakov, zgodovinarjev aktualna še danes?

Fridrich Bridel: *Jesličky* (1658)

V pesmarici duhovnih pesmi z božično tematiko *Jesličky* so bila nekatera besedila prevzeta iz starejših pesmaric ali od drugih avtorjev, vendar je velik del Bridelovih izvirnih besedil ali izvirnih adaptacij starejših besedil. Izvirni so v tem primeru njegovi refleksivni verzi o kozmosu in njegovi popolni ureditvi. Avtor slavi rojstvo Odrešenika in ga razume kot čudež, s katerim lahko človek premaga brezupno življenje na tem svetu. Večkrat uporabi starodavno idilično srečo preprostih ljudi, ki hitijo pozdravit rojenega Jezuščka. Te pesmi so polne pomanjševalnic, kontrastov, primerjav, nemalokrat iz vsakdanjega življenja preprostih ljudi, pogosto imajo značaj kolede, kar velja tudi za pesem *Veselé vánoční hody* (Veselo božično praznovanje).

Veselé vánoční hody!

*Zpívejte všichni koledy:
o tom, co se nyní stalo,
že se lidem narodilo
dětátko.*

*Onť jest světa Spasitelem,⁶⁰
Slovo učiněno tělem:
Syn boží a Syn člověka,
otec budoucího věka,
dětátko.*

*Jehož Panenka⁶¹ počala,
v zimě v chlévě porodila:
položila do jesliček,*

60 Spasitel – v krščanstvu *Odrešenik*

61 Panenka – tu v pomenu: *Devica Marija*

*obvinula do plínčiček,
děťátko.*

*Vůl a oslíček tu stáli
a na Pána jsou dýchali:
zahřívají nemluvněátko,⁶²
roztomilé pacholátko,⁶³
děťátko.*

*Košilky ani pasmičky⁶⁴
nemá od chudé matičky:
jehož všude hněte sláma,
nemůž opatřiti⁶⁵ máma
děťátko.*

*Potmě ležíš, nemáš svíčky,
na nebi svítí hvězdičky:
ty, jenž všechen oděv⁶⁶ dáváš,
sám jsi nahý a nic nemáš,
děťátko.*

*Chudým duchem pastuškové,⁶⁷
vydali se v chvály nové:
„Vítej nám, andělský králi,
tebe jsme zdávna žádali,
děťátko!“*

*Herodes chtěl zahubiti,
ale to Bůh nechtěl míti:
mordujíc, dítě, pro tebe,
schoval Bůh v Egyptě tebe,
děťátko.*

Bedřich Bridel: *Básnické dílo*. Praha, 1994.

62 nemluvněátko (pomanj.) – *dajenček*

63 pacholátko (pomanj., zastar.) – *dete*

64 pasmička (zastar.) – *rutka*

65 opatřiti – *dobiti*

66 oděv – *oblačila*

67 pastušek (zastar.) – *pastir*

Naloge za analizo besedila:

- a) Katera so umetniška sredstva v tej pesmi in kaj je z njimi poudarjeno?
- b) Kakšen je metrični vzorec besedila?
- c) Lahko najdete podobno božično pesem iz obdobja baroka v slovenski književnosti? Ali v čem spominja na češko pesem?

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Kateri zgodovinski in verski dogodki so vplivali na baročno umetnost?

Kako so se ti zgodovinski dogodki odražali v literaturi?

Katere literarne vrste in zvrsti so se najbolj razvijale v baroku in zakaj?

Ali najdemo podobne vrste in zvrsti tudi v slovenski literaturi?

Kateri so najpomembnejši predstavniki evangeličanskega in katoliškega toka v literaturi?

4 Češka književnost od razsvetljenstva do konca 19. stoletja

4.1 Razsvetljenski klasicizem in narodni preporod

V tem poglavju boste izvedeli:

- kaj so razsvetljenske reforme prinesle češkim deželam,
- kakšna je periodizacija narodnega preporoda in katere so njegove posebnosti,
- kaj so bili cilji čeških preroditeljev,
- kdo so najpomembnejši predstavniki preporoda in kakšna so njihova dela,
- kakšno vlogo je v tem obdobju igrala ljudska kultura.

4.1.1 Zgodovinska situacija v čeških deželah na prelomu 18. in 19. stoletja

Centralizirana habsburška monarhija je na prelomu 17. in 18. stoletja postala tako politično pomembna kot tudi ozemeljsko obsežna evropska sila. Kraljevi dvor s sedežem na Dunaju je postal družbeno in kulturno središče dvorne družbe. Potem ko je Karel VI. (1711–1740), ki za seboj ni pustil moških potomcev, dosegel sprejete **pragmatične sankcije**, je na prestol sedla **Marija Terezija** (1740–1780). Njeno vladanje so spremljali vojaški konflikti, v katerih je izgubila ozemlje Kladskega in velik del Šlezije. Vendar pa se je na drugi strani osredotočala na notranjo politiko cesarstva in monarhija je bila zaradi njenih reform enakovredna takratnim razvitim velesilam, kot sta bili Anglija in Francija. Njeno ime je povezano s **šolsko reformo** z obveznim šolanjem za fante in dekleta (1774), reorganizacijo upravne mreže in podporo gospodarstva (uvedba enotne valute, odprava carin ipd.).

Njen naslednik **Jožef II.** (1780–1790) je leta 1781 izdal **tolerančni patent**, ki je dopuščal tudi nekatoliške veroizpovedi, in **nevoljniški patent**, s katerim je na Češkem in Moravskem podložnike osvobodil osebne odvisnosti od zemljiškega gospoda.⁶⁸ Odločil se je tudi za zapiranje samostanov, ki so se mu, če se niso posvečali dobroti ali šolstvu, zdeli nepotrebni. Razsvetljenske reforme so na eni strani znatno modernizirale monarhijo, hkrati pa niso upoštevale specifik posameznih dežel večnacionalne zveze, kar je skupaj z germanizacijo in

68 Tlaka, obvezno delo za zemljiškega gospoda, je bila odpravljena šele leta 1848.

omejevanjem češke neodvisnosti pripravilo ugodne razmere za češko narodno zavedanje, ki je vrhunec doseglo z **narodnim preporodom** konec 18. in v prvi polovici 19. stoletja. Podobne emancipacijske procese so v 19. stoletju doživljale tudi druge evropske dežele, še posebej slovanske, kjer sta bila vprašanje naroda in ohranitev narodnega jezika ter kulture zelo aktualna. Češko in moravsko ozemlje so v tem obdobju prizadele še napoleonske vojne, ki so s seboj prinesle vojne katastrofe, hkrati s patriotskimi idejami pa vplivale na češko družbo. Leta 1805 je Napoleon v slavni bitki pri južnomoravskem Slavkovu (Austerlitz) porazil ruskega carja in avstrijskega cesarja Franca I. V času njegovega vladanja je na položaj zunanjega ministra stopil sposoben politik in diplomat, knez **Klemens Metternich**, ki pa je bil nasprotnik liberalnih idej, demokracije in narodnih gibanj. Na politiko v habsburški monarhiji je vplival štiri desetletja (1809–1848), notranji mir v državi pa vzdrževal s policijsko represijo in cenzuro.

Kljub temu, da je strah pred spremembami zaviral tudi gospodarski razvoj v monarhiji, je prišlo do naglega **razvoja tovarniške industrije**. Strojna proizvodnja je v tem obdobju uspešno nadomeščala tradicionalne srednjeveške obrtniške cehe in železnica je skrajšala razdalje. Časopisno poročanje je omogočilo, da so se informacije o dogajanju doma in na oddaljenih mestih v tujini hitro širile. Politika je morala začeti upoštevati javno mnenje in nova glavna identiteta se je povezovala z narodom in idejami nacionalizma.

4.1.2 Razsvetljski klasicizem in njegov umik

Razsvetljski klasicizem je nastal v Franciji sredi 17. stoletja iz prepričanja, da se človek ne spreminja in mu zato najbolj ustreza klasična (antična) umetnost z natančnimi in jasnimi pravili. V 18. stoletju je prihajalo do povezovanja klasicizma z razsvetljenstvom, ki je temeljilo na **humanizaciji človeka in racionalizmu**, kar je privedlo do zavračanja verskega mysticizma, podpore izobraževanja in emancipacije človeka. Razsvetljenska znanost se je naslanjala na razum in iskala eksaktne argumente. Tudi izbira državne ureditve z modrim avtoritativnim vladarjem in enotnim centraliziranim upravljanjem je bila v duhu razsvetljenstva. V čeških deželah, kjer se je zaradi posledic pobelogorskega stanja nadaljevala stagnacija, je klasicizem deloval pozitivno. Razvijalo se je šolstvo, tisk časopisov in revij, ustanavljale so se knjižnice in se odpirale za javnost.

Na splošno pa je literarna dejavnost v čeških deželah v 18. stoletju – drugače od likovne umetnosti, arhitekture in glasbe – stagnirala. Eden od razlogov je bilo tudi dejstvo, da v družbi ni bilo višjih plemiških in meščanskih slojev, ki bi pozitivno vplivali na literarni razvoj. Prizadevanja za preporod je najprej podpiral ozek krog razsvetljenskih znanstvenikov, hkrati pa je na podeželju živelo češko govoreče prebivalstvo, ki je še vedno množično težilo k tradicionalni baročni kulturi. S svojim položajem v monarhiji ni bilo zadovoljno niti plemstvo, ki se

je zato nagibalo k t. i. **deželnemu patriotizmu** in dajalo prednost teritorialni pripadnosti pred etničnim poreklom in jezikom. Vse to je skupaj s posledicami sprememb in reform iz obdobja vladavine Marije Terezije ter Jožefa II. ustvarjalo pogoje za **nastanek nacionalnih kultur**.

V tem obdobju pod pojmom književnost še vedno razumemo vse, kar je bilo napisano v češkem jeziku, torej tudi znanstvena in strokovna besedila. Šele v predromantiki je počasi prihajalo do sprememb in so se med literaturo začela uvrščati samo umetnostna besedila. Ker pa je nova literatura želela biti tudi nacionalna, je bila blizu narodnemu gibanju in domoljubni agitaciji. Soočala se je z nezadostno razvitostjo češkega knjižnega jezika in nizko jezikovno ravnjo bralstva, zato je v ospredje stopila potreba po ponovnem razvoju narodnega jezika. Bralci in naslovniki češke produkcije s konca 18. stoletja so bili naklonjeni poučni, verski in zabavni književnosti. V prvi polovici 19. stoletja je bila še vedno pomembna vloga avtorjev duhovnikov, podedovana iz časa baroka, ki se je postopoma prenašala na avtorje laike. Razvijalo se je novinarstvo, **Matěj Václav Kramerius** (1753–1808) je ustanovil založbo in knjigarno Česká expedice (Češka ekspedicija). Trudil se je razširiti v češčini napisana besedila med praško pa tudi podeželsko bralstvo, zato je leta 1789 začel izdajati časopis, za katerega se je uveljavil naslov *Krameriovy c. k. vlastenecké noviny* (Krameriov c. kr. domoljubni časopis). Vendar znanstveniki, med katerimi je bil tudi Josef Dobrovský, v prvi fazi narodnega preporoda, tj. v zadnji tretjini 18. stoletja, še niso verjeli, da ima v češčini pisana književnost kakšno perspektivo, medtem ko je po prelomu stoletja na tem področju prišlo do preobrata.

Razsvetljenska znanost se je osredotočala predvsem na zgodovino in jezikoslovje, poudarjala je racionalistične oz. kritične metode in se trudila odpravljati vraževerja, izmišljotine, neutemeljene domneve. Še posebej plemiški mecenari so začeli podpirati naravoslovne, domoznanstvene, tehnične in pravne raziskave. Znanost takrat jezikovno še ni bila češka, realizirala se je namreč v nemščini in latinščini.⁶⁹ Predstavnik razsvetljenskega racionalizma je bil **Gelasius Dobner** (1719–1790). Omenjeni duhovnik in vodilni razsvetljenski zgodovinar je kot prvi poskušal kritično ovrednotiti zgodovino naroda. Na podlagi kritičnega raziskovanja virov je obsodil Hájkovo Češko kroniko zaradi njene nezanesljivosti. Del te slovite knjige je sicer objavil, vendar s kritičnimi komentarji. Kritično se je posvečal še problematiki sv. Jana Nepomuckega ali husitstva. Kritik Hájkovega dela je bil prvi profesor češkega jezika na praški

69 Leta 1747 je bilo v Olomoucu ustanovljeno prvo znanstveno društvo. Plemič Josef Petrasch je ustanovil *Društvo neznanih izobražencev v avstrijskih deželah*. Leta 1774 je v Pragi nastalo *Zasebno društvo znanstvenih panog*. Najprej je šlo samo za svobodno združenje znanstvenih delavcev, leto 1774 pa velja za leto nastanka znanstvene akademije. Društvo je povezovalo delavce z najrazličnejših področij, veliko pomembneje pa je bilo, da so bili vzpostavljeni predpogoji za razvoj znanstvene metode in znanstvenega mišljenja. Raziskovalci niso bili le zasebniki, temveč predvsem člani nekaterih meniških redov, na primer jezuitov.

univerzi **František Martin Pelcl** (1734–1801). Sam je napisal delo *Nová kronika česká* (Nova češka kronika, 1791–1800), katere cilj je bil nadomestiti Hájkovo kroniko. Poleg tega je avtor monografije o Karlu IV., ponovno pa je izdajal tudi starejša dela Bohuslava Balbína, Václava Vratislava z Mitrovic in drugih.

K težnjam po razvoju literarnega življenja na Češkem je prispevalo tudi izdajanje **almanahov** (zbornikov), ki so vsebovali starejše pesmi, na primer humanistične in baročne, prav tako pa nova dela. Tak primer je zbirka *Básně v řeči vázané* (Pesmi v verzih, 1785), ki jo je izdal **Václav Thám** (1765–1816).⁷⁰ Pesniki okrog Tháma so ustvarjali predvsem anakreontsko poezijo, ki je slavila prijateljstvo, petje in veselje. V naslednjem almanahu *Sebrání básní a zpěvů* (Nabor pesmi in napevov 1795, in nato še štiri deli), ki ga je izdal **Antonín Jaroslav Puchmajer** (1769–1820), so poleg anakreontske poezije plemiškega in meščanskega tipa tudi že basni, balade in lirsko-epske pesmi; s svojo poetiko in žanrskim značajem ta poezija izpolnjuje klasicistično normo.

Na specifičen položaj češke **dramatike in gledališke umetnosti** sta vplivala dva pomembna dejavnika. Na eni strani je šlo za občinstvo, ki je bilo v tem času še premalo izobraženo in ni bilo pripravljeno na zahtevnejše igre, na drugi strani pa neprestano iskanje primernih prostorov za uprizarjanje gledaliških predstav. Vendar pa je gledališče zaradi svoje komunikativnosti in neposrednega stika s publiko ponujalo v programu narodne emancipacije veliko možnosti, zato so ga mladi izobraženci poskušali uporabiti v te namene. V Pragi je v 18. stoletju **Divadlo v Kotcích** (Gledališče v ulici V Kotcích, 1739–1794) uprizarjalo raznovrsten repertoar od slavni oper do ljudskih fars in veseloiger, ki so navdih večinoma črpale iz dunajske meščanske in ljudske gledališke umetnosti. Tam je bila leta 1771 prvič uprizorjena igra v češkem jeziku, in sicer prevod iz nemščine z naslovom *Kníže Honzík* (Knez Jan). Češke igre je uprizarjalo tudi gledališče **Bouda** (Baraka, 1786–1789) v spodnjem delu Václavskega trga v Pragi, ob določenih dneh pa je v češčini igralo še **Stavovské divadlo** (Stanovsko gledališče, od 1783). Okrog leta 1800 je bilo na čeških scenah uprizorjenih že nekaj sto čeških premier, šlo pa je predvsem za prevode in priredbe tujih gledaliških iger, zabavne farse in komedije. Na zahtevnejše gledališke igre, napisane v skladu z jungmannovskim programom visoke kulture, češko občinstvo še vedno ni bilo pripravljeno.

Pomemben avtor izvirne češke dramatike je bil srednješolski profesor **Václav Kliment Klicpera** (1792–1859). V svojih komedijah in enodejankah si je prizadeval za pristna in zahtevnejša dela, v katerih se je še v klasicistični maniri trudil za enotnost časa in prostora ter za upodobitev značajev kot predstavnikov različnih človeških lastnosti. Presenetljiva poanta v njegovih igrah je bila povezana s

70 Njegovo življenje je prikazano v romanu Aloisa Jiráska *F. L. Věk*.

tehniko t. i. *kuklení* (zabubljanje), ki temelji na preoblekah, s pomočjo katerih so različni liki spreminjali svojo vlogo in s tem tudi socialno pripadnost, tako da je bila družbena vloga prikazana samo še kot maska. Klicpera je izhajal tako iz viteških iger – primer je njegov *Hadrián z Římsů* (1821) – kot iz fars, med katerimi je najbolj znan *Rohovín Čtverrohý* (Rogač Štirirogi, 1825).

Slika 15: Stanovsko gledališče na gravuri iz leta 1835.

4.1.3 Narodni preporod

Narodni preporod je tradicionalno poimenovanje za češko narodno gibanje, širše tudi za obdobje češke zgodovine, ki okvirno zajema prvo polovico 19. stoletja. Na češko zgodovino so sicer v tistem obdobju vplivali isti ideološki in kulturni tokovi kot v drugih evropskih državah, poseben pa je bil način, kako se je češko okolje na ta vprašanja odzvalo. V drugi polovici 18. stoletja in na začetku 19. stoletja so Evropa in češke dežele doživljale proces prehoda iz fevdalnih struktur v moderno civilno družbo. Narodno gibanje je potekalo v okviru oblikovanja novodobnega češkega naroda. Češki narodni preporod je izhajal iz **jezikovno-kulturnega koncepta**, ki je nastal v Nemčiji in je temeljil na idejah Johanna Gottfrieda Herderja ter korenine narodne eksistence iskal v jezikovni in kulturni tradiciji. Zato so na prvem mestu težnje po modernizaciji in obogatitvi jezika, da bi češčina postala

enakovredna drugim evropskim jezikom in kulturam. Cilj je bil predvsem izpopolniti znanstveni in pesniški jezik.⁷¹

Čehi so bili v okviru večnacionalne državne tvorbe deležni nižjega družbenega statusa, kar je jasno razvidno iz obvezne rabe nemščine. Jezikovna meja Češke in Moravske tako ni bila samo geografska, ampak tudi družbena. Poleg tega so bili predvsem na začetku 19. stoletja domoljubi samo manjša skupina navdušencev, večine prebivalstva pa se narodna zavest ni preveč dotaknila. Čeprav so mnenja o periodizaciji narodnega preporoda različna, se tradicionalno **prva faza narodnega preporoda** umešča v obdobje od sedemdesetih let 18. stoletja do preloma 18. in 19. stoletja. Na začetku je tako imel narodni preporod jezikovni, znanstveni in obrambni značaj. Varovanje češkega jezika je bila sicer stvar kulture, ki pa je imela tudi politično ozadje. Zaradi cenzure in zatiranja državljskih svoboščin so bili politični programi šifrirani v leposlovju, dramatik in poljudnih izobraževalnih spisih.

Glavni predstavnik prve faze je bil vsestranski znanstvenik **Josef Dobrovský** (1753–1829). Kritični razsvetljenski racionalizem je v njegovem delu dosegel vrhunec. Študiral je filozofijo in teologijo na praški univerzi in deloval na področju jezikoslovja, zgodovine, etnografije, arheologije, bibliologije, bohemistike in paleoslavistike.⁷² Delovanje in znanstveno delo Dobrovskega sta v veliki meri zaslužna, da je bil tedanji češki jezik kultiviran in da so bili postavljeni temelji modernega jezikoslovja in historiografije. Dobrovský je bil znan po svojih nekompromisno kritičnih sodbah, ki pa so vedno imele znanstveno podlago.⁷³ Odlikovala ga je izjemna sposobnost analize, brezhiben spomin in nenazadnje znanje dvanajstih jezikov. Posvečal se je študiju slovanskih jezikov, v latinščini napisanem priročniku *Základy starého nářečí slovanského jazyka* (Osnove starega narečja slovanskega jezika, 1822) je znanstveno opisal najstarejši slovanski knjižni jezik, zato velja za utemeljitelja novega znanstvenega področja slavistike. Zagovarjal je sicer še stališče o enotnem slovanskem narodu (in jeziku), ki se deli na posamezne skupine in veje. Čeprav je Dobrovský celo svoje življenje posvetil študiju češkega jezika, je bil sam glede njegovega položaja skeptičen in ni verjel v njegovo obnovitev do te mere, da bi bilo mogoče v češčini pisati umetniška in znanstvena dela. Prepričan je bil, da je njegova modernizacija pogojena s številnimi okoliščinami, na katere njegovi sodobniki niso mogli vplivati.

V svojem delu *Dějiny české řeči a literatury* (Zgodovina češkega jezika in literature, 1792, napisano v nemščini *Geschichte der Böhmisches Sprache und*

71 Tudi v slovenskem okolju opažamo podobne težnje po varovanju in razvoju jezika, zlasti v krogu razsvetljencev, kot so M. Pohlín, A. T. Linhart, V. Vodník, Ž. Zois in J. Kopitar.

72 Ohranjena je obsežna korespondenca med J. Dobrovskim in J. Kopitarjem, ki je trajala dvajset let in je dokaz, da sta misleca intelektualno vplivala drug na drugega in se podpirala.

73 Dobrovský je kot prvi Zelenogorski rokopis označil za ponaredek.

Litteratur) je zgodovino češke književnosti predstavil predvsem kot zgodovino češkega jezika, zato gre v tem primeru hkrati za jezikoslovno delo. Dobrovský se je trudil razvijati filologijo kot celoto, torej poznavanje jezika in književnosti v zgodovinskem kontekstu. Književnost je razumel kot del zgodovinskega razvoja, ki je imel v vseh obdobjih objektivne družbene vzroke. Sodobno stanje češkega jezika in književnosti je primerjal s predhodnimi obdobji in potrjeval njuno nerazvitost. Pogoj za izboljšanje situacije je videl v temeljitem poznavanju literarne dediščine in navezovanju nanjo.

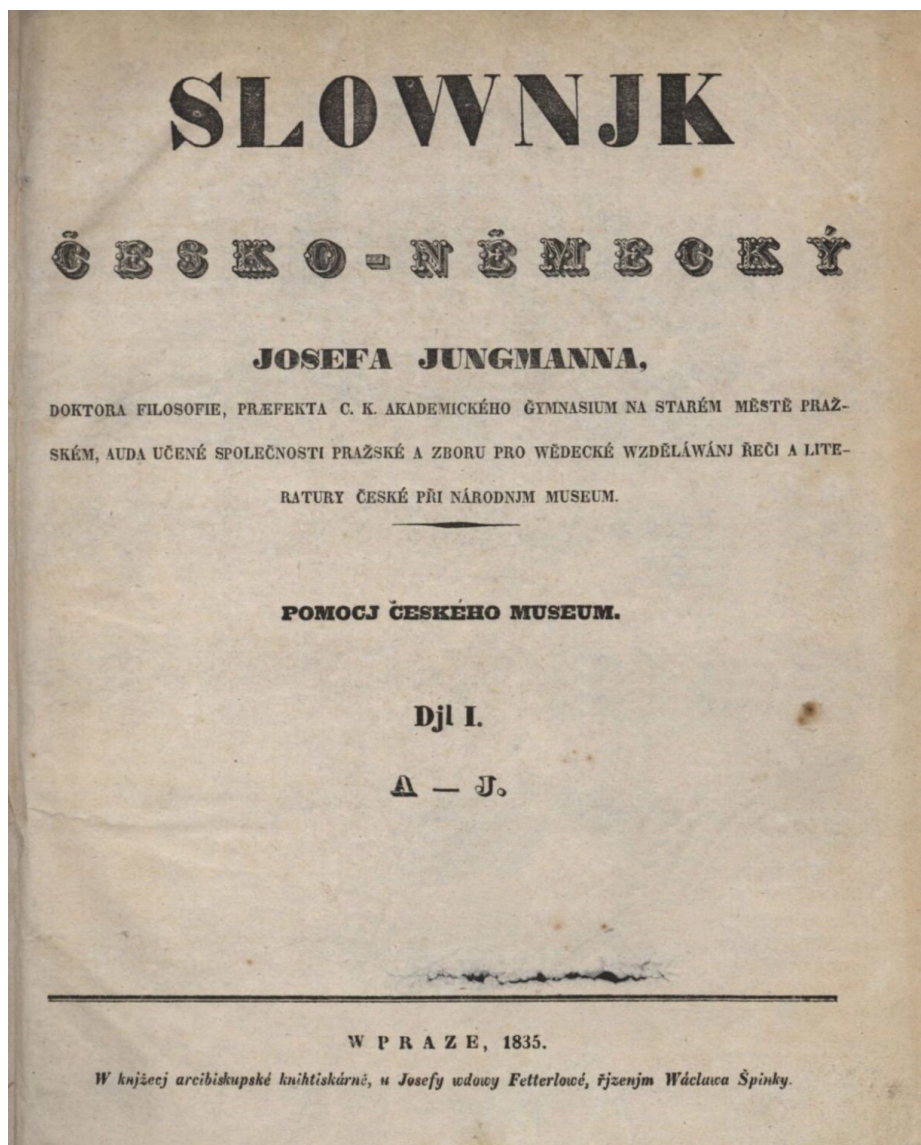
Ključnega pomena je njegova **Zevrubná mluvnice jazyka českého** (Podrobna slovnica češkega jezika, 1809, napisana v nemščini *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*), v kateri so predstavljeni temelji za novo jezikovno normo, torej za prihodnjo knjižno češčino. Na eni strani je tako omogočil nastanek novodobne kultivirane češčine in bogate književnosti, na drugi strani pa poudaril razliko med splošno govorjenim in knjižnim jezikom. Dobrovský se je namreč v svoji slovnici nagibal na stran arhaične tradicije, saj je za osnovo češkega jezika izbral jezik t. i. veleslavinskega obdobja [prim 3.2.4].

V prvih dveh desetletjih 19. stoletja je prišlo do preloma v literarnem razvoju, pri čemer je naslednja faza običajno imenovana ofenzivna ali agitacijska. Z vidika umetniških smeri v njej prevladuje predromantika. V zadnji tretjini 18. stoletja so bili ustvarjeni temelji novočeške književnosti in češke znanosti, tako da je končno lahko prišlo do poskusov nastanka zahtevnejših umetniških del. Za to obdobje je ključno delovanje **Josefa Jungmanna** (1773–1847), absolventa filozofije in prava ter gimnazijskega učitelja. Pri narodnem prepovedu je odigral pomembno vlogo kot jezikoslovec, prevajalec, pisatelj, publicist, literarni zgodovinar in nenazadnje organizator znanstvenega življenja. Podobno kot Dobrovský je bil človek z izjemno širokim razponom delovanja. Zagovarjal je prizadeven odnos do jezika in književnosti, pisal je skoraj izključno v češčini in v češčino prevedel pomembna dela svetovne književnosti.⁷⁴ Jasno je bilo videti, da je bil Dobrovský še povezan z razsvetljenskim racionalizmom, medtem ko so na Jungmanna že vplivali predromantični ideali.

Jungmann je sestavil gimnazijski literarni učbenik **Slovesnost** (Slovstvo, 1820), ki je vseboval literarno teorijo, dopolnjeno z odlomki besedil od Husovega obdobja do sodobne produkcije, bil je torej hkrati berilo in pregled dotedanje češke književnosti. **Historie literatury české** (Zgodovina češke književnosti, 1825) je prva v češčini napisana literarna zgodovina, ki je strokovni javnosti prikazala dejanski obseg češkega pismenstva. Presežek pa predstavlja Jungmannovo leksikografsko delo, ki je še danes

74 Vrhunec njegove prevajalske dejavnosti je prevod dela *Izguljeni raj* (1667) angleškega baročnega pesnika Johna Milтона. V prevodu te duhovne epske pesnitve so se potrdile pesniške zmogljivosti češčine. Jungmann je prevedel tudi dela Goetheja, Schillerja in romantično povest *Atala* (1805), katere avtor je François-René de Chateaubriand.

najboljši vir poznavanja češčine iz obdobja preporoda. Na podlagi svojega več kot tridesetletnega zbiranja gradiva je povzel in razvil besedišče češkega jezika v slovarju **Slovník česko-německý** (Češko-nemški slovar, 1834–1839). Šlo je za ogromno delo v petih zvezkih, v katerem je zbral vse preteklo in sodobno besedišče. Poleg tega ga je obogatil s številnimi novotvorjenkami in prevzetimi besedami, predvsem iz drugih slovanskih jezikov, zlasti ruščine, poljščine, srbsčine in hrvaščine.

Slika 16: Naslovnica Češko-nemškega slovarja Josefa Jungmanna.

Vrhunec narodnega preporoda je povezan s predromantičnim obdobjem in njegovi glavni predstavniki so **Jan Kollár**, **František Palacký** in **Pavel Josef Šafařík**. Povezovalo jih je tudi dejstvo, da so vsi trije spadali med zagovornike panslavizma, zanimivo pa je, da so odraščali v evangeličanskem okolju na Slovaškem [prim. 6.2.3].

František Palacký (1798–1876) je sodobnik Kollárja in Šafaříka, vendar je s svojim delom in znanstvenim ter političnim delovanjem presegel obdobje narodnega preporoda. Na češko javno življenje je vplival več kot štirideset let. Pomembno vlogo je Palacký odigral ne le na zgodovinskem področju, ampak tudi v boju za prihodnost češkega naroda, saj je v revolucijskih letih okrog leta 1848 postal politični vodja, zagovornik avstroslavizma in je zavračal možnost, da bi bila prihodnost Čehov v zedinjeni Nemčiji.

Temeljno je njegovo veličastno delo v petih zvezkih ***Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě*** (Zgodovina češkega naroda na Češkem in Moravskem, najprej v nemščini *Geschichte von Böhmen* 1836; češka popravljena verzija 1848–1876), pred pisanjem katerega je temeljito preučeval vire in arhivsko gradivo. Celotno delo preveva njegova filozofija češke zgodovine, ki temelji na nenehnem spopadanju med slovanskim in nemškim elementom. Prav nemški fevdalizem je bil po mnenju Palackeга vzrok za neprestano razpadanje slovanske demokracije. Tudi s tega vidika je torej jasno, da je avtor za vrhunec češke zgodovine štel husitsko obdobje. Zgodovina Palackeга je sicer natančno delo, vendar vseeno vsebuje napake, pogojene s takratnim obdobjem, denimo skoraj programsko idealiziranje slovanske davne preteklosti ali precenjevanje husitstva.

4.1.4 Predromantika

Prehod iz razsvetljskega klasicizma v romantiko v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja, med katerim so se slogovne značilnosti obeh smeri dopolnjevale in prepletale, imenujemo **predromantika**. Na eni strani ima književnost še vedno vzgojno in izobraževalno vlogo, na drugi strani pa se že pojavljajo romantično čustvovanje, slutnja in hrepenenje. Predromantika se ozira v skrivnostno, nejasno preteklost in se v nasprotju z razumom, ki ga je poudarjalo razsvetljenstvo, osredotoča na čustvena gibanja. Junaki so preprosti ljudje, domala naivni, ki jim je blizu narava, hkrati pa se navdušujejo nad idejo domovine in naroda. V epiko je pronicil lirizem in kot glavne so se začele uveljavljati zvrsti, ki so bile do takrat podcenjene, kot so **roman**, **povest**, **potopis**, **lirska pesem**, **balada**. Podobno kot v celotni Evropi je vzor v pesništvu postala ljudska pesem. Folklor in ljudsko slovstvo sta predmet tako zbirateljskega kot raziskovalnega zanimanja.

Iz klasicizma so se ohranili težnja po visokem stilu, kvantitativni verzni sistem in umetniški jezik, oddaljen od govornega jezika. Tematsko se to kaže v konstrukciji idealnih svetov, nekakšne zlate dobe ljudstva in slovanstva. Od sredine dvajsetih

let 19. stoletja prihaja do sprememb. Avtorji so se trudili prikazati mentaliteto in življenje preprostih ljudi oz. nižjih slojev. Ker pa zahtevnejša in monumentalna poezija ni imela zadosti bralcev, ki bi jo lahko razumeli in cenili, so se pesniki pogosto obračali k **folklorni umetnosti**.

Od druge polovice 18. stoletja je bil v Evropi opazen kult starodavne ljudske epike. V češkem prostoru je na velik odziv naletel prevod pesmi *Slovo o pluku Igorovč* (Pesem o Igorjevem pohodu, prevedla V. Hanka in J. Jungmann) in južnoslovanski epi. V češki literaturi junaški ep ni dokumentiran, zato sta se, verjetno zaradi želje po zapolnitvi te vrzeli, pesniško nadarjena izobraženca Václav Hanka in Josef Linda odločila za literarno mistifikacijo. V nejasnih okoliščinah sta bila odkrita dva rokopisa o češki junaški minulosti, napisana v stari češčini, ki sta bila poimenovana po mestu odkritja **Rukopis královedvorský** (1817; *Kraljedvorskí rokopis*, prevod Fran Levstik, 1856 v nadaljevanju KR) in **Rukopis zelenohorský** (Zelenogorski rokopis, 1818; v nadaljevanju ZR).⁷⁵ Domnevno je šlo za starodavna rokopisna spomenika, ki sta bila predstavljena kot originala s preloma 9. in 10. stoletja (ZR) oz. 13. in 14. stoletja (KR) ter tako ustvarjala iluzijo, da je obstajala češka zgodnjerednjeveška ustvarjalnost, primerljiva z razvitimi evropskimi književnostmi.⁷⁶

Zagovorniki ideala visoke umetnosti so se v skladu z Jungmannovim programom trudili ustvariti reprezentativen literarni izraz. Temu je sicer najbolj ustrezala poezija, pri kateri je bilo mogoče dokazati zmožnosti češčine kot pesniškega jezika, hkrati pa izraziti tudi narodno individualnost in pripadnost slovanskemu svetu ter visoko estetsko raven. **Matěj Milota Zdirad Polák** (1788–1856) v zbirki **Vznešenost přírody** (Veličastnost narave, 1813, 1819) opeva letne čase in posamezne naravne cikle. V njej kvantitativni verzni sistem kombinira s silabotoničnimi oblikami, pesmimi in odami. Kljub svoji monumentalnosti in visoki stilizaciji je bila zbirka sprejeta pozitivno. Na eni strani je dokazovala obvladovanje tematike z zahtevno obliko v češkem jeziku, na drugi strani pa je v duhu predromantike prikazala naravo kot zatočišče pred kaosom.

V poeziji je bilo mogoče najbolje izraziti čustev polno svobodno osebnost in idejo naroda kot enakopravne demokratične družbe, ki želi voditi dialog z drugimi

75 *Kraljedvorskí rokopis* v slovenskem prevodu Frana Levstika iz leta 1856 je tako prvi slovenski prevod češke književnosti, ki je izšel knjižno.

76 Josef Dobrovský je, podobno kot Jernej Kopitar, takoj zavrnil pristnost rokopisov, vendar jih je mlada generacija vzela za svoje. Oba rokopisa sta močno vplivala na češko kulturo, s svojim pesniškim jezikom in temami navdihovala druge avtorje in glasbenike (npr. Bedřicha Smetano v češki narodni operi *Libuše*) ter bila v polemikah uporabljena kot argumenta. Kadar so se pojavila nova mnenja proti pristnosti rokopisov, so jih razumeli kot prizadevanje za napad avstrijske monarhije na Čehe. Izrazito je v to dolgotrajno polemiko v osemdesetih letih 19. stoletja posegla skupina mladih zgodovinarjev skupaj s Tomášem Garriguom Masarykom. Pristnost rokopisov so zavračali z argumentom, da narod ne potrebuje lažnih in ponarejenih spomenikov, da bi zgradil svojo identiteto. Danes je jasno, da je šlo za ponaredek, a kljub temu rokopisa ostajata pomembni literarni deli češkega preporoda.

narodi. To je storil **Jan Kollár** (1793–1852) v svoji pesnitvi *Slávy dcera* (Hči Slave, 1824). Kollár je prihajal iz slovaške evangeličanske družine, študiral je najprej na liceju v Bratislavi, nato na univerzi v Nemčiji, v Jeni, kjer je nanj vplivalo nemško narodno gibanje. V njegovi pesnitvi Hči Slave lirski junak potuje ob reki Saale, pozdravi Labo in pripotuje do Donave, po imenih rek so poimenovani tudi posamezni spevi. Kasneje so bili dodani še Ren in Vltava, slovansko nebo in pekel, ki ju predstavljata Lete in Aheron. Junak se na pot odpravi, da bi izpolnil svojo življenjsko nalogo in v glavnem mestu Ogrske deloval kot evangeličanski duhovnik med slovanskimi verniki. Ideje panslavizma avtor opeva v predgovoru, ki je napisan v kvantitativnem verzem sistemu, in v zbirki sonetov (*znělký*), kjer pa se prepletata ljubezenski in refleksivni del. Kollár tako predstavlja nov tip literarnega junaka, in sicer mladega človeka, ki ga pestijo osebna hrepenenja in omejitve, hkrati pa ostaja aktiven in zaveden. Zbirka obenem prikazuje domoljubni patos, tragične poglede v preteklost in upanja polne poglede v prihodnost. S tem izpolnjuje jungmannovski program visoke umetnosti (Kollár je literarno izhajal iz Dantejeve *Božanske komedije*), ki mora vsebovati tudi domoljubno stališče [prim. 6.2.3].

Slika 17: Portret Jana Kollárja češkega portretista Jana Vilímka.

Proza se je pričela razvijati v okviru prevedene književnosti, kjer je pomembno vlogo odigral **Jungmannov prevod** romantične povesti *Atala* (1805), ki jo je napisal François-René de Chateaubriand. Tako se je razvijal pesniški jezik proze z intonacijskimi in ritmičnimi lastnostmi češke skladnje. Jungmann v praksi uporablja nov besedni zaklad in tudi izrazna sredstva ustrezajo originalu, vsebinsko pa v primerjavi z izvornim besedilom izpušča versko obarvane odlomke, besedilo poenostavlja in preoblikuje v smeri treznega verskega razmišljanja.

Za prvi roman v češki književnosti velja **Záře nad pohanstvem** (Zarja nad poganstvom, 1818) **Josefa Linde**. Tema je bratomor sv. Václava, ki ga je v 9. stoletju umoril brat Boleslav, avtor pa kruto dejanje razume kot konflikt dveh principov, krščanskega in poganskega. Starodavno slovansko kulturo prikazuje v duhu romantike kot prostor čustev in strasti. Tipična značilnost so prehodi iz epskega pripovedovanja v poezijo.

Obrat k folklornemu ustvarjanju je imel vzporednice tudi v evropskem prostoru. Zbiranje ljudskih pesmi je zaradi njegove nepolitičnosti podpirala tudi avstrijska monarhija. Ravno za delo **Františka Ladislava Čelakovskega** (1799–1852) je značilno vsestransko zanimanje za ljudsko umetnost. Posveča se zbiranju in prevajanju slovanskega izročila, predvsem pesmi in pregovorov.⁷⁷ Motive iz starejše ljudske lirike uporablja v svojih izvornih pesmih v zbirkah ***Ohlas písni ruských*** (Odmev ruskih pesmi, 1829) in ***Ohlas písni českých*** (Odmev čeških pesmi, 1839). Zbirki s pomočjo starega ljudskega izročila izražata življenjske predstave, ki pa so vseeno aktualne, naravne in razumljive. Odmevi so odražali prizadevanja za nastanek novega besedila, ki bi bilo neprepoznavno podobno ljudski pesmi, kar je Čelakovskemu uspelo uresničiti na izviren način. Pesmi iz zbirke *Odmev čeških pesmi* imajo lirski značaj in predstavljajo različne žanrske vrste, od pripovednih pesmi (zgodovinska pesem o Prokopu Holem), preko naivnih, elegijskih, šaljivih in satiričnih, pa vse do pesmic in popevk. Čelakovský se približuje mentaliteti preprostega človeka. Preprostost in pristnost vidi kot estetsko dragoceni lastnosti. Balada *Toman a lesní panna* (Toman in gozdna vila) je prva češka umetna balada na evropski ravni in velja za vrhunec zbirke.

Jan Kollár: *Slávy dcera* (1824)

Pesnitev *Hči Slave* je napisana s patriotskim patosom. Povzema sicer tragično minulosť Slovanov, vendar se osredotoča tudi na prihodnost in naloge, ki jih je imela takratna generacija. Lirski subjekt v podobi narodnega voditelja, mentorja, vidca z zahtevno in napredno obliko izraža temeljne ideje, občutke

77 V njegovo zbirko *Slovanské národní písni* (Slovanske narodne pesmi, 1822–1827) je uvrščenih tudi nekaj slovenskih ljudskih pesmi, vedno v originalu in prevodu Čelakovskega (denimo *Pegam in Lambergar*). Čelakovský je dosledno spremljal slovenski kulturni prostor, svojo pozitivno recenzijo Prešernove poezije (Revija češkega Muzeja iz leta 1832) je dopolnil s petimi prevodi njegovih pesmi.

in predstave narodno prebujenega intelektualca tistega časa, s čimer izpolnjuje jungmannovski kulturni program.

**Zpěv I.
Znělka č. 337**

*Stokráte jsem mluvil, ted už křičím
k vám, ó, rozkydaní⁷⁸ Slávové!
buďme celek a ne drobtové,
buďme aneb všecko, aneb ničím;*

*národem vás zovou⁷⁹ holubičím,
než, aj holuby jsou takové,
že milují hejno spolkové,
i vám tedy vlastnost tuto žičím.⁸⁰*

*Slávové, vy národ zlomkovitý,
síly sjednocené dělají,
než proud mělkne a schne roztočitý;*

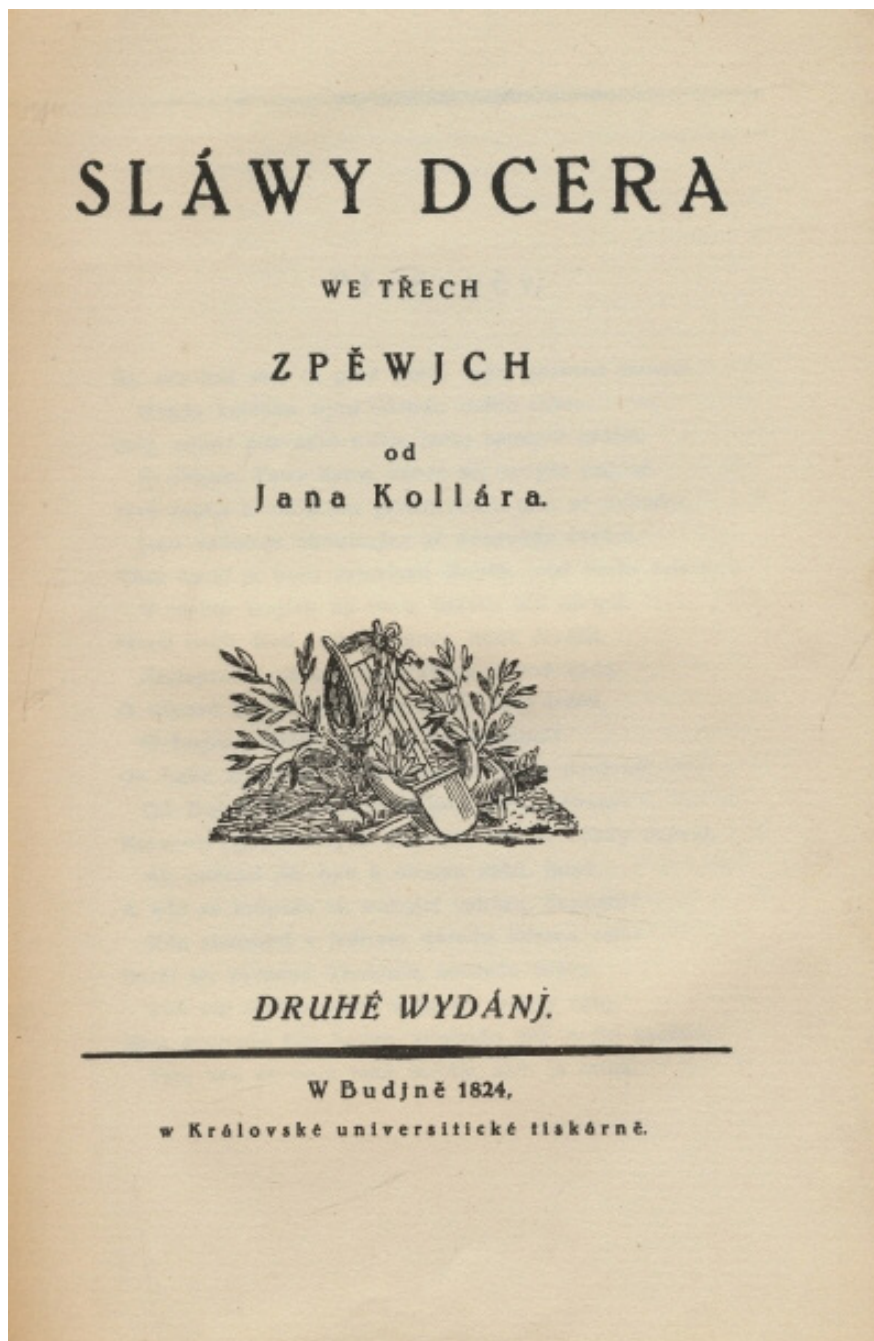
*Slávové, vy národ mnohohlavý!
moudří horší smrti neznají,
než jest život hnilý, prázdný, tmavý.*

Jan Kollár: *Slávy dcera*. Praha, 2014.

78 rozkydaní – *razpršeni*

79 zvat – tu v pomenu: nazývat se, jmenovat se, in sicer v morfoložsko starejši obliki; v sodobni češčini: zvou, nazývají – *pravijo nam golobji narod*

80 žičiti (zastar.) – *želeti*

Slika 18: Naslovnica zbirke Hči Slave.

Naloge za analizo besedila:

- Kollár zagovarja ideje panslavizma. Pojasnite ta pojem in poiščite verze, ki ga prikazujejo.
- Za katero verzno obliko gre in katera pesniška sredstva uporablja avtor?
- V pesmi je veliko pridevnikov. Kako jih avtor uporablja?

Václav Kliment Klicpera: *Rohovín Čtverrohý* (1825)

Gre za enodejanko, ki je bila tipična za Klicpero. Bila je v skladu s časovnimi in uprizoritvenimi možnostmi tistega časa, hkrati pa je ustrezala njegovi ustvarjalni naravi – pisati igre hitro in neposredno. Igra temelji na principu preoblačenja oseb v nekoga drugega. Dogaja se v malomeščanskem okolju in zato humorno prikazuje značajske poteze likov. Drama izhaja iz konflikta med zdravnikom in županom Rogačem Štirirogim s štirimi mladimi slikarji. Nekaterim prebivalcem mesteca namreč njihovi portreti, ki so jih naslikali mladi slikarji, niso všeč, zato jih nočejo plačati. V prepir v gostilni se vmeša tudi župan Rogač Štirirogi, ki s študenti sklene stavo, da ga s tako smešnim imenom ne bodo spustili skozi mestna vrata v Dresden.

VÝJEV OSMÝ

Osoby: DŮSTOJNÍK,⁸¹ VOJÁCI, STRÁŽ; hned nato STEHLÍK.

DŮSTOJNÍK (sem tam přechází)

VOJÁCI (se střídají a zavádějí na vzdálenější stanoviště. Již před chvílkou bylo slyšeti poštovskou trubku, teď vjede do brány vůz.)

STRÁŽ Zastavte!

STEHLÍK (vystřčí hlavu z vozu ven)

DŮSTOJNÍK (jde k němu)

STEHLÍK Dobré jitro, pane důstojníku!

DŮSTOJNÍK Dobré jitro! – Kdo jste?

STEHLÍK Malíř.

DŮSTOJNÍK Odkud?

STEHLÍK Z Prahy.

DŮSTOJNÍK Kam jedete?

STEHLÍK Do Drážďan.

DŮSTOJNÍK Jak se jmenujete?

STEHLÍK Josef Jednorohý.

DŮSTOJNÍK Je zdejší městský rada váš přítel?

81 důstojník – častník

STEHLÍK Mého otce bratr.

DŮSTOJNÍK Snad jedete k němu?

STEHLÍK K němu.

DŮSTOJNÍK Sbohem! (Jde do strážnice.)

STEHLÍK (pro sebe) Chvála budiž bohu! — Jed', švagře! (Odjedou.)

VÝJEV DEVÁTÝ

STRÁŽ, ČÍŽEK ve voze. DŮSTOJNÍK. Opět poštovská trubka, vůz vjede do brány.

STRÁŽ Zastavte!

DŮSTOJNÍK (přijde)

ČÍŽEK (vystrčí hlavu z vozu) Dobré jitro, pane důstojníku!

DŮSTOJNÍK Dobré jitro. — S kým mám tu čest mluvit?

ČÍŽEK Divadelní herec.

DŮSTOJNÍK Odkud přijíždíte?

ČÍŽEK Z Vratislavi.

DŮSTOJNÍK Kam jedete?

ČÍŽEK Do Drážďan.

DŮSTOJNÍK Hodláte tady zůstat?

ČÍŽEK Zůstanu.

DŮSTOJNÍK Vaše jméno?

ČÍŽEK Pavel Dvourohý.

DŮSTOJNÍK Jak? — Hm, divná věc.

ČÍŽEK Poroučíte něco?

DŮSTOJNÍK Nic. — Jed'te sbohem!

ČÍŽEK Jed', švagře! (Odjedou.)

VÝJEV DESÁTÝ

DŮSTOJNÍK, STRÁŽ; hned k tomu ČEČETKA.

DŮSTOJNÍK Podivná náhoda!⁸² Za jednorohým jede zrovna v patách dvo-
urohý! (Chce jít do strážnice.) Aha — již zas vřeští poštovská trubka!

ČEČETKA (přijede v kočáře do brány)

STRÁŽ Zastavte!

DŮSTOJNÍK (jde k vozu)

ČEČETKA (vystrčí hlavu okénkem ven) Nejponíženější, pane důstojníku!

DŮSTOJNÍK Služebník. — Kam se líbí jet?

ČEČETKA Kam bude můj milostivý pán poroučeti.

DŮSTOJNÍK (na straně) Hlupák! (K němu.) Kdo je váš pán?

ČEČETKA Hrabě Vevělský.

DŮSTOJNÍK Vy jste jeho –

ČEČETKA Jeho komorník⁸³ – k službám!

DŮSTOJNÍK Odkud přijíždíte?

ČEČETKA Z Krakova.

DŮSTOJNÍK Vaše jméno?

ČEČETKA Jarolím Třírohý.

DŮSTOJNÍK (se zarazí) Jak – jakže se jmenujete?

ČEČETKA Jarolím Třírohý.

DŮSTOJNÍK Pane, to není pravda!

ČEČETKA Můj bože, pročpak ne?

DŮSTOJNÍK To je podvod!⁸⁴ – Z vozu ven! U všech živých ďáblů!

ČEČETKA Pane důstojníku, nad čím se horšíte?

DŮSTOJNÍK Stojím tady proto, aby si leccjáci tulákové se mnou ztropili žert?⁸⁵

Anebo – hůř, mnohem hůř, je-li to více než žert!

ČEČETKA Mé dobrotvivé nebe! – Co proti mně máte, pane důstojníku?

DŮSTOJNÍK Vaše pravé jméno chci věděti.

ČEČETKA Jarolím Třírohý.

DŮSTOJNÍK To není pravda!

ČEČETKA Jakpak se tedy jmenuju?

DŮSTOJNÍK Ďábel – Belzebub!

ČEČETKA Nechcete-li mi věřiti, tu máte několik písemností, které jsem šťastnou náhodou do kapsy strčil –

DŮSTOJNÍK (je vezme a dívá se do nich)

ČEČETKA A není-li vám ani to důkazu dosti, tedy se vyptejte mého hraběte, jede v patách za mnou! (Právě se opět zdaleka troubí.) Já nevím, co proti mému jménu máte? Jsem počestných rodičů dítě –

DŮSTOJNÍK (mu hodí papíry do vozu) Jedťe k čertu! (Odvrátí se a jde přes ulici.)

ČEČETKA Švagře, jed'! (Tajně k němu.) Ujížděj! (Odjedou.)

DŮSTOJNÍK (sem tam chodě) Třírohý! Půjde-li to tak do poledne, tedy se sjede několik set rohů! – To se mi ještě jakživo nepřihodilo a nepřihodí, kdybych tři sta let do brány na stráž chodil! – Přece mne to jen mrzí, že jsem toho posledního propouštěl; a – nepřijede-li hrabě Vevělský brzo – aha, tu je.

Václav Kliment Klicpera: *Rohvín Čtverrohý*. Praha, 1960.

83 komorník – služabník

84 podvod – goljufija

85 da bi se lahko kakšni lažnivci iz mene norčevali?

Naloge za analizo besedila:

- Pojasnite princip t. i. *kuklení*. Kako je uporabljen v tem besedilu?
- Označite like mladih slikarjev in častnika.
- Razmislite o zgradbi Klicperovega dramskega dialoga.

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Zakaj so bili v začetkih narodnega preporoda dejavni predvsem jezikoslovci in zgodovinarji?

Kakšna je tradicionalna periodizacija narodnega preporoda in kateri so njegovi glavni predstavniki?

Kakšno vlogo je v preporodu odigralo češko gledališče?

Kateri so bili razlogi za nastanek literarnih ponaredkov v tem obdobju?

Kaj je to panslavizem in kdo je njegov predstavnik?

Češki preroditelji so imeli veliko stikov s slovenskimi učenjaki. Navedite primere.

4.2 Romantika in bidermajer**V tem poglavju boste izvedeli:**

- kakšne so bile razmere v čeških deželah v prvi polovici 19. stoletja,
- katere so posebnosti češke romantike,
- kdo so predstavniki romantičnega pesništva in kako so vplivali na razvoj književnosti,
- kaj je to bidermajer in kako se je realiziral v češki književnosti,
- kakšno vlogo je imelo ljudsko izročilo v romantični književnosti.

4.2.1 Češka zgodovina na pragu nove epohe v prvi polovici 19. stoletja

V češki zgodovini je v obdobju od jožefinskih reform do revolucije leta 1848/49 prihajalo predvsem na družbenem področju do mnogih sprememb, manj jih je bilo na političnem. Na začetku 19. stoletja so češke dežele prizadele napoleonske vojne. Na Moravskem je leta 1805 prišlo do slavne bitke pri Slavkovu (Austerlitzu), v kateri je Napoleon premagal rusko in avstrijsko vojsko. Po letu 1815 pa se je situacija spremenila in češke dežele, skupaj s celim Avstrijskim cesarstvom, so doživljale obdobje bidermajerskega miru. Oblika vlade ostaja absolutistična,

torej enaka kot v predhodnem obdobju. Cesar **Franc I.** (1792–1835) je pod vplivom evropskega dogajanja opustil nadaljnje reforme in spreminjal obstoječe razsvetljenske reforme, da bi preprečile nastanek kakršnihkoli narodnih emancipacijskih dejavnosti.

V duhu takratnih trendov pa so bile tudi v avstrijski večnacionalni državi uvedene liberalne spremembe, ki so vodile do večje osebne svobode, kot je bila enakopravnost prebivalcev pred sodiščem ali v davčnih zadevah. Na drugi strani pa je še vedno trajalo **omejevanje individualnih svoboščin** v zakonih in šolskem izobraževanju. Takratni meščan je torej pridobil nove svoboščine, hkrati pa je bil pod strogo kontrolo novoustanovljenih birokratskih organov, kot sta bili policija in cenzura. Položaj podeželanov se ni bistveno spreminjal, saj so bili s svojimi dolžnostmi še vedno vezani na zemljo, gospodo in katoliško veroizpoved. Ukrepi avstrijskega absolutizma, povezani z imenom **Klemensa Metternicha**, ki je od leta 1809 skoraj štirideset let vodil zunanjo politiko, so se še zaostri. Kancler Metternich je nadaljeval v svoji težnji po omejevanju in zaustavitvi kakršnekoli narodne emancipacije. Politična in gospodarska stabilizacija se je začela kazati šele po letu 1815. Na **dunajskem kongresu** (1814/15) je bila ustanovljena nova državna struktura na območju Svetega rimskega cesarstva pod vodstvom Avstrije, t. i. Nemška zveza. Vloga habsburške monarhije je bila tako okrepljena in razvoj liberalizma in nacionalizma je bil še naprej omejevan. Naslednik Franca I. je bil duševno zaostali **Ferdinand I.**, imenovan tudi **Dobrotljivi** (1835–1848), namesto njega pa so vladali uradniki in delovanje dežele je vzdrževala birokratska mašinerija.

Sredi 19. stoletja so bile evropske dežele izpostavljene pritiskom **revolucije leta 1848**, ki je v habsburški monarhiji izvirala iz nezadovoljstva nad Metternichovim absolutizmom in fevdalizmom, vpliv nanjo pa je imelo tudi splošno dogajanje v Evropi. Na Dunaju in Ogrskem je prišlo do upora, ki je cesarja Ferdinanda I. prisilil, da je popustil. Odpustil je kanclerja Metternicha, odpravil cenzuro in obljubil izdajo ustave. V čeških deželah so se prednji politiki zavzemali za priznanje osnovnih državljanskih zahtev, ki so zajemale pravico do zbiranja in pravico do peticije, svobodo tiska, odpravo tlake in popolno svobodo veroizpovedi. Novoustanovljeni **državni zbor** je začel pripravljati demokratično ustavo, glede katere so imeli visoka pričakovanja številni, ne le Čehi. Tlaka in cenzura sta bili odpravljeni in začel je izhajati svobodni tisk.

V začetku junija 1848 je v Pragi potekal **slovanski kongres**, ki je bil pripravljen v duhu zблиževanja in sodelovanja vseh slovanskih narodov v okviru monarhije. Domoljubi so na kongresu zahtevali federalizacijo avstrijske zveze držav v obliki **avstroslavizma**, h kateremu je spodbujal František Palacký, in uvedbo enakih pravic za vse narodnosti. V Pragi je revolucija dosegla vrhunec v dneh 12.–17. junija 1848 in prekinila politična pogajanja slovanskega kongresa. Kmalu je prišlo do ključnega preobrata, saj je upor praških študentov, ki jih je vodil novinar in

pisatelj Josef Václav Frič, zatrla vojska. Zasedanje zbora je bilo z nemirnega Dunaja prestavljeno v Kroměříž in leta 1849 ga je novi cesar Franc Jožef I. razpustil. Revolucija je bila dokončno poražena po vojaškem posredovanju generala Alfreda Windischgrätza. Kroměříški zbor je potekal že pod vplivom političnih sil usmerjenih proti liberalni ureditvi.

Slika 19: Boj na barikadah v Pragi pri Mostnem stolpu 15. junija 1848; gravura.

Dne 2. decembra 1848 je na prestol sedel **Franc Jožef I.** (1848–1916). Revolucijski dogodki so privedli do padca nepriljubljenega Metternicha, nov simbol zatiranja pa je kmalu postal minister **Alexander Bach** (1848–1859). Obnovljena je bila cenzura, delovanje društev se je praktično ustavilo in uradne ustanove so bile deležne policijske kontrole. Sledile so intervencije proti predstavnikom opozicije, med katerimi je bil tudi pisatelj in novinar Karel Havlíček Borovský, in zatiranje delovanja preporodnih kulturnih ustanov, kot je bil Narodni muzej in Češka matica. Razkritje t. i. **majske zarote** iz pomladi leta 1849, katere cilj je bilo nadaljevati zatrto junijsko revolucijo, je pripeljalo do zaprtja številnih demokratično mislečih politikov. Leta 1851 pa je bila ustava dokončno ukinjena.

Češke dežele so v okviru monarhije predstavljale specifično področje, ki ga je v tem obdobju naseljevalo okoli pet milijonov prebivalcev, od katerih sta dve tretjini na češčino gledali kot na svoj materni jezik, mnogo prebivalcev je bilo dvojezičnih. Med elitami iz čeških dežel je dolgo prevladovala **ideja centralizacije** in solidarnost s habsburškim vladarjem. Revolucijsko leto 1848, ko so češki predstavniki prvič nastopili s celovitimi političnimi zahtevami, ni izpolnilo upov preročiteljev. Prizadevanje za preureditev habsburškega cesarstva po federalističnem modelu avstroslavizma se je končalo neuspešno.

Obenem se v tem obdobju še naprej pomembno razvijata **tehnika in industrija**. Leta 1825 je začela delovati prva konjska železnica na trasi České Budějovice–Linz. Med tehnične iznajdbe sodijo parnik in parni avtomobil Josefa Brožka ter ladijski vijak Josefa Resslera.⁸⁶ Postopoma se je začel kazati vpliv industrijske revolucije. Na severnem Češkem in v okolici velikih mest Prage in Brna so bile ustanovljene prve tovarne strojev, parni stroji so prodrli v tekstilno industrijo in železarstvo. Leta 1836 je bila zgrajena severna Ferdinandova železnica z Dunaja do Galicije.

4.2.2 Romantika in bidermajer v češkem prostoru

V tridesetih letih 19. stoletja se je obdobje, ki je bilo najbolj kritično za obnovo in zaščito češkega jezika in kulture, že končalo. Norma knjižnega jezika je bila postavljena in zahvaljujoč prizadevanjem Josefa Dobrovskega in drugih izobražencev njegovega časa se je prebudilo zanimanje za narodno zgodovino in literaturo, pisano v češčini. Začel je nastajati ideal naroda, narodne kulture in literature kot dolgoročne perspektive. V času delovanja Josefa Jungmanna je bilo kulturno okolje že dovolj navdihnjeno in opogumljeno za uresničitev lastnega programa. Izobraženci so se sicer zavedali, da so osamljeni, soočali so se z nerazvitostjo svojega jezika, vendar so ob tem premogli dovolj poguma za

⁸⁶ Josef Ressel (1793–1857) je bil češki profesionalni gozdar, ki je po letu 1816 nekaj desetletij deloval tudi na slovenskem območju, kjer je med drugim pogozdoval Kras in premeril Krakovski gozd. Velja za izumitelja ladijskega vijaka. V Kostanjevici je na reki Krki prvič preizkusil svoj izum ladijskega vijaka, nato pa ga je še naprej testiral v morju pri Trstu. Pokopan je na ljubljanskem pokopališču Navje.

ustvarjanje novih, izvirnih del. Domoljubi so se borili za kulturo, gojeno v lastnem jeziku, in so se jo hkrati trudili vključiti v kontekst evropskih književnosti in se z njimi obogatiti. Literatura tridesetih let je visoke ideale že primerjala z realnostjo, v središče zanimanja je postavljen človek, vpet v tok življenja. Ko je v literaturo vstopil Karel Hynek Mácha, so debate o tem, v kakšnem verzu naj se piše poezija, že izzvenele in to v prid **silabotoničnemu verzu**, ki je postopoma postajal vedno bolj izpopolnjen. Poezija, ki se zgleduje po ljudskem slovstvu (t. i. *ohlasová poezie*), je že razumljena kot neaktualna in s tem so pripravljene temelji za prihod romantike.

Romantična umetnost je prežeta z **obrambo individualnosti**, ki je aplicirana tudi na narod. Svet se je romantikom zdel kaotičen, poln političnih preobratov, sprememb načina življenja in prav umetniško ustvarjanje naj bi s pomočjo intuicije in domišljije vanj vneslo red. V umetnosti je opaziti razumevanje človekove notranjosti, želja, sanj in slutenj. Za delo z jezikom so bile pri romantikih značilne **večpomenskost besed, slikovitost poimenovanj, melodičnost**. Pričakovali so bralca, ki je že sposoben razumeti skrite pomene. Literarna besedila so polna kontrastov in prevrednotenja visokega in nizkega, kar je opaziti pri Máchovih junakih ali okolju. Romantična poetika izhaja iz občutka skrivnostnosti in nedoumljivosti, zato so pogosti motivi temačnosti, noči, lune, vodne gladine, visokih gora in daljav. Junak je **romar**, nekakšen popotnik med življenjem in smrtjo. Izrazit in stiliziran je tudi lik ustvarjalca, saj pesnik zaradi svoje občutljivosti in domišljije nastopa kot izjemna oseba. Nekateri avtorji so obujali **mite**, ki so se odražali v pravljičah, legendah in epskih pesnitvah, drugi pa so se obračali k zgodovini naroda, še posebej v obdobje srednjega veka.

Kot nasprotje subjektivne romantike in obenem sočasno z njo se je izoblikovala umetniška smer **bidermajer**, ki pa je bila tesno povezana z domoljubno romantiko. Ime najverjetneje izvira iz nemške parodije s konca petdesetih let 19. stoletja, ki se je norčevala iz previdnosti in apolitičnosti književnosti v obdobju 1815–1845.⁸⁷ Gre za leposlovje iz tridesetih in štiridesetih let, katerega cilj je bil mirnega, požrtvovalnega Čeha vzgajati in ga zabavati. V bidermajerski poetiki je poudarjena **idiličnost, domače okolje, včasih tudi katoliška pobožnost in lik nebojevitega, apolitičnega državljana**. Tipični so **zaprti prostori in mirno dogajanje**, liki pa imajo uravnotežene osebnosti. Pozitivno so prikazani motivi doma in domačnosti ter z njimi povezana težnja po ustvarjanju idile (npr. B. Němcová, *Babička*).

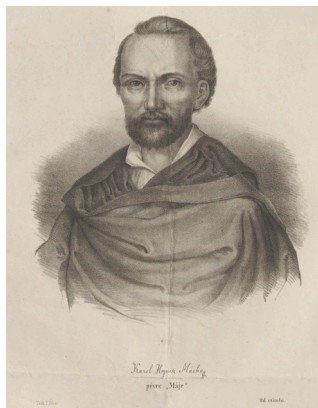
Svoj pomen je iz bidermajerskega obdobja ohranila **ljudska veseloigra s petjem**, nekakšen predhodnik muzikala, ki jih je ustvarjal predvsem Josef

87 Na začetku 20. stoletja je bil izraz uporabljen za označevanje takratne stanovanjske kulture in pohištva, kasneje v slikarstvu in nazadnje za prvine v književnosti. Danes se v češki literarni zgodovini izraz uporablja za poimenovanje dela češkega leposlovja.

Kajetán Tyl, pa tudi **povest, pravljica, balada** in kratka humoristična povest s sprajljivim razpletom – **humoreska**. Avtor ni bil več razdvojen umetnik temveč običajen državljani. Cilj je bil bralca zabavati in ga spodbuditi, pričakovala se je volja in pripravljenost na vodenje in izobraževanje. Ni presenetljivo, da so privrženci te smeri kritizirali *Máj*, hkrati pa je Karel Havlíček Borovský negativno ocenjeval bidermajer.

4.2.3 Predstavniki češke romantike

Predstavniki **subjektivne linije romantike** je bil **Karel Hynek Mácha** (1810–1836). Rodil se je v Pragi, mati je prihajala iz glasbene družine, oče je bil podeželan, kasneje pa je v Pragi imel trgovino z žitaricami. Mácha je končal praško gimnazijo in med letoma 1830 in 1832 študiral na filozofski fakulteti v Pragi, kjer je med drugim poslušal predavanja J. Jungmanna. Med študijem je kot amaterski igralec deloval v gledališču J. K. Tyla in tam srečal svojo življenjsko ljubezen Lori Šomkovo (1833). Intenzivna občutljivost in erotičnost v odnosu do njegove ljubljene je ohranjena v intimnih dnevnikih, ki predstavljajo del njegove literarne zapuščine. Med letoma 1832 in 1836 je na praški univerzi študiral pravo in po končanem študiju dobil mesto odvetniškega pomočnika v Litoměřicah. Odlično je obvladal češčino in nemščino, s pesmimi v nemščini je tudi debitiral. Njegovo ustvarjanje je prav tako povezano z njegovimi potmi po čeških deželah in po Evropi, ki jih je pogosto opravil peš.⁸⁸ Umrl je v Litoměřicah pri šestindvajsetih letih, najverjetneje zaradi kolere.⁸⁹

Slika 20: Portret Karla Hynka Máche iz leta 1860.

88 Znana je njegova pot v Italijo leta 1834 s postankom v Ljubljani, kjer se je osebno srečal s Francetom Prešernom (prim. Vinkler 2006: 257–284).

89 Pomembni kulturni in politični dogodek je bil prenos posmrtnih ostankov K. H. Máche iz Litoměřic v Prago maja 1939, ki je sledil po razglasitvi protektorata Češke in Moravske ter nemški okupaciji preostalega ozemlja čeških dežel 15. marca 1939.

Osrednje Máchovo delo je lirsko-epska pesnitev *Máj* (1836), ki jo je izdal sam. V primerjavi z drugimi pomembnimi pesnitvami svetovne romantike, kot so lirsko-epske pesnitve Byrona, Mickiewicza ali Puškina, je Máchov *Máj* bolj lirski in refleksiven. Pesnitev je sestavljena iz štirih spevov in dveh mediger. Epski del se navezuje na razbojniške zgodbe zabavne literature. Glavni junak, razbojnik Vilém, je obsojen na smrtno kazen zaradi umora očeta. Refleksivni odlomki pesmi tematizirajo noč pred njegovo usmrčitvijo, lirski junak v njih preleva svojo situacijo, smisel obstoja in večnosti. V svojem razmišljanju se boji smrti kot definitivnega konca in se spominja svoje drage Jarmile. Zjutraj je nato pripeljan iz celice, poslavlja se od življenja in med lomljenjem udov na kolesu umira. Del pesnitve je **kompleksen razmislek o krivdi in kazni**, smislu in minljivosti človeškega življenja. Protagonist svojo krivdo zanika s tem, da ni vedel, da gre za njegovega očeta, ko je branil svojo drago Jarmilo. Oče ga je namreč v otroštvu spodil od doma in Vilém je odraščal brez njega. Značilno je zlitje glavnega junaka Viléma z avtorjem, ki je poudarjeno predvsem v zadnjem spevu. Refleksivne odlomke dopolnjujejo opisi narave, ki pa živi v svojem ritmu in je usoda človeka ne zanima, medtem ko dve medigri – vkomponirani v dramatično sceno – prikazujeta naravo, kot bi sočustvovala s človeško usodo. Posvetna in pravna oblast sodi neomajno, jetnika razume le njegov ječar, po usmrčitvi pa z njim sočustvuje tudi množica, ki zanj moli. Pesnitev je napisana v jambskem ritmu in izvirnem pesniškem jeziku z bogato uporabo pesniških sredstev, npr. evfonije, simbolov, oksimorona.

Máchova pesnitev v tistem času ni bila prav razumljena in sodobniki je niso sprejeli. Po mnenju takratnih kritikov je bila pesnitev neprimerna za češkega bralca, ki se je zanimal za idejo naroda in spoštoval avtoriteto boga. Privrženci Máche in máchovske romantike so bili takrat v manjšini. Pesnitev je bila pozitivno sprejeta šele z generacijo t. i. májovcev v petdesetih letih 19. stoletja. Od takrat naprej velja za ključno delo češke literarne tradicije.

Iz Máchove **pesniške proze** so se ohranili samo deli, ki jih je avtor želel vključiti v večje enote. Njegov edini dokončani roman *Cikáni* (Cigani), ki ga je napisal leta 1835 in je zaradi posegov cenzure lahko izšel šele leta 1857, je tematsko blizu pesnitvi *Máj*. Mlad cigan, ki je bil v otroštvu najden kot zapuščena sirota in so ga vzgajali cigani, se vrne v svoj rodni kraj. Tam najde svojo drago, ki jo je zapeljal prav njegov oče, ki ga ni poznal. Očetovo dejanje maščuje njegov rejnik. Delo je zasnovano kot roman s skrivnostjo in v njem se sanje mešajo z resničnostjo, opisi romantične narave pa z razmišljanji o krivdi. Druga **prozna dela so krajša**, brez zgodbe, za njihovo kompozicijo je značilno preprosto nizanje epizod. Mácha je iz njih nameraval sestaviti daljše cikle. Iz avtobiografsko usmerjenega cikla se je ohranila samo lirična povest *Marinka* (revijalno 1834), ki je bila postavljena na shemi opere in prepletena z verzi (romantična dela pogosto kombinirajo različne zvrsti in oblike). Priповedovalec se v njej sreča z lepim plemiškim dekletom

– bralko njegovih verzov, v katero se zaljubi, vendar ona kmalu zatem umre. Drugi cikel je imel za cilj predstaviti podobo srednjeveške Češke. Ohranila se je samo povest *Křivoklad* (1834), poimenovana po enem od gradov osrednje Češke.

Drugo linijo češke romantike imenujemo **domoljubna romantika**. Da bi jo razumeli, se moramo zavedati, da je bila češka družba v dvajsetih letih 19. stoletja v veliki meri neenotna. Prebivalci so bili družbeno razdeljeni glede na izobrazbo, vero, premoženje in tudi narodnost. Nemški vpliv se je odražal v kulturi in družabnem življenju meščanskega patriciata v Pragi in drugih mestih, nemščina je prodrla v splošni govor višjih slojev. Tudi veliko čeških pisateljev je bilo dvojezičnih, nekateri so na začetku svoje literarne poti pisali v nemščini. Celo izobraženci so imeli težave z jezikom, preobremenjenim s številnimi germanizmi do te mere, da je na nekaterih mestih češki uradni jezik zanje postal nerazumljiv. Domoljubje v dvajsetih in tridesetih letih je zato pomenilo osebno odločitev, ki je temeljila na nespoštovanju družbenih konvencij, predsodkov, pri pisateljih pa tudi boj z birokratsko cenzuro. Za romantičnega domoljuba je čustvena plat poglavitna sestavina njegovega odnosa do sveta, domovine ali etnične skupnosti, medtem ko je osebne ambicije zatiral in prednost dajal nadosebnim idealom.

Predstavnik domoljubne romantike je bil vsestranski kulturni aktivist **Josef Kajetán Tyl** (1808–1856). Med drugim je bil novinar in urednik pomembne in priljubljene periodike, kot je bila leposlovna in kulturna revija *Květy* (Cvetovi), izobraževalni *Pražský posel* (Praški sel) in *Sedlské noviny* (Kmečke novice), namenjene podeželanom. Poleg tega je deloval kot dramaturg v čeških gledališčih, prirejal je predstave in v čeških igrarh tudi sam igral. Posvečal se je domoljubno orientirani prozi in je uspešen avtor številnih dram. Njegova bogata izobraževalna dejavnost je bila usmerjena v integracijo češke družbe. Sem je spadala tudi organizacija plesov, izletov, zabav, s pomočjo katerih je širil družbene temelje češkega kulturnega življenja. Po letu 1848 je bil deležen persekucije, umrl je v revščini.

V prozi se je Tyl osredotočal na domoljubno povest, ki je bralca vzgajala, delovala nanj optimistično in mu pokazala družbene vzore. Tako je polemiziral z Máchovim delom, primer je povest *Rozervanec* (Razdvojenec, 1840). Njena kompozicija temelji na izmenjevanju pripovedovanja s fiktivnimi pismi. Dogajanje prikazuje dva mlada moža – Karla in Hynka. Hynek predstavlja razklanega romantika, njegova stališča Tyl ocenjuje zelo kritično. Nasprotno pa je Karel prikazan pozitivno, saj se vsem življenjskim preizkušnjam navkljub obnaša družbeno koristno. Obsežno prozno delo *Poslední Čech* (Zadnji Čeh, 1844) je tendenčna domoljubna novela in velja za predhodnico socialnega romana. Zgodba je postavljena v aristokratsko okolje, predstavnik narodno čuteče aristokracije je grof Velenský. Tudi drugi liki so značilni za domoljubno novelistiko: na eni strani nepraktični umetnik in sanjač Petráček, za katerega je hkrati očitno, da je tujec, na drugi pa češki intelektualec iz ljudskega okolja in domoljub Svoboda. Delo, napisano v duhu sentimentalno-romantičnih

norm, je polno ljubezenskih zapletov in prikritih družinskih odnosov. Pozitivno prikazuje vrednote bidermajerja, kot so poštenost, skromnost, dobrota, delovalo naj bi vzgojno oz. domoljubno. Če izvzamemo kritiko Karla Havlíčka Borovskega, je bilo delo sprejeto pozitivno.

Doprinos Tylovega proznega dela je bilo inovativno prodiranje civilnih realij takratnega življenja v literaturo in oblikovanje prefinjenega jezikovnega stila. S tem je bil presežen bralsko zahteven visok slog, ki je v tedanjih prozih delih vztrajal v duhu jungmannovskega programa. Tyl je s tem leposlovje približal potrebam sodobne literarne komunikacije.

Doprinos Tylove ustvarjalnosti temelji predvsem na dramskem delu. Je avtor gledaliških iger z domoljubno tematiko iz sodobnega življenja, fars in iger s pravljimi motivi. Tudi preko zgodovinskih iger je želel opozoriti na nekatere aktualne probleme in zgodovinsko ozadje je v tem primeru služilo predvsem kot kulisa. Vse do danes se na gledaliških odrih uprizarja njegova farsa s petjem in plesom **Fidlovačka** (Čevljarski praznik, 1835). Gre za popularno igro z vzgojnimi cilji. Narodnozavedni sloj prebivalstva predstavljata fant po imenu Jeník in njegov oče čevljar, medtem ko Jeníkovo drago Lidunko vzgaja ponemčena meščanska teta. Prikazana je češko-nemška dvojezičnost meščanskega sloja, vse pa se konča z mirnim koncem in močno domoljubno agitacijo. Drama je bila v svojem času sicer neuspešna, vendar je pesem *Kde domov můj?* (Kje je moj dom?), za katero je glasbo napisal František Škroup, postala zelo priljubljena in je od leta 1918 tudi državna himna. Pravljica tematika in ideje iz fantazijskega sveta ljudske domišljije uporablja drama **Strakonický dudák** (Dudar iz Strakonice, 1847). V njej se vaški muzikant Švanda s svojimi čarobnimi dudami odpravi v svet. Predstavlja si, kako čudežno obogati, poučen se s poti vrne v svoj varen dom. Kot edini pravi je prikazan prav bidermajerski odnos do življenja in vrednote doma oz. domovine.

Glavni predstavnik domoljubne linije romantike, ki je bila blizu bidermajerju, je bil **Karel Jaromír Erben** (1811–1870). Kljub temu, da je bil tesen prijatelj Máche, se je umetniško razvil v njegovega nasprotnika. Na praški univerzi je študiral pravo, a sta ga celo življenje zanimala zgodovina in ljudsko izročilo. Na eni strani se je kot arhivar mesta Prage in sekretar narodnega muzeja neprestano posvečal arhivskemu in znanstvenemu delu. Izjemne so na primer njegove izdaje besedil starejše češke književnosti. Na drugi strani se je ukvarjal z zbiranjem folklorne umetnosti. Zbral in v treh zvezkih je izdal ljudske epske pesmi, legende, balade (***Písň národní v Čechách***, Narodne pesmi na Češkem, 1842–1845). Naslednja izdaja z naslovom ***Prostonárodní české písně a říkadla*** (Prostonarodne češke pesmi in pesmice, 1864) je imela že bolj premišljeno strukturo in je bila tematsko razdeljena na različne sklope. Pri zbiranju ljudskih pravljič sta bila Erbenu vzor nemška romantika Jacob in Wilhelm Grimm, ki sta se pri zbiranju in urejanju

osredotočala prav na mitološke lastnosti. Tudi Erben je v ljudskem pripovedovanju iskal ostanke slovanske mitologije. V ljudskem izročilu je poskušal najti red in pravičnost, njen temelj je videl v motivih trajanja in cikličnosti. Leta 1865 je izdal zbirko slovanskih ljudskih pravljic v izvirnih jezikih, nato je izšla zbirka prevodov pravljic v češčino poimenovana **Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských** (Izbrane bajke in legende drugih slovanskih vej, 1869).⁹⁰ Vse do danes zelo priljubljene **České pohádky** (Češke pravljice, 1905) so samostojno izšle šele po Erbenovi smrti.

Folklorni navdih je Erben uporabil v zbirki trinajstih balad **Kytice z pověstí národních** (Venček narodnih legend, 1853), ki jo je pripravljala od polovice tridesetih let. Prva in zadnja pesem sta naravnani domoljubno, v preostalih baladah pa kaže na usodnost človeškega življenja, pomembnost upoštevanja moralnih meril in konflikt posameznika s kozmičnim naravnim redom. Gre za mite z nadnaravnimi bitji ali povesti, povezane z najrazličnejšimi prazniki in legendami. Posameznik, ki pravila zavedno ali nevede krši, je vedno kaznovan. V Erbenovih baladah red pogosto kršijo ženski liki v vlogi matere ali hčere. Poleg tega je balada dopuščala kombiniranje lirike, epike in dramatike na majhni površini. Dogajanje je zelo dinamično tudi zaradi Erbenovega dovršenega dela z jezikom, kot je uporaba glagolov v hitrem zaporedju in premi govor v dialogih. V pesmih premišljeno uporablja onomatopejo. Zbirka *Kytice* je bila deležna pozitivnega odziva že v času svojega nastanka, vplivala je tudi na vrsto pesnikov 20. stoletja, kot so bili Karel Toman in Jiří Wolker, ter na skladatelje in likovne umetnike.

4.2.4 Postromantika in začetek realizma

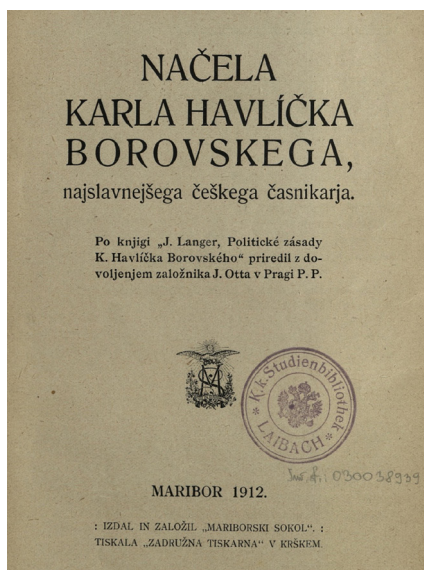
V obdobju okrog leta 1848 se je izjemno povečevala vloga in obseg publicistike. Nastajala je nova periodika, v kateri je bilo mogoče oblikovati in širiti domoljubni program. V ospredje je prihajala proza s težnjo po bolj stvarnem prikazovanju realnosti. Popularna je bila podzvrst kratke proze, pri kateri je dogajanje postavljeno v ozadje. Gre za t. i. podobe iz življenja (*obrazy ze života*), ki so že zajemale realno okolje s konkretnimi detajli. Realistične elemente so prinašale tudi reportažne črtice iz različnih pokrajin in dežel.

Novinar, pisatelj in ustvarjalec češke politične satire **Karel Havlíček Borovský** (1821–1856) je bil že nekajkrat omenjen v zvezi s svojimi literarnokritičnimi in političnimi stališči. Rodil se je v trgovski družini v vasi Borová, ki je bila tudi navdih za njegov psevdonim. Družina se je kasneje ustalila v Nemškem, danes Havlíčkovem Brodu. Havlíček je najprej želel postati duhovnik, vendar je bil iz duhovniškega seminarja zaradi svojega temperamenta izključen. Postopoma se je preusmeril v antiklerikalizem in postal kritik Cerkve. Na začetku štiridesetih let je bil vzgojitelj

90 Zbirka sto enajstih pravljic vsebuje tudi osem slovenskih pravljic.

v Rusiji in na podlagi te izkušnje je začel zavračati idejo panslavizma. O razmerah v tedanji Rusiji je kritično poročal v kratkoproznih besedilih z reportažnim značajem, ki so izšla pod naslovom **Obrazy z Rus** (Podobe iz Rusije, 1845). Večino svojega življenja je deloval kot novinar, bil je založnik lastnega časopisa *Národní noviny* (Narodni časopis) s satirično prilogo *Šotek* (Škrat), po njuni prepovedi leta 1850 pa je izdajal še revijo *Slovan* (1850–1851).⁹¹ Pomembna je njegova politična dejavnost – pisal je politične kritike, bil je poslanec in nekajkrat mu je bil sojeno zaradi njegovih političnih stališč, ki so temeljila na demokratičnih načelih. Zaradi svojih dejavnosti je bil aretiran in deportiran v izgnanstvo v južnotirolski Briksen, kjer je neprostoovoljno preživel skoraj štiri leta (1851–1855).

Svojo pisateljsko pot je začel z najkrajšo satirično obliko – epigrami. Pisati jih je začel že med bivanjem v Moskvi in jih objavljajal revijalno. Zbirka **Epigramy** (Epigrami, 1845) je za časa njegovega življenja ostala le v rokopisu in izšla leta 1870. Posamezni deli zbirke nosijo naslove *Církví, Králi, Vlasti, Múzám in Světu* (Cerkvi, Kralju, Domovini, Muzam in Svetu). V epigramih kritizira strukturo oblasti, omejenost in sentimentalizem. Epigram je vedno osredotočen na aktualno temo, pri čemer Havlíček uporablja besedne igre in pogovorne besede postavlja v kontrast z latinskimi in nemškimi izrazi.

Slika 21: Naslovnica slovenske izdaje izbora političnih člankov K. Havlíčka Borovskega.

91 Havlíčekov Narodni časopis je bil tako vsebinsko kot oblikovno zgled za ljubljanski politični tednik *Slovenija* (1848–1850), ki je predstavljal ideje Zedinjene Slovenije. To je bilo še posebej očitno pri razporeditvi njegovih rubrik. Med novicami je bilo mogoče skoraj vsak dan mdr. najti tudi informacije, ki so se sklicevale na češki tisk. Tudi Havlíčekov Narodni časopis je svoje bralce obveščal o dogajanju na slovanskem jugu, iz slovenskih dežel je najpogosteje črpal iz Bleiweisovih *Novic* (1843–1902), pogosto pa tudi iz *Slovenije*.

V izgnanstvu je trpel predvsem zaradi izolacije, čeprav je živel v dobrih materialnih pogojih. V prisilnem eksilu v Briksnu je napisal svoje najpomembnejše satirične pesmi, t. i. **briksenske pesnitve** – *Tyrolské elegie* (*Tirolske elegije*, prevod Ivan Lah, 1921), *Král Lávra* (Kralj Lávra) in nedokončan *Křest svatého Vladimíra* (*Krst svetega Vladimírja*, 1907), ki so lahko v tiskani obliki izšle šele dvajset let kasneje. V njih ironično komentira tedanje razmere. V avtobiografsko obarvanih *Tirolskih elegijah* upodobi noč, ko so ga aretirali in v spremstvu policije odpeljali v Briksen. Pesem je polna ironije in se posmehuje habsburški oblasti. Izpoveduje pa tudi domotožje, saj lirski subjekt pogrša družino in aktivno delovanje. V pesnitvi Kralj Lávra aktualizira irsko pravljичno temo o kralju z oslovskimi ušesi, za katerim se skriva aktualna politična alegorija. Nedokončana je ostala tretja pesnitev *Krst svetega Vladimírja*, »legenda iz ruske zgodovine«, ki kritično prikazuje zlorabo cerkvene moči s strani posvetnih vladarjev.

Potem ko je Havlíček obljubil, da ne bo več politično aktiven, se je lahko vrnil nazaj na Češko. Toda vrnitev je bila zelo težka. Njegova bolna žena je medtem umrla in prisiljen je bil živeti pod policijskim nadzorom. Umrli je leta 1856 kmalu po vrnitvi v domovino in njegov pogreb je postal velika domoljubna manifestacija, ki se je je udeležilo veliko pomembnih osebnosti tistega časa.

Havlíčkovsko delo predstavlja prehod od romantičnega pogleda na svet k realističnemu in stvarnemu dojemanju sveta skozi kritični duh.

V prvi polovici 19. stoletja začnejo v češko književnost v večji meri vstopati tudi ženske avtorice. Literarno delovanje čeških pisateljic je bilo v času narodnega preporeda in romantike sprejeto pozitivno in domoljubno okolje jih je pozdravljalo, čeprav so se še vedno pogosto znašle v konfliktu z običajnimi omejitvami družbene vloge ženske. Pomembna ustvarjalka tega obdobja je bila **Božena Němcová** (okoli 1820–1862), katere leto rojstva in poreklo nista jasni. Otroštvo je preživela v majhni vasi Ratibořice na severovzhodu Češke, kjer je nanjo vplivala njena babica Magdaléna Novotná. Že zelo mlada se je nato poročila z Josefom Němcem, zavednim češkim patriotom in Jungmannovim učencem, ki je deloval kot uradnik finančne straže. Zaradi moževega poklica se je pogosto selila in potovala, doživela je tudi politično preganjanje. Pomembno je nanjo vplivalo bivanje v Pragi (1842–1845, 1851), kjer je bila družbena in kulturna klima že bolj razvita. Němcová je sodelovala v debatah v praških salonih, prijateljela z izobraženci in elito tistega časa.

Njena leposlovna dela so srž sporov, v katerih je glavno vprašanje, ali gre za realizem, romantiko ali bidermajer. Nesporno je, da je bila odlična pripovedovalka, kar je jasno že v potopisih ***Obrazy z okolí domažlického*** (Podobe z območja Domažlic, 1845). Knjiga je napisana v obliki pisem, prinaša opažanja iz zahodnočeške regije Chodsko, domačinov ne idealizira, temveč jih nasprotno poskuša spodbuditi in jim dvigniti samozavest. Podobno kot Erben je zbrala in

uredila ljudske pravljice, ki so izšle v zbirki **Národní báchorky a pověsti** (Narodne bajke in legende, 1845–1847, 7 delov). Za razliko od njega se ni osredotočala na mitologijo, čar njene obdelave pravljič tiči v pripovedovanju in delu z jezikom. Zavedala se je, da je zgodba lahko preprosta, ključen pa je način, kako je podana, zato je slišane pravljice spretno slogovno urejala.⁹²

Slika 22: Portret Božene Němcove.

Najbolj znano delo Božene Němcove je **Babička** (1855, *Babica*, prevod France Cegnar, 1862), ki jo strokovnjaki neenotno označujejo kot novelo ali povest. Na žanrsko uvrstitev vpliva tudi podnaslov dela Podobe podeželskega življenja. Od svojega nastanka je izšla v skoraj tristo čeških izdajah, prevedena je bila v več kot dvajset jezikov, trikrat je bil po njej posnet film in je postala navdih umetnikom 20. stoletja. *Babica* je prozno besedilo brez zapleta, bralec zapletene usode

92 Božena Němcová si je med drugim dopisovala s slovenskim duhovnikom Matijo Majarjem Ziljskim in prevedla nekaj ljudskih pravljič koroških Slovencev.

spoznava zgolj skozi retrospektivne dele. Babica pride na kmetijo, da bi pomagala svoji hčeri pri gospodinjstvu in otrocih, in ostane tam vse do svoje smrti. Kmalu si v okolici ustvari naravno avtoriteto in to ne samo pri vnukih in vaščanih, pač pa tudi pri lokalni aristokraciji. Ohranja stare običaje in spoštuje tradicionalne navade, hkrati pa ima moderne nazore in je vedno pripravljena pomagati. Nasprotje babice je lik nore Viktorke, ki živi na robu vaše skupnosti. Delo, ki ga je Němcová pisala v težkem življenjskem obdobju po smrti najstarejšega sina, se začne z avtoričino željo, da bi proslavila babico in obudila harmonično podeželsko življenje skozi celo leto. Pogost motiv v noveli so poti, na katere se starka najpogosteje odpravi v spremstvu svojih vnukov. Izvirno pripovedovanje spominja na govorni jezik. Nanj se navezujejo tudi pomembni avtorji 20. stoletja, kot sta bila Hašek ali Hrabal. *Babica* B. Němcove pa je postala danes tudi tarča parodij.

V romanu *Pohorská vesnice* (Gorska vas, 1856) Němcová idilično prikazuje na eni strani harmonijo med gospodo na gradu in podložniki, na drugi strani pa med Čehi in Slovaki. Dogajanje je umeščeno v vasi na Chodskem, vendar je zgodba pogosto idealizirana, inovativna pa je uporaba narečij in slovaščine. Sama je tovrstno prozo najbolj cenila, čeprav je napisana v obliki **teznega romana** z didaktično vlogo. Umetniško bolj zanimive so **podeželske povesti** s srečnim koncem, med katere sodijo *Divá Bára* (Divja Bára), *Karla* in *Dobrý člověk* (Dober človek). V njih nastopajo posamezniki, ki izstopajo iz svojega okolja in so večinoma izkušnje pridobivali zunaj meja vaše skupnosti, zato so sposobni premagati družbene predsodke. Němcová tako povzdiguje ljubezen, predanost in dobrosrčnost revnih vaščanov.

Pomemben del njenega ustvarjanja obsegajo **pisma**. Za ženske z literarnimi ambicijami v 19. stoletju so namreč pomenila idealno slogovno pripravo, brali so jih v salonih in tako izpolnjevala vlogo moderne reportaže. Němcovi so zaradi pogostih selitev pisma služila za ohranjanje stikov s prijatelji. Med drugim nam korespondenca omogoča, da bolje razumemo tedanje dogodke, družbene norme in življenjske pogoje, ki so vplivali na Němcovo. Zaradi izpopolnjene stilizacije pisma pomembno dopolnjujejo njeno literarno delo.

Karel Hynek Mácha: *Máj* (1836)

Odlomki so izbrani iz uvoda prvega in drugega speva. Prvi spev se začne z verzi o ljubezni in majski naravi, pogosto citiranimi v češkem okolju. Dogajanje prikazuje dekle Jarmilo, ki sredi narave na skali nad jezerom s pogledom išče ladjico s svojim dragim Vilémom. Ladjica nazadnje pripluje, toda v njej je Vilémov prijatelj, ki ji oznani, da je Vilém obsojen na smrt za umor svojega očeta in bo naslednji dan usmrčen. Jarmila se vrže v jezero in umre. V drugem spevu je prikazano premišljanje zaprtega Viléma o tem, kaj ga čaka.

Slika 23: Ilustracija Cyrila Boude za pesnitev Maj v izdaji iz leta 1940.

První zpěv

*Byl pozdní večer – první máj –
 večerní máj – byl lásky čas.
 Hrdliččin⁹³ zval ku lásce hlas,
 kde borový zaváněl háj.
 O lásce šeptal tichý mech;
 květoucí strom lhal lásky žel,
 svou lásku slavík růži pěl,
 růžinu jevil vonný vzdech.
 Jezero hladké v křovích⁹⁴ stinných
 zvučelo temně tajný bol,
 břeh je objímal kol a kol;
 a slunce jasná světů jiných
 bloudila blankytnými⁹⁵ pásky,
 planoucí tam co slzy lásky.
 /.../*

Druhý zpěv

*Klesla hvězda s nebes výše,
 mrtvá hvězda siný svit;
 padá v neskončené říše,
 padá věčně v věčný byt.
 Její pláč zní z hrobu všeho,
 strašný jekot hrůzný kvíl.
 „Kdy dopadne konce svého?“
 Nikdy – nikde – žádný cíl.
 Kol bílé věže větry hrají,
 při níž si vlnky šepotají.
 Na bílé zdě stříbrnou zář
 rozlila bledá lůny tvář;
 však hluboko u věži je temno pouhé;
 neb jasna měsíce světlá moc
 uzounkým oknem u sklepení dlouhé
 proletši se změní v pološero noc.
 /.../*

Karel Hynek Mácha: *Básně*. Brno, 2015.93 hrdliččin – svojlilni pridevnik od *grlica*; *grličin*94 křoví – *grmovje*95 blankytný – *sinji*

Naloge za analizo besedila:

- Kakšen verz je uporabljen v pesnitvi *Máj* in kakšne lastnosti s tem dodaja delu?
- Kako je v obeh odlomkih prikazana narava? Poskusite s tega zornega kota primerjati odlomek iz prvega in drugega speva.
- Kako o svoji prihodnosti razmišlja zaprti Vilém v drugem spevu?
- Katera pesniška sredstva najdete v odlomkih?

Karel Jaromír Erben: *Kytice* (1853)

Polednice⁹⁶

*U lavice dítě stálo,
z plna hrdla křičelo.
„Bodejž jsi jen trochu málo,
ty cikáně,⁹⁷ mlčelo!*

*Poledne v tom okamžení,
táta přijde z roboty:⁹⁸
a mně hasne u vaření
pro tebe, ty zlobo,⁹⁹ ty!*

*Mlč, hle husar a kočárek –
hrej si – tu máš kohouta!“ –
Než kohout, vůz i husárek
bouch, bác! letí do kouta.*

*A zas do hrozného křiku –
„I bodejž¹⁰⁰ tě sršeň sám! –
že na tebe, nezvedníku,¹⁰¹
polednici zavolám!*

96 polednice – mitološko divje žensko bitje, ki se po slovanski mitologiji pojavlja ob poldnevu in kaznuje tiste, ki še delajo ali tavajo zunaj (zlasti otroke) v času, ki je namenjen počitku

97 cikáně – *ciganski otrok*; (slabš.) *otrok*

98 robota – prisilno neplačano delo podanikov na plemiški posesti; *tlaka*, uporablja se tudi za *trdo delo*

99 zloba (ekspr.) – tu v pomenu *poredni otrok*, *porednež*

100 bodejž (zastar.) – *naj*

101 nezvedník (zastar., ekspr.) – *porednež*, *navihanec*

*Pojd' si proň,¹⁰² ty polednice,
 pojd', vem si ho, zlostníka!“
 A hle, tu kdos u světnice
 dvěře zlehka odmyká.*

*Malá, hnědá, tváři divé
 pod plachetkou¹⁰³ osoba;
 o berličce,¹⁰⁴ hnáty křivé,
 hlas – vichřice podoba!*

*„Dej sem dítě!“ – „Kriste Pane,
 odpusť hříchy hříšnici!“
 Div že smrt jí neovane,
 ejhle tuť – polednici!*

*Ke stolu se plíží tiše
 polednice jako stín:
 matka hrůzou sotva dýše,
 dítě chopíc¹⁰⁵ na svůj klín.¹⁰⁶*

*A vinouc¹⁰⁷ je, zpět pohlíží –
 běda, běda dítěti!
 Polednice blíží se plíží,
 blíží – a již je v zápětí.*

*Již vztahuje po něm ruku –
 matka tisknouc ramena:
 „Pro Kristovu drahou muku!“
 klesá smyslů zbavena.*

*Tu slyš: jedna – druhá – třetí –
 poledne zvon udeří;
 klika cvakla, dvěře letí –
 táta vchází do dveří.*

102 proň – pro něj, pro něho; *ponj*

103 plachetka (nar.) – velika naglavna ruta, ki pokriva tudi hrbet in ramena

104 berlička (pomanj.) – *berglica*

105 chopíc – deležnik od glagola chopit; *zgrabiti, vzeti*

106 klín – *naročje*

107 vinouc – deležnik od glagola vinout; *ovijati, objemati*

*Ve mdlobách¹⁰⁸ tu matka leží,
k ňadrám¹⁰⁹ dítě přimknuté;
matku vzkřísil ještě stěží,
avšak dítě – zalknuté.*

Karel Jaromír Erben: *Kytice*. Brno, 2013.

Naloge za analizo besedila:

- Kako je v baladi prikazan za Erbena značilen prekršek zoper red?
- Katera sredstva Erben uporablja za stopnjevanje dramatične situacije?
- Kje v odlomku je povedek tvorjen z besedno vrsto, ki ni glagol? Kakšen učinek to ustvari v besedilu?
- Kakšna folklorna mitološka bitja so se pojavljala v romantični poeziji drugih slovanskih književnosti?

Karel Havlíček Borovský: *Epigramy* (1845)

Etymologický

*Odkud vzalo – zkouším žáky –
jméno Rakous počátek?
Od raků, neb oni taky
chodí pořád nazpátek!*

Selský

*Farář dělá z chleba a vína
pro duše selské
tělo a krev:
sedlák dělá tělem a krví
pro tělo kněžské
víno a chléb.*

108 mdloba – omedlevica

109 ňadra – ndrje

Zle, matičko, zle!

Poctivému¹¹⁰ hrozí jenom hlad,
 zloději zas jenom šibenice;¹¹¹
 český literát má trampot¹¹² více;
 jemu hrozí hlad i šibenice.

Karel Havlíček Borovský: *Dílo I.* Praha, 1986.

Naloge za analizo besedila:

- Kaj avtor kritizira v posameznih epigramih?
- Havlíčkovim epigrami imajo simetrično dvodelno kompozicijo. Navedite primere in pojasnite pomen obeh delov epigrama.
- V epigramih se pogosto pojavlja sinekdoha. Poiščite primere v odlomku in poskusite pojasniti, zakaj se pogosto uporablja v epigramih.

Božena Němcová: *Babička* (1855)

Začasté chodila babička s dětmi na delší procházky, třebaš do myslivny nebo do mlýna, nebo si zašly do lesa, kde ptáčkové líbezně zpívali, kde byly pod stromy nastlané měkounké podušky a tolik vonných konvalínek rostlo, petrklíčů, podlések, kohoutků, celé kříčky lýkovce a ten pěkný zlatohlávek.¹¹³ Ten jim přinášela bledá Viktorka, když viděla, že sbírají květiny a v kytice vážou. Viktorka bývala vždy bledá, oči jí svítily jako dva uhly, černé vlasy měla vždy rozčuchány, nikdy neměla pěkné šaty a nikdy nepromluvila. U paty lesu byl veliký dub, tam stávala Viktorka celé hodiny, upřeně dívajíc se dolů k splavu. Za soumraku sešla až k samému splavu, sedla na omšný pařez, dívala se do vody a zpívala až dlouho, dlouho do noci. „Ale babičko,“ ptaly se děti babičky, „pročpak nemá Viktorka nikdy pěkné šaty, ani v neděli? A pročpak nikdy nemluví?“ „Když je bláznivá!“

110 poctivý – pošten

111 šibenice – vislice

112 trampota – pogosto v množini: težkost; težava

113 lilium martagon – izvirna opomba B. Němcove iz izdaje Babice

„A jak je to, babičko, když je bláznivý?“ ptaly se děti.

„Inu, když nemá člověk dobrý rozum.“

„A co to dělá, když nemá dobrý rozum?“

„Kupříkladu Viktorka na nikoho nemluví, chodí otrhaná, zůstává v lese v jeskyňce v letě v zimě.“

„A v noci také?“ ptal se Vilím.

„I ovšemže také; vždyť ji slýcháváte, že do noci u splavu zpívá, pak jde do jeskyně spat.“

„A nebojí se světýlek ani vodníka?“ s velikým udivením ptaly se děti.

„I vždyť není žádný hastrman,“ pravila Barunka; „tatínek to povídal.“

V létě přicházívala Viktorka málokdy k stavení prosit, ale v zimě přicházela jako ta vrána, zaťukala na dvéře neb na okno a jen ruku natáhla, dostavši pak kus chleba neb cos jiného, mlčky odcházela. Děti vidouce na zmrzlém sněhu krvavou stopu její nohy, běžely za ní, volaly: „Viktorko, pojď k nám, maminka ti dá bačkory, můžeš u nás být!“, ale Viktorka se ani neohlídla, utíkajíc k lesu.

Za letních krásných večerů, když nebe jasné, krásné bylo, hvězdy požáry házely, sedla si babička ráda s dětmi ven pod lípu. Dokud byla Adelka maličká, posadila si ji na klín, Barunka s chlapci stáli u kolenou. To ani jinak být nemohlo; jak babička cosi vypravovat začala, musely se jí dívat všechny přímo ve tvář, aby jim ani slůvko neušlo.

/.../

Božena Němcová: *Babička*. Praha, Brno, 2017.

Naloge za analizo besedila:

- Na podlagi odlomka primerjajte lik babice in Viktorke.
- Kakšen tip pripovedovalca je prisoten v delu in kaj je posebnega v njegovem pripovedovanju? Osredotočite se na jezikovno in slogovno plat.
- Katere značilnosti romantike in bidermajerja najdete v delu?

Dopis Boženy Němcové Janu Helceletovi

7. 5. 1855

/.../ Po Hynkově smrti, když na mne všechny těžkosti, choroba, zarmutek, bída, klam v lidech, jež jsem za přátely držela – vše to když na mne doráželo a mysl moji tížilo, našla jsem v spisech svých listek, na němž

poznamenán byl plán k Babičce již od tří let. Čtu, s větším a větším zalíbením, a jako nějaká fata morgána začne tu přede mnou vystupovat luzný¹¹⁴ obraz malého údolíčka, do nejmenších podrobností, a v něm tichá domácnost Proškovíc rodiny, v níž babička hlavní osobou. – Nemůžu to ani povědít, jak mě tenkrát zpomínka ta, unášejíc mne z trudu života do utěšených¹¹⁵ dob mládí, umírnila, potěšila. S chutí pustila jsem se do práce; libost moje na osobě babičky je vinna, že jsem na ostatní osoby méně se ohlížela¹¹⁶ a tak je nelíčila,¹¹⁷ jak by se patřilo. Také panuje¹¹⁸ v Babičce přílišná leckdes rozvláčnost¹¹⁹ a mnohé, mnohé ještě chyb má, ale jak jsem již řekla, podruhé s něčím lepším se vytasím.¹²⁰ /.../ Mužovi se nelíbí, že se tak zcela oddávám spisovatelství, raději by viděl, abych virtuózní hospodyní byla, – nahlížím,¹²¹ že bychom šťastnější byli a že on šťastným se cítit nemůže, nemaje ženu, jak by si jí přál, ale nemohu si pomoci – není to prázdné slovo, věř, že nemohu – v hospodářství jsem pouhý bezdušný stroj. Já musím psát; když jsem mnohdy mrzutostí nebo starostí sklíčená, jak sednu k psaní, zapomenu vše a žiju v jiném světě, ba někdy zapomněla bych na jídlo i na spaní, kdyby mi dali. –

Božena Němcová: *Korespondence II. 1853–1856*. Praha, 2004.

Naloga za analizo besedila:

- Kako Božena Němcová sama dojema pisanje *Babice*? Kako ocenjuje svojo prozo?
- Kako avtorica opisuje svoj položaj ženske pisateljice?

114 luzný (pesn.) – čaroben

115 utěšený – přijetnen

116 ohlížet se – posvetiti pozornost, skrbeti

117 líčit – čustveno opisovati

118 panovat – tu v pomenu: prevladati

119 rozvláčnost – predolgo pripovedovanje

120 vytasit – nepříčakovo pokazati

121 nahlížet (knjiž.) – tu v pomenu: meniti

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Kakšne so bile družbene razmere v čeških deželah od tridesetih let 19. stoletja?

Zakaj je bila uvedena cenzura?

Katere linije romantike so se razvile v češki književnosti?

Pojasnite izraz bidermajer in navedite primere zanj iz češke književnosti.

Kdo je tipičen predstavnik češke literarne romantike in kakšno je njegovo delo?

Kakšen odnos so imeli romantični avtorji do ljudskega izročila in kako se to kaže v njihovem delu?

4.3 Neoromantizem, parnasizem in prehod v realizem

V tem poglavju boste izvedeli:

- kakšna je bila situacija v čeških deželah od šestdesetih do devetdesetih let 19. stoletja,
- kakšni so bili vzroki in posledice t. i. avstro-ogrskega dualizma,
- katere so faze prehoda od romantike do realizma v češki književnosti,
- kako so se v češki književnosti odražale ideje parnasizma,
- katere literarne skupine so se v tem obdobju oblikovale in kdo so bili njihovi predstavniki.

4.3.1 Razvoj od šestdesetih do devetdesetih let 19. stoletja

Petdeseta leta so se za habsburško monarhijo končala z neuspehom in porazom na mednarodnem prizorišču. Po izgubljeni bitki za italijansko neodvisnost pri Solferinu leta 1859 je bil odstavljen notranji minister Alexander Bach in obdobje Bachovega absolutizma je bilo uradno zaključeno. Leta 1860 se je s t. i. **oktobrsko diplomo** Franc Jožef I. odrekel absolutizmu in v čeških deželah so začeli nastajati temelji samostojne politike. 26. 2. 1861 je bila sprejeta t. i. **februarska ustava**, na podlagi katere so potekale prve volitve v deželne zbornice. Nesoglasja so privedla do nastanka dveh političnih tokov, tradicionalno označenih kot staročehi in mladočehi. Češko sta v deželnem zboru na strani staročehov zastopala František

Palacký in František Ladislav Rieger, deležni pa so bili kritike s strani mlajših in bolj radikalnih mladočehov.

V prvi polovici šestdesetih let je prišlo do spora med avstrijsko monarhijo in njeno teknico znotraj Nemške zveze, Prusijo. Obe srednjeevropski velesili sta se potegovali za vodilni položaj v Nemčiji. Do konflikta je prišlo zaradi spora glede ozemlja Schleswig-Holstein. Zaveznica Prusije, ki jo je vodil kancler Otto von Bismarck, je postala Italija, ki je zahtevala habsburško Benečijo. Vendar so po začetnih uspehih na bojišču v Italiji habsburške vojske **leta 1866** na češkem ozemlju v veliki **bitki pri Kraljevem Gradcu** (Hradec Králové) doživele večinski poraz. Posledice bitke so privedle do izgube Benečije in razpada Nemške zveze, s tem pa tudi do prekinitve dolgoletne zgodovinske povezave čeških dežel z nemškim cesarstvom. Iz strahu pred naraščajočim vplivom Prusije je avstrijski dvor na hitro sklenil dogovor z nezadovoljnimi ogrskimi predstavniki in spremenil ustavo. Tako je leta **1867** nastala Avstro-Ogrska. **Avstro-ogrška nagodba** je Čehom prinesla veliko razočaranje in prekrizala njihove ideje o federalizaciji monarhije. Svoje nestrinjanje s tem, da je federalizacija Avstrije spregledala Češko, so domoljubi demonstrirali z romanjem v Rusijo in organiziranjem taborov.¹²² Manifestacijski značaj je dobila tudi slovesna položitev temeljnega kamna za Narodno gledališče leta 1868. Češki poslanci so razglasili program pasivne politike (1863–1878/79) in se niso več udeleževali sej cesarskega sveta in deželnega zbora. Avstrijska vlada pod vodstvom Eduarda Taaffeja se je sicer trudila politične in nacionalne spore reševati, vendar je šlo za zanemarljiva popuščanja. Prav v tem obdobju so Čehi in Slovenci znotraj monarhije postali najbližji politični in kulturni zavezniki, saj so jih združevali isti problemi.

Konstitucija iz leta 1861 in še posebej decembrska ustava iz leta 1867 sta po drugi strani prinesli temeljne državljanske pravice, kot so svoboda govora, vere in združevanja. Poleg političnih strank je začela nastajati vrsta **domoljubnih in umetniških društev**. Leta 1862 je bilo ustanovljeno telovadno društvo **Sokol**. Kolektivni šport in organizirana telovadba sta postala del domoljubnega delovanja, saj je v luči tedanjega mišljenja lahko zdržal samo moralno močan, zdrav in vzdržljiv narod.¹²³ Ustanovljeno je bilo tudi pevsko društvo **Hlahol** (Zven), pisatelje je podpiral **Svatobor**, likovni umetniki pa so se povezali v društvu **Umělecká beseda** (Umetniška beseda). Društveno življenje je predstavljalo delno nadomestilo za neuresničen program češko-avstrijske sprave. Znova se je prebujalo časnikarstvo, ki je komentiralo javno dogajanje. *Národní listy* (Narodni listi) so izhajali od leta 1841 pod vodstvom Juliusa Grégra, člani uredništva so bili na primer F. Palacký, F. L. Rieger in pisatelj J. Neruda, V. Hálek in J. Arbes.

122 Na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let 19. stoletja so po češkem vzoru organizirali množična zborovanja na prostem – tabore – tudi v Sloveniji. Njihov cilj je bil uresničiti zahteve Zedinjene Slovenije.

123 Po vzoru češkega Sokola so Slovenci leta 1863 ustanovili Južni Sokol, pozneje Ljubljanski Sokol.

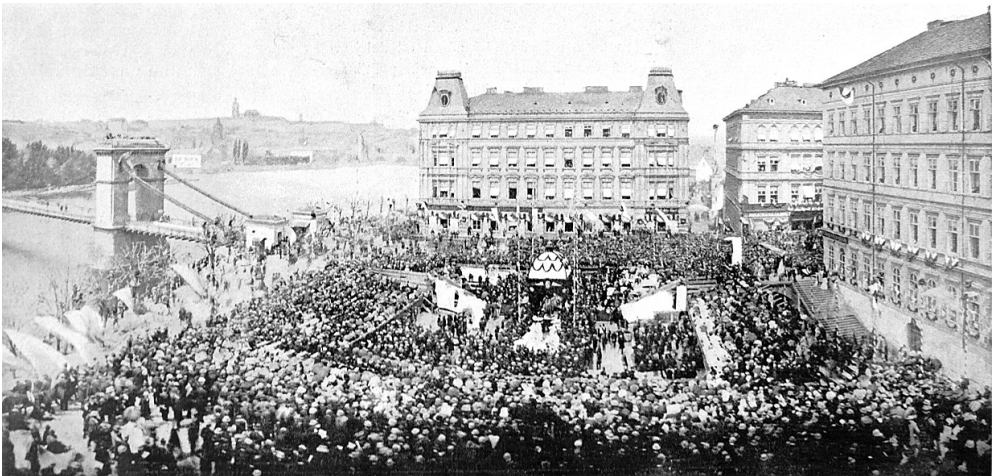
Zahvaljujoč podpori Vojtěcha Náprstka (1826–1894), ki je dolgo živel v Ameriki, se je v češki tradicionalni patriarhalni družbi začelo oblikovati **žensko gibanje**. Do takrat je bilo področje politike in javnih zadev rezervirano samo za moške. Domoljubje čeških žensk se je do tedaj lahko uresničevalo le z obiskom čeških plesov in gledaliških predstav. Vodilno vlogo v novoustanovljenih društvih so prevzele pisateljice Karolina Světlá, Sofie Podlipská in Eliška Krásnohorská. Osredotočale so se na izobraževanje deklet, uvajanje pridobitev sodobne tehnologije v gospodinjstva in podporo ekonomske osamosvojitve žensk.

V drugi polovici 19. stoletja so češke dežele doživele neobičajen **gospodarski in industrijski razmah** in tako postale ena najbolj industrializiranih območij srednje Evrope. Šlo je predvsem za težko industrijo, proizvodnjo železa in strojništvo. Njihovo središče je postalo območje na meji severne Moravske in Šlezije z železarnami Vítkovice v današnji Ostravi, pa tudi osrednja in severna Češka, predvsem fužine na Kladnem. V tem času je nastalo mnogo blagovnih znamk, ki jih poznamo še danes, kot so tovarna Škoda, plzenska pivovarna, avtomobili Tatra idr. Kot posledica širjenja industrije so nastajala nova bivalna središča, spreminjalo se je tudi okolje, v katerem je človek doslej živel.

4.3.2 Literatura na prehodu v realizem

V drugi polovici 19. stoletja sta se v ustvarjanju čeških pisateljev pojavljali dve glavni umetniški težnji, ki ju lahko označimo kot **realizem** in **idealizem** oz. realizem in romantizem. V posameznih delih pogosto najdemo obe smeri eno poleg druge, pogosto gre za romantične zgodbe v realističnih kulisah. Realizmu so se približevala dela, ki so prikazovala tipične like, realno okolje in za katera je bilo značilno prizadevanje za nepristransko, objektivno pripovedovanje. Avtorji so po eni strani že prikazovali družbene probleme, predvsem težko življenje v mestih in revščino na podeželju ter socialno problematiko. Po drugi strani pa so hkrati pisatelji realnost idealizirali. Podeželsko življenje so prikazovali kot idilično in opevali so idealno ljubezen ter naravo. Navdih so iskali v slavni narodni zgodovini ali pa so se zatekali v svet domišljije in skrivnosti. Poleg krajših oblik, kot so **povesti** in **epigrami**, so bili priljubljeni obsežni **romani** in **verzificirane epske pesnitve**. Razvijala se je samostojna **literatura za otroke in mladino**. Književnost je še naprej služila tudi kot nadomestek politike. Umetniki so se morali izražati skozi skrite pomene, uporabljali so alegorijo. Podobno misleči pisatelji so se zbirali okrog almanahov (zbornikov), kot sta bila *Máj* (Maj) in *Ruch* (Vrvež), ter generacijskih revij, predvsem *Lumír*, *Květy* (Cvetovi) in *Osvěta* (Prosveta). Na literaturo je vplivala tudi hitro napredujoča industrializacija, zato se v poeziji pojavlja motiv vsakdanjosti. S tem je bila povezana tudi sprememba snovi, zvrstne oblike in izraznih sredstev. Bralec je bil že moderen človek, ki je spremljal časopise in je od književnosti pričakoval, da ga bo izobrazila in zabavala.

V Pragi je dolgo manjkala reprezentativna zgradba, v kateri bi lahko uprizarjali češke drame. Za ta namen so organizirali javno zbiranje sredstev za izgradnjo gledališča. Leta 1862 je najprej nastalo **Prozatímní divadlo** (Začasno gledališče). Nato so bili med veličastnimi slovesnostmi leta 1868 položeni temeljni kamni za novo gledališče **Národní divadlo** (Narodno gledališče), ki so bili prineseni iz spominskih mest Češke in Moravske. Sama gradnja je zaradi pomanjkanja denarja potekala zelo počasi. Do slovesne otvoritve Narodnega gledališča je prišlo šele leta 1881 z uprizoritvijo Smetanove opere **Libuše**, vendar je gledališče že po dveh mesecih pogorelo. Obnova je trajala do leta 1883. Nastala je veličastna novorenesančna zgradba s čudovitim okrasjem, pri čemer so sodelovali pomembni umetniki.

Slika 24: Slovesna položitev temeljnega kamna Narodnega gledališča v Pragi.

4.3.3 Vplivi pesnitve *Máj*

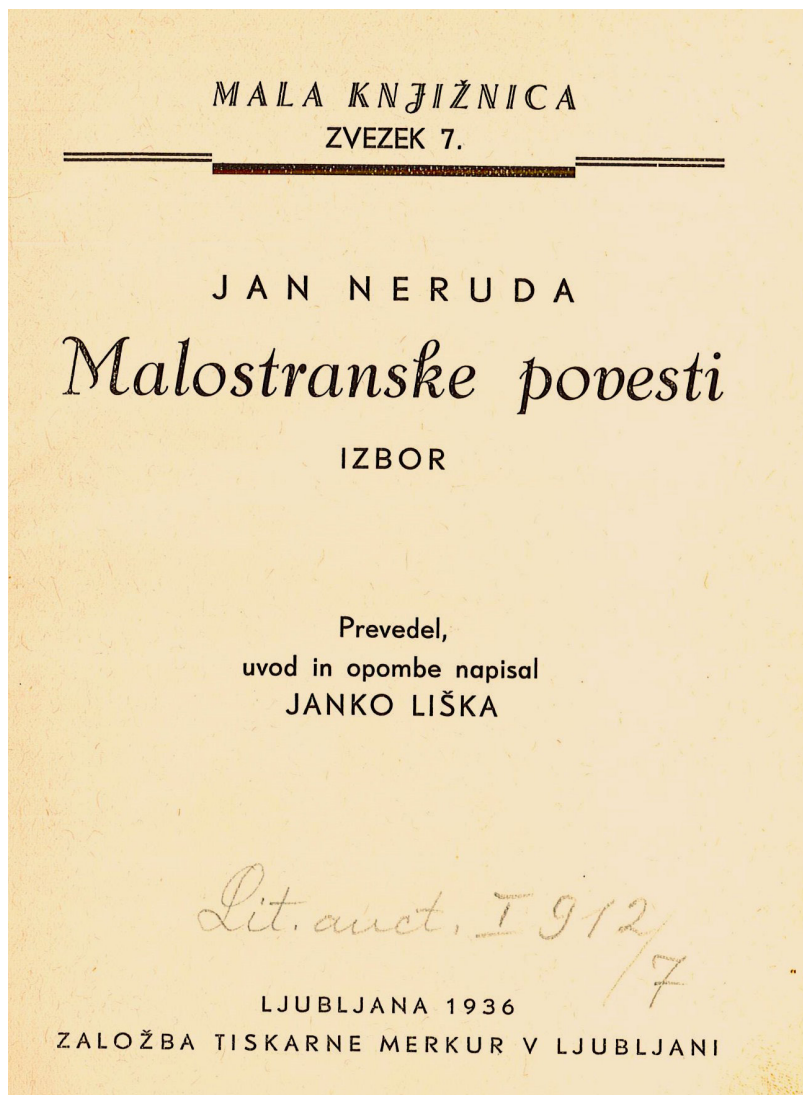
Máčov *Máj*, ki je izšel leta 1836, v svojem času ni bil razumljen niti pozitivno sprejet zaradi domnevnih klasicističnih napak ali premalo domoljubja. Zato se je mlajša generacija avtorjev, večinoma rojenih v tridesetih letih 19. stoletja, zavestno obračala k dediščini K. H. Máche, priznavala njegovemu delu pravo vrednost in sestavila almanah *Máj* (1858). Za skupino omenjenih avtorjev uporablja češka literarna zgodovina oznako **májovci** (májevci), mednje pa sodijo Jan Neruda, Vítězslav Hálek, Josef Barák, Adolf Heyduk, Rudolf Mayer, Karolina Světlá in Sofie Podlipská. Iz starejše generacije pa še Karel Sabina, Božena Němcová in Karel Jaromír Erben.

Tudi almanah *Máj* je bil v času svojega izida sprejet kritično, saj je bil ideal še vedno starejši jungmannovski program in ljudsko slovstvo. Májevci pa so se ravno nasprotno osredotočali na običajno življenje posameznika in njegovo odgovornost za lastna dejanja. Odvrčali so se od folklornih motivov, češko literaturo pa poskušali razumeti v kontekstu razvitih evropskih literatur. Prav tako so zavračali historizem in se namesto tega osredotočali na prikazovanje kompleksnosti sveta in spreminjanje vrednot. V njihovem ustvarjanju se prepletata realizem in romantika (idealizem).

Glavni predstavnik májevcev je bil **Vítězslav Hálek** (1835–1874). Prihajal je iz revnega podeželskega okolja na severovzhodu Češke. Študiral je na filozofski fakulteti v Pragi, vendar študija ni dokončal. Vaško okolje s svojimi tradicijami, družbenimi problemi in odnosom do narave je imelo velik vpliv na njegovo ustvarjanje. Hálek je bil vsestransko aktiven kot novinar, literarni in gledališki kritik, feljtonist, pesnik, pripovednik, dramatik in organizator literarnega in kulturnega življenja. Bil je urednik revije *Národní listy* (Narodni listi), kjer je vodil gledališko rubriko, pisal je feljtone, katerih namen je bil predvsem vzgajanje bralca. Skupaj z Janom Nerudo je urejal reviji *Lumír* in *Cvetovi*. Njegov družbeni položaj se je izboljšal po poroki, na katero je moral zaradi nestrinjanja nevestinega očeta čakati deset let. Obdobje osebne sreče je postalo tudi glavni navdih zbirke ***Večerní písně*** (Večerne pesmi, 1859). Zbirka optimistično naravnanih in ljubezenskih verzov je poskrbela, da je Hálek zaslovel v širokem krogu bralcev. Lirični refleksivni verzi o ljubezni s svojim optimizmom pridobijo tudi politični podton, saj je človek, ki je bil dolgo razočaran nad neugodnimi družbenimi razmerami, po njihovi zaslugi začutil svežo življenjsko radost in vesele trenutke prebujenja. V pesniškem ciklu ***V přírodě*** (V naravi, 1872–1874) vleče vzporednice med skupnostjo narave in obnašanjem ljudi. V svojih pesmih uporablja številna figurativna sredstva, predvsem pa zna spontano ujeti različna razpoloženja in vtise, na kar so se navezovali J. V. Sládek in J. Vrchlický. Drobne epske pesmi in balade je Hálek predstavil v zbirki ***Pohádky z naší vesnice*** (Pravljice iz naše vasi, 1874). Vendar pa je pravljичno idiličnih pesmi le nekaj. Prevladujejo pa socialne in psihološke balade, v njih upodablja skrbi, nesrečo in razočaranje, ki so posegli v življenje vaščanov. Háleku tu uspe izvrstno in složno uporabiti prepletanje pesniškega in govornega jezika.

Med bralci so bile zelo priljubljene Hálkove **povesti**. V njih je kritično vrednotil razmere v mestu in na vasi. Nespoštovanje harmoničnega sobivanja z naravo in moralnih norm je kaznovano in se protagonistom maščuje. Najbolj znana povest je ***Muzikantská Liduška*** (Muzikantska Liduška, 1861), v kateri mlademu dekletu ne dovolijo poroke z njenim ljubim in jo zaradi denarja prisilijo v poroko z bogatim moškim. Hálek se je v njih trudil prikazati globlje psihološke značilnosti običajnih ljudi.

Predstavnik májevcev je bil **Jan Neruda** (1834–1891), češki pesnik, prozaist, novinar, literarni in gledališki kritik. Rodil se je in velik del življenja preživel v Pragi, v četrti Malá Strana. Študija prava ni zaključil, preživel je z novinarstvom, predvsem s pisanjem feljtonov. Veliko je potoval, odpravil se je v Nemčijo, Francijo, Italijo, na Balkan in Bližnji vzhod. Nikoli se ni poročil, med ljubezni njegovega življenja je pa sodila pisateljica K. Světlá. Odnosi z bližnjimi se odražajo tudi v njegovem delu.

Slika 25: Naslovnica slovenskega prevoda Malostranskih povesti J. Nerude, 1936.

Neruda je bil mojster povesti. Njegov najpomembnejši cikel povesti **Povídky malostranské** (*Malostranske povesti*, 1878) je postavljen v mikrosvet praške četrti Malá Strana v Pragi. Povesti pripovedujejo o različnih človeških tipih, t. i. malomeščanskih figurah, kar so pogosto posebni ljudje, čudaki, ki so znašli v težki življenjski situaciji. Prikazano je njihovo vsakdanje življenje, in sicer z realističnim pristopom. Avtor se osredotoča na medčloveške odnose sosedov, otroške like in čudaške figure, ki živijo v tej – na prvi pogled mirni in idilični – mestni četrti. Vendar pa se pod površjem skrivajo tragične ali groteskno-komične usode. Zaradi odlične stilizacije in prepleta običajne vsakdanjosti z bivanjskimi vprašanji se *Malostranske povesti* brez težav uvrščajo med moderno evropsko prozo.¹²⁴ Realistično metodo je razvijal tudi v svojih proznih skicah, črticah (t. i. *obrázky*) in feljtonih.

V zgodnjih pesniških delih se je Neruda predstavil kot ironik in skeptik, tudi zaradi občutkov razočaranja mlade generacije nad političnim razvojem. V petdesetih letih 19. stoletja se je uveljavila tudi Nerudova oznaka »čas živo pokopanih« (»čas zaživa pohřbených«). V svojem prvencu **Hřbitovní kvítí** (Pokopališko cvetje, 1857/58), v katerem se izrazito navezuje na Máchovo poetiko, za glavno temo izbere pokopališče na Mali Strani. Prikazuje nasprotje med delom, kjer so pokopavani revni, in bogatimi pogrebi, hkrati pa odpira vprašanja socialne nepravilnosti. Naslednja zbirka **Knihy verzů** (Knjige verzov, 1868) je že v znamenju presejanja tega zanikanja in pesimizma, saj je tudi doba že dopuščala več družbenih in javnih aktivnosti. Istega leta kot vrhunec Nerudovega proznega dela izide pomembna zbirka **Písň kosmické** (Kozmične pesmi, 1878), v kateri se lirski subjekt obrača v veselje in upanje vidi v razvoju in znanosti. Neruda je kot reflektivni lirik temo problematiziral. Na zbirko se je temeljito teoretično pripravil in pridobil poglobljeno znanje o astronomiji. Njegovo stališče pa je vendarle bilo, da samo poznavanje in obvladovanje vesolja še ne pomenita sreče in uspeha, nujne so predvsem moralne kvalitete. Zbirka tematizira hrepenenje po nesmrtnosti v nasprotju z zavedanjem minljivosti človeškega življenja. Kozmične pesmi so pri bralcih in kritikih pozele velik uspeh. V nadaljevanju sta izšli dve Nerudovi zbirki: v zbirki **Prosté motivy** (Preprosti motivi, 1883) gleda na človeško usodo skozi odnos do narave v okviru štirih letnih časov. Tudi tukaj odmevajo máchovski motivi minljivosti človeškega obstoja, vendar pa Neruda najde izhodišče v distanci do dogajanj in v človekovi ustvarjalnosti in delu, ki ga preživi. V zbirki **Balady a romance** (Balade in romance, 1883) uporablja žanre iz ljudskega slovstva in se vrača k narodni zgodovini, parafrazira tudi svetopisemske motive, hkrati pa občutljivo reflektira sodobni svet.

124 V slovenščino so bile *Povídky malostranské* prevedene kar trikrat. Prvič leta 1886 z naslovom *Malostranske pripovedke* (prevod Ljudevit Furlani), sledil je prevod *Malostranske povesti* (1936, prevod Janko Liška), moderni prevod z enakim naslovom pa sta pripravila Avgusta in Viktor Smolej leta 1959. Prim. Albinca Lipovec: Trije časovno oddaljeni slovenski prevodi Nerudovih *Malostranskih povesti*, *Sovretov zbornik*, Ljubljana, 1986, str. 153–157. Izbor Nerudove poezije je izšel šele leta 1974 (*Neruda*, prevod Avgusta Smolej).

Predstavnik prvega vala ručovsko-lumírovskega obdobja je bil prozaist in novinar **Jakub Arbes** (1840–1914). Rodil se je v revnejši družini na Smíchovu in prav preobrazba rodnega kraja v delavsko četrt in praško periferijo je močno vplivala nanj. Obiskoval je realno gimnazijo, nato politehniko, vendar študija ni dokončal. Deloval je kot novinar in urednik v Narodnih listih. Zaradi svojih političnih stališč in delovanja je bil preganjan in večkrat zaprt. Odstavitev iz uredništva leta 1877 je bil zanj hud osebni in eksistenčni udarec, saj se je brez rednega prihodka z družino znašel v zelo težkem materialnem položaju.

V njegovem delu se kaže izrazito razočaranje nad političnim razvojem v šestdesetih in sedemdesetih letih ter negativni učinki industrijske revolucije. Literarno slavo je pridobil predvsem z izvirno prozno obliko – **romanetom**. Gre za napeto pripovedovanje srednjega obsega, v katerem se fantazijske prvine prepletajo z resničnostjo. Ima izrazite romaneskne značilnosti, kot so opisi, refleksije, prikazovanje okolja in prepletanje dogajalnih linij, hkrati pa sledi novele – še posebej omejitvev dogajanja na osrednji motiv s poudarjeno poanto in z majhnim številom likov. Domnevna skrivnost, ki pogosto vzbuja občutek, da je delo nadnaravnih sil, je na koncu racionalno pojasnjena. Primer romaneta je **Svatý Xaverius** (Sveti Ksaverij, 1872). Dogajališče je postavljeno v Prago in mladenič Ksaverij tam po sliki sv. Ksaverija v eni od praških cerkva išče zaklad. Ko se ga v vinogradu nedaleč Prage trudi izkopati, se mu prikaže svetnik, kar ga prestraši. Z vsem tem nas seznanja pripovedovalec, ki se je z mladeničem srečal po naključju in spremlja njegovo iskanje. Pripovedovalec se nato znajde v dunajskem zaporu, kjer mu sodijo v političnem procesu, in tam ponovno sreča Ksaverija, ki je bil krivično obsojen za krajo v cerkvi. Napeta in skrivnostna zgodba z elementi neznanega je bila v tedanji prozi novost. Arbes je avtor več desetih romanetov, med katerimi je najbolj znan *Sivooký démon* (Sivooki demon, 1873) z motivom konzervacije otroškega trupla, *Zázračná madona* (Čudežna madona, 1875) o iskanju kemičnega eliksirja življenja, *Newtonův mozek* (Newtonovi možgani, 1877) z utopičnimi in fantastičnimi elementi in grozljivimi vojnimi prizori. Romaneto je predstavljal nekakšen protipol prozne zvrsti t. i. podob iz življenja (*obrazy ze života*) in je obogatil češko prozo z zgodbami s skrivnostjo po zgledu E. A. Poea in E. T. A. Hoffmanna. Vendar pa je ostal bolj ali manj redka oblika, k njemu so se vračali nekateri avtorji iz medvojnega obdobja.

Pisateljica, ki je ustvarjala pod psevdonimom **Karolina Světlá** (1830–1899), je izhajala iz narodno zavedne družine. Kljub temu pa se je, če je želela postati češka pisateljica, morala boriti s predsodki. Posledično se je še toliko bolj intenzivno borila proti pristranskosti, povezani z izobraževanjem žensk, in proti vsiljevanju jezika. Njen zakon ni bil srečen in po smrti edinega otroka je našla tolažbo v literarnem udejstvovanju, saj se je odločila močni in vzajemni čustveni odnos z Janom Nerudo razumsko končati. Njen čut za služenje nečemu nadosebnemu in samozanikanje

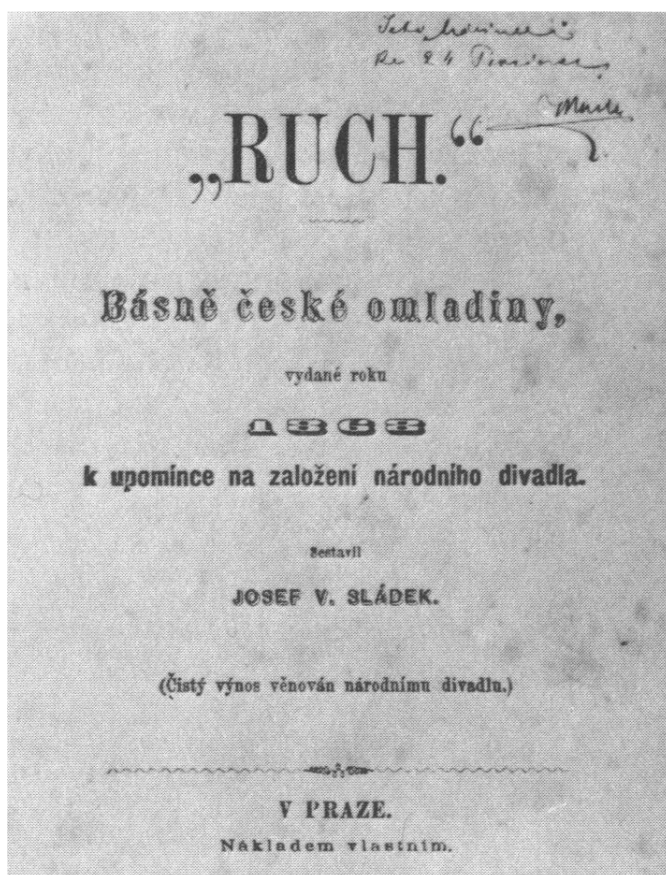
individuuma se odraža tudi v njenem proznem delu, predvsem v romanu iz vaškega in podeželskega okolja. Po idealizirajoči Boženi Němcovi prinaša v podobo češkega podeželja dramatične zaplete in socialno problematiko. Na Světlo je močno vplivala tudi ustvarjalnost francoske romantične pisateljice George Sand. **Vesnický román** (Vaški roman, 1867) prikazuje dramo ljubosumja in odpovedovanja v ljubezni. V zgodbi si rihtarica za moža vzame mlajšega Antoša, ki je služil pri njej, vendar iz ljubosumja zaposli tudi pridno in mlado Sylvo, da bi za svojega moža pripravila preizkušnjo in tako dokazala, da je ne ljubi dovolj. Čeprav se Antoš in Sylva res zaljubita, zavrnete skupno srečno življenje in dasta prednost osebnim dolžnostim ter družbenemu spoštovanju. Podobno je tudi v romanu **Kříž u potoka** (Križ pri potoku, 1868), kjer pa se zgodba zaključi srečno. Glavni lik Eva je v dilemi med ljubeznijo in dolžnostjo, odloči se za dolžnost in moškega, ki jo je ljubil, zavrne. Namesto tega pomaga svojemu možu, da se poboljša in bo uspešen. Za prozna dela Karoline Světle je značilna heroizacija likov, idealizacija okolja, romantični zapleti in patos, pa tudi spretna uporaba etnografskega gradiva.¹²⁵ Poleg romanov je pisala tudi **povesti**, za katere je navdih našla v pokrajini v okolici gore Ještěd (*ještědské povídky*), v katerih je prepričljivo prikazala podeželske like in okolje z njihovimi navadami in tradicijami. Povest **Hubička** (1871; *Poljub*, prevod Filip Perič, 1909), v kateri se je ukvarjala s posledicami porok za denar skupaj s položajem in pravicami žensk, je skladatelju Bedřichu Smetani ponudila navdih za istoimensko opero (avtorica libreta E. Krásnohorská).

4.3.4 Dve podobi parnasizma v češki literaturi

Na začetku šestdesetih in v sedemdesetih letih 19. stoletja se je na kulturnem področju pojavilo nekaj literarnih skupin. Po májevcih prihaja generacija avtorjev rojenih med letoma 1840 in 1853. Združujejo se okoli almanaha *Ruch*, od tod ime **ruchovci**, in revije *Lumír*, po kateri so ime dobili **lumírovci**. Almanah *Ruch* (1868) je izšel ob slavnostni položitvi temeljnega kamna Narodnega gledališča in je imel manifestacijski značaj. Organizatorjem almanaha je zato takrat grozila tudi politična persekucija. Narodni motiv, ki je privedel k nastanku almanaha, je spodbudil težnjo po domači snovi in narodni zgodovini. Avtorji so se s svojim pesniškim delom trudili služiti družbi, njihov moto pa je bil umetnost za narod. Njihova publicistična platforma je bila revija *Osvěta*. Med avtorje, ki so se združevali okrog *Rucha*, so sodili Eliška Krásnohorská, Svatopluk Čech, Josef Václav Sládek in Adolf Heyduk. Navdihovalo jih je slovanstvo, zgodovinska tematika, podeželje in kmečkost. Njihove pesmi predstavljajo refleksivno liriko in epiko z zgodovinskimi in alegoričnimi temami. Almanah je nato izšel še v letih 1870 in 1873. Revija *Lumír*, ki jo je leta 1873 obnovil Jan Neruda, je združevala avtorje, ki so umetnosti pripisovali moč, da človeka odvrne

125 Izmed romanov Světle je bilo v slovenščino prevedeno samo delo *Kantůrčice* (1869; *Kantorčica*, prevod Franjo Tomšič, 1874) o požrtvovalni ljubezni vaškega dekleta Enefe in mladega študenta Otika, ki mu je spet glavna junakinja pomagala, da se poboljša.

od vsakdanjih skrbi in povezuje duha človeka z idealom človečnosti in lepote. Mnogi med njimi so težili k t. i. umetnosti zaradi umetnosti, poskušali postaviti umetnost nad namenskost, oddaljiti pisatelje od politikov in slediti aktualnim tujim trendom. Med lumírovce sodijo Jaroslav Vrchlický, Julius Zeyer, z delom svoje ustvarjalnosti tudi Josef Václav Sládek. Nenazadnje pa obe skupini nista bili neprepustno in strogo ločeni, kar je razvidno v delu in delovanju J. V. Sládka idr. Nasprotno: vzajemno sta se dopolnjevali in bogatili, čeprav so se med njimi pojavljale tudi polemike. Oba tokova sta soglasno zahtevala narodno reprezentativnost literature na podlagi različnih oblik in navdihov, ki jih je ponujala svetovna literatura. Literatura naj bi po njihovem mnenju pričala o umetniški zrelosti Čehov. Ruchovsko-lumírovska generacija je posegala v češko pismenstvo od sedemdesetih let 19. stoletja pa vse do prve svetovne vojne. Navezovali so se na romantiko, pozneje so črpali navdih iz realizma, dekadence in simbolizma, zato se zanje pogosto uporablja tudi oznaka **neoromantiki**. O njih se govori tudi kot o dveh podobah parnasizma v češki literaturi.

Slika 26: Naslovnica almanaha Ruch.

Parnasizem je pojem, ki izhaja iz francoske literarne vede, in sicer gre za smer, ki se je navezovala na romantiko. Kljub temu pa najdemo mnogo skupnih potez med francoskimi parnasovci in obema smerema češke literarne scene tistega časa. Mednje sodi predvsem oblikovna dovršenost, pestra uporaba strofičnih oblik, uporaba zvočnih kvalitet verza, bogatejša rima, pretočnost verzne intonacije in velika količina pesniških podob. Med pesniškimi sredstvi izstopajo perifraza, tautologija, neologizmi, arhaizmi in predvsem prizadevanje za razlikovanje pesniškega jezika od govornega. Te poteze so poezijo oddaljevale od bralcev in naredile iz literature ekskluzivno področje, kar je vodilo do notranjega razlikovanja literature na zahtevne in popularne plasti. Parnasizem je pri ruchovcih ponovno vzbudil zanimanje za slovansko kulturo in pripravil temelje za nastop modernizma na prelomu stoletja [prim. 6.4.3].

Glavni predstavnik ruchovcev je bil pesnik, prozaist in publicist **Svatopluk Čech** (1846–1908). Prihajal je iz domoljubne družine. Na praški univerzi je doštudiral pravo in bil kratek čas zaposlen v odvetniški pisarni, kmalu se pa je začel popolnoma posvečati uredniškemu delu. V letih 1879–1899 je urejal revijo *Cvetovi*, v kateri je izšla večina njegovih del. Na njegovo ustvarjanje so vplivala tudi pogosta potovanja, obiskal je Hrvaško, Krim, Dansko, Poljsko idr.

Čechovo **poezijo navdihuje zgodovina ali domača pokrajina**. V pesmih uporablja alegorije, visok retorični slog, patos in jezikovno dekorativnost v kombinaciji z verzno virtuoznostjo, s čimer se je v veliki meri oddaljeval od naravnega govornega jezika. V pesnitvah z motivi češke zgodovine ga je navdihovalo obdobje husitstva, primer za to je uvodna pesem almanaha *Ruch* z naslovom **Husita na Baltu** (Husit na Baltiku, 1868), podobno je tudi v pesmih **Adamité** (Adamiti, 1873) in **Žižka** (1879). Navdih za epsko pesnitev **Ve stínu lípy** (V senci lipe, 1879) je našel v idiličnem podeželskem okolju. Pesnitev **Lešetínský kovář** (Lešetínski kovač, 1883) je izrazito družbeno kritična. Prikazuje uničenje češke vasi in tradicionalnih obrti zaradi širjenja moderne industrije, ki jo poseeblja lik nemškega tovarnarja.

Vse do danes med bralci ostajajo priljubljene Čechove satirične fantastične proze, t. i. **broučkiáde**, poimenovane po glavnem protagonistu Matěju Broučku. Gospod Brouček je konservativni predstavnik sodobnega malomeščana in v zgodbah se njegov prizemljeni hedonizem in strahopetnost soočata z eteričnim in umetniškim ozračjem Lune ali z idealiziranimi husiti. Gospod Brouček je postal stalen tip češke literarne kulture.¹²⁶

Delo pesnika, novinarja in prevajalca **Josefa Václava Sládka** (1845–1912) je povezovalo ruchovce in lumírovce. Odraščal je na podeželju, kar je pomembno vplivalo na njegovo delo. Študiral je naravoslovje na praški univerzi, vendar

126 V slovenščino je preveden *Izlet gospoda Broučka v XV. stoletje* (prevod Stanjo Svetina, 1909).

študija ni dokončal. Med letoma 1868 in 1870 je živel v Ameriki, tam je opravljal najrazličnejše poklice. Bil je na primer lovec, delavec pri gradnji železnice, kurjač na ladji, učitelj v zdomski šoli idr. Predvsem pa je študiral angleščino in se seznanjal s tamkajšnjo književnostjo in družbenimi razmerami. Po vrnitvi je bil urednik Narodnih listov, od leta 1877 izdajatelj revije *Lumír*, kljub temu da je debitiral v almanahu *Ruch*. Velja za **utemeljitelja sodobne tradicije češke otroške poezije**. Pomembna je tudi njegova prevajalska dejavnost; v češčino je med drugim prevedel skoraj celotno dramsko delo W. Shakespearja.

Čeprav je bil privrženec lumírovske smeri, je bil Sládkov pesniški jezik bolj jedrnat, omejen, njegova značilna pesniška gesta pa je temeljila na kljubovanju in upor. Zvrstno oblikovno podlago njegovih verzov predstavljata predvsem sonet in ljudska pesem. V njegovem ustvarjanju zasledimo zavest močne povezanosti z rodno zemljo. Za njegovo ustvarjanje je značilen lik kmeta kot predstavnika domovine in prihodnjih generacij. V zbirkah *Selské písně* (Kmečke pesmi) in *České znělky* (Češki soneti, 1889) se pojavlja monumentalen lik moralno trdnega kmeta, ki neprizanesljivosti usode navkljub še vedno skrbi za svojo zemljo, da bi jo ohranil za prihodnje generacije. Poudarjen je odnos do narave in češke pokrajine. Pesmi so napisane v zvokovno izrazitih, melodičnih verzih.

Zelo priljubljena je postala njegova otroška poezija, v kateri namesto didaktičnosti ponuja empatični pristop. Otrokom je v pesniških zbirkah *Zlatý máj* (Zlati maj, 1887) in *Zvony a zvonky* (Zvonovi in zvončki, 1894) približal svet narave in živali.

Najpomembnejša osebnost lumírovske linije parnasizma je bil pesnik, dramatik in prevajalec **Jaroslav Vrchlický** (1853–1912). Najprej je študiral teologijo, nato pa na filozofski fakulteti v Pragi filozofijo, zgodovino in romanske jezike. Kot vzgojitelj je leto preživel v Italiji, kjer je pridobil široko kulturno razgledanost in odlično znanje italijanščine, vendar je obvladal še številne druge jezike. Od leta 1893 je bil profesor literature na praški filozofski fakulteti. Bil je izjemno javno dejaven, organiziral je predavanja, sodeloval z umetniškimi društvi in za časa življenja prejel mnogo priznanj. Vseeno pa ga je mlajša generacija na jesen življenja vrednotila zelo kritično.

Njegovo neobičajno obsežno delo, ki šteje okrog 270 knjižno izdanih naslovov, je mogoče razdeliti na nekoliko žanrskih tematskih področij. Gre za **zgodovinsko-filozofske pesnitve**, v katerih se je po vzoru Victorja Hugoja trudil prikazati duhovni razvoj človeštva in zgodovine, hkrati pa je izrazil skepticizem nad moderno civilizacijo. Sem sodi njegov cikel *Zlomky epopeje* (Fragmenti epopeje, 1878–1908). V naslednjih delih se je lotil tako čeških kot svetovnih mitoloških predlog in se obračal k pomembnim zgodovinskim in fiktivnim osebam. Pesniško je upodobil na primer ljubezenski odnos kiparja Michelangela v zbirki *Vittoria Colonna* (1877) in židovski upor proti Rimljanom v zbirki *Bar Kochba* (1897), poimenovani po vodji upora idr.

Poleg tega so v njegovi tvorbi nastajale pesmi v obliki **formalnih eksperimentov**, pri čemer je v češki poeziji preizkusil tuje, ponekod eksotične zvrstne oblike, kot so rondel, rondo, sekstina, kancona, gazela idr. Tretja skupina je **naravna in intimna lirika**, v kateri je iskal ideal sreče in ljubezni in v nasprotju s Hálkovo ljubezensko poezijo zna izraziti mnogo novih odtenkov v doživljanju pesniškega subjekta, kot kažeta zbirki *Eklogy a písně* (Ekloge in pesmi, 1880) in *Dni a noci* (Dnevi in noči, 1894). Občutke ljubezenskega razočaranja po razpadu zakona in življenjsko skepso je pesnik upodobil v zbirki *Okna v bouři* (Okna v nevihti, 1894).

Najpomembnejši doprinos k češki literaturi je bila obsežna **prevajalska dejavnost Vrchlickega**. Prevajanju – iz kar osemnajstih jezikov – se je brez premora posvečal od sredine sedemdesetih let. V češčino je med drugim prevedel Dantejevo *Božansko komedijo*, Baudelairjeve *Rože zla*, Goethejevega *Fausta* in izbor modernega francoskega pesništva *Poesie francouzská nové doby* (Francoska poezija nove dobe, 1877). Vseeno pa njegov prevajalski pristop zahteva kritičen pogled, saj je na njegove prevode pogosto vplivala njegova lastna poetika.

Kot dramatik je bil Vrchlický manj uspešen. Kljub temu pa je najbrž prav zaradi filmske upodobitve iz leta 1973 še danes priljubljena njegova zgodovinska veseloigra *Noc na Karlštejně* (Noč na Karlštejnu, 1884). Pisal je tudi dramska dela po resnih motivih iz češke in svetovne zgodovine, najbolj uspešna je denimo trilogija z antično snovjo *Hippodamie* (1889–1891).

V parnasovski prozi so se realizirali različni žanri povesti in romana. Do spremembe sloga je prišlo tako z jezikovnega vidika kot tudi na ravni metaforike. Najizrazitejši romanopisec parnasovske generacije je bil **Julius Zeyer** (1841–1901). Dogajanje je v njegovi prozi pogosto postavljeno v tuje okolje, ki omogoča distanciranje od domačih malenkostnih razmer. Predstavlja skrivnostne in zapletene usode ljudi ter nežne in kultivirane osebnosti protagonistov. Pomembna romana sta *Jan Maria Plojhar* (1891; prevod Fran Maselj Polimbarski, 1910) in *Dům U tonoucí hvězdy* (Hiša Pri toneči zvezdi, 1895). Oba tematizirata uničenje upanja likov, vendar pri Zeyerju z že izdelano psihološko podobo. Glavni lik prvega izmed omenjenih romanov, Jan Maria Plojhar, je notranje razdvojen človek, ki ga je zasegla tragedija neuresničljivega in neuresničenega ljubezenskega čustva. Smrtno bolan lik zavrača ljubezen čudovitega italijanskega dekleta, ki se po njegovi smrti odloči za samomor. Zgodba romana *Hiša Pri toneči zvezdi* prenese bralca v pariško okolje. V ospredju so občutki skepse in nesmiselnosti, s čimer se približuje poeziji Karla Hynka Máche. Celoten roman je mračen in mističen, prinaša temo ogroženosti civilizacije na Zemlji. Trije krajši prozni teksti z motivom Kristusa so izšli v zbirki *Tři legendy o krucifixu* (1895; *Tri legende o razpelu*, prevod Fran Bradač, 1924). Zeyer v njih z občudovanjem in pesniškim jezikom prikazuje posameznike iz različnih obdobij in držav, ki zaradi svoje vere in prepričanja premagujejo ovire ali doživijo čudeže.

Kot pesnik je ustvarjal predvsem epske pesnitve. Cikel epskih pesmi **Vyšehrad** (1880) se navezuje na stare narodne legende in poudarja harmonijo med človekom in naravo v mitični dobi češkega naroda. Narava ima tudi posebno, čudežno vlogo, na primer v obliki dreves v čarobnih gajih z magično močjo. Pesnitev **Troje paměti Víta Choráze** (Troje spominov Víta Choráza, 1899, revijalno v *Lumíru*) pa deluje kot osebna izpoved. Naslovni junak Vít Choráz želi biti umetnik, s Češke pobegne v Alpe in Benetke. Tam izkusi ljubezensko razočaranje, saj ga ženska, v katero se je zaljubil, zapusti. V drugem delu išče zatočišče na južnem Češkem, kjer srečuje običajne ljudi, vendar nazadnje zboli, v zaključnem delu pa premišljuje o smislu človeškega življenja.

Zeyer je pisal tudi drame za Narodno gledališče. Najuspešnejša med njimi je simbolistično-secesijska obdelava slovaške ljudske pravljice **Radúz a Mahulena** (Raduz in Mahulena, 1896). V njej je uporabil star motiv ljubezni dveh mladih ljudi, ki ji nasprotujeta sprti družini. Igra je napisana v izrazito liričnem jeziku z mnogimi pesniškimi podobami.

Jan Neruda: *Písně kosmické* (1878)

Písně kosmické so prežete z vero v moč človeškega znanja in možnost človeka, da prodre do skrivnosti vesolja. V pesmih iz prve polovice zbirke je bralcu v zaupnem tonu predstavljeno vesoljsko dogajanje, ki ga pooseblja lirski subjekt. V drugem delu, iz katerega je tudi izbrani odlomek, pa se nasprotno vesoljsko dogajanje projicira v življenje na Zemlji in se osredotoči na človeka.

(A mluví člověk:)

*Jak lvové bijem o mříže,
jak lvové v kleci jatí,¹²⁷
my bychom vzhůru k nebesům
a jsme zde Zemí spjatí.¹²⁸*

*Nám zdá se, z hvězd že vane hlas:
„Nuž pojdte, páni, blíže,
jen trochu blíže, hrdobci,¹²⁹
jimž hrouda nohy víže!“¹³⁰*

127 kot levi ujeti v kletki

128 spjatí – vezani

129 hrdobce (zastar.), hrdý člověk – ponosni človek

130 víže (zastar.) – vezati; veže

*My přijdem! Odpust', matičko,
již jsi nám, Země, malá,
my blesk k myšlénkám spřaháme¹³¹
a noha parou cvalá.¹³²*

*My přijdem! Duch náš roste v výš
a tepny¹³³ touhou bijí,
zimniční touhou po světech
div srdce nerozbijí!*

*My přijdem blíž, my přijdem blíž,
my světů dožijeme,
my bijem o mříž, ducha lvi,
a my ji rozbijeme!*

Jan Neruda: *Knihy básní*. Praha, 1998.

Naloge za analizo besedila:

- Kako lirski subjekt dojema vesolje?
- Kako se v pesmi odraža tehnološki razvoj tistega časa?
- Kakšna je verzna oblika pesmi?
- Katera pesniška sredstva najdete v navedeni pesmi?

Jaroslav Vrchlický: *Okna v bouři* (1894)

Skozi celotno pesem odzvanja bolečina zaradi življenjskega razočaranja, ki ga je povzročila kriza v pesnikovem zakonu. Povod za nastanek zbirke je bil občutek žalosti zaradi izgube ljubezni, pa tudi naraščajoči konflikt z mlado generacijo, ki sta Vrchlickega pahnila v stanje skepse. Zbirka je neposreden izraz te krize. V pesmih lirski subjekt odkrito govori o svoji notranjosti, izraža svojo bolečino zaradi ljubezenskega razočaranja, občasno preide v resignirano držo. O svojih nasprotnikih in sovražnikih razmišlja mirno in brez jeze. Hkrati pa skuša svoji bolečini nasprotovati in premagati krizo, zato so občutki skepse in upanja prikazani v medsebojnem soočenju. Zbirka sodi v sam vrh njegovega pesništva.

131 spřahat – vpregati

132 cválat – galopirati

133 tepna – arterija, odvodnica

Za trochu lásky

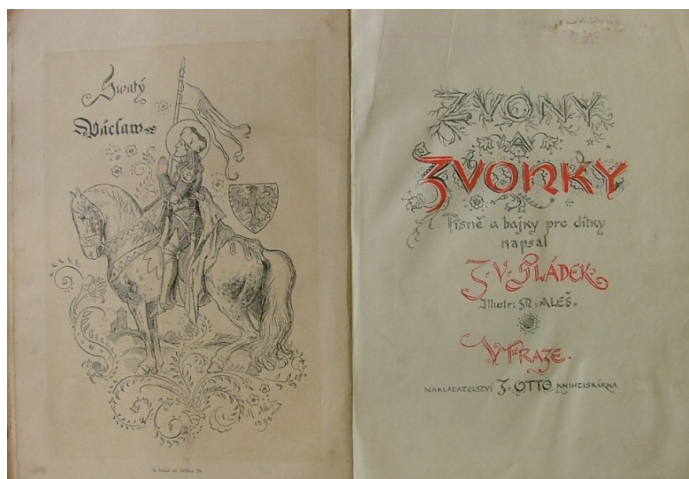
Za trochu lásky šel bych světa kraj,
šel s hlavou odkrytou a šel bych bosý,
šel v ledu – ale v duši věčný máj,
šel vichřicí¹³⁴ – však slyšel zpívat kosy,
šel pouští – a měl v srdci perly rosy.
Za trochu lásky šel bych světa kraj,
jak ten, kdo zpívá u dveří a prosí.

Jaroslav Vrchlický: *Intimní lyrika*. Praha, 2000.

Naloge za analizo besedila:

- Kakšno je stališče lirskega subjekta?
- Pesem je zgrajena na gradaciji (stopnjevanju). Kako se uresničuje in kaj s tem v pesmi ustvarja?
- Katera druga pesniška sredstva so še uporabljena v pesmi?
- V češki spletni knjižnici Kramerius poiščite zbirko *Okna v bouři* in pesem primerjajte s pesmijo *V dnech šerých*. Kako se doživljanje lirskega subjekta razvija?

Josef Václav Sládek: *Zvony a zvonky* (1894)

Slika 27: *Zvony a zvonky* Josefa Václava Sládka.

Verzi v Sládkovi zbirki, namenjeni otrokom, so žanrsko raznoliki. Zbirka vsebuje pesmice, otroške rime, šaljive drobne epske besedne igre in različne parafraze ljudske poezije. Verze za otroke je Sládek osvobodil didaktičnosti, ki je bila tipična za starejše domoljubne in socialno naravnane pesmi. Otroškemu zaznavanju je približal svet živali, narave in podeželsko življenje ter delo kmetov.

Lesní studánka

*Znám křišťálovou studánku,
kde nejhlubší je les,
tam roste tmavé kapradí¹³⁵
a vůkol rudý vřes.¹³⁶*

*Tam ptáci, laně¹³⁷ chodí pít
pod javorový kmen,
ti ptáci za dne bílého,
ty laně v noci jen.*

*Když usnou lesy hluboké
a kolem ticho jest,
tu nebesa i studánka
jsou plny zlatých hvězd.*

Josef Václav Sládek: *Spisy básnické*. Praha, 1926.

Naloge za analizo besedila:

- Na kakšen način otroškemu bralcu približuje dogajanje v naravi?
- Kakšna je verzna oblika pesmi?
- Je pesem aktualna tudi za sodobnega otroškega bralca ali je po vašem mnenju že zastarela? Utemeljite svoje stališče.

135 kapradí – *praprotn*

136 vůkol rudý vřes – *rdeči vres povsod naokoli*

137 laně – *košuta*

Julius Zeyer: *Inultus* (Tři legendy o krucifixu, 1895)

Prozno besedilo *Inultus* se dogaja v Pragi v pobelogorskem obdobju. Italijanska kiparka Flavia zagleda med berači na mostu čudovitega revnega pesnika, ki je podoben Kristusu. Ker ravno namerava ustvariti edinstven kip Odrešenika, Inulta prosi, naj bo njen model. V želji po kar najbolj verodostojnem modelu Inulta privede na križ in ga na koncu muči do smrti. Mladenič svoje trpljenje razume kot žrtev in odrešitev za opustošeno rodno zemljo.

Inultus byl šťasten, ale dona Flavia stávala se denně chmurnější.¹³⁸ Dokud pracovala, zdávalo se jí, že dílu jejímu se daří, odešel-li však Inultus a byla-li sama, tu cítila plnou tíži a trpkost svého zklamání.

„To není pořade¹³⁹ ještě to, co hledám!“ volávala vášnivě.¹⁴⁰ „To tělo je umučené, strnulé, zbědované, budí soustrast¹⁴¹ a úžas, jsemť spokojena, avšak tvář! Je krásná a smutná jako Inultova. Smutná, čistá, nadšená, pravda. Ale to mi nestačí! Nevidím agónii v té pouhé únavě a mdlobě. Kde je mysteriózní výraz loučící se duše s tělem svým?“ A v náhlém zoufalství¹⁴² vzala jednoho dne dýku,¹⁴³ kterou vždy za pásem nosila, a rozbrázdila krásnou, smutnou, nadšenou a čistou svého Krista tvář. Pak ale sedla pod kříž a plakala. Neuměla plakat a slzy působily jí bolest, a neulehčily jí, bylo jí pořade, jak by byla spáchala vraždu.¹⁴⁴

Julius Zeyer: *Tři legendy o krucifixu*. Praha, 1999.

Naloge za analizo besedila:

- Kako bi označili lik kiparke Flavije?
- Kako Zeyer v odlomku te zgodbe uporablja simbol?
- Kako je v zgodbi uporabljeno zgodovinsko obdobje po bitki na Beli gori?
- V odlomku proznega besedila poskusite najti pesniška sredstva.

138 chmurný – *turoben*

139 pořade (zastar.) – *še vedno*

140 vášnivě – *s strastjo*

141 soustrast – *sožalje*

142 zoufalství – *obup*

143 dýka – *bodalo*

144 spáchat vraždu – *zagrešiti umor, umoriti*

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Kakšne so bile posledice revolucijskega leta 1848 in avstro-ogrske nagodbe za češke dežele?

Zakaj nekaterih avtorjev ne moremo nedvoumno uvrstiti niti v romantiko niti v realizem?

Katere skupine avtorjev okrog almanahov in revij so vplivale na ustvarjanje v drugi polovici 19. stoletja?

V kakšno okolje so posamezni prozaisti umeščali dogajanje svojih zgodb?

Kako se je razvijala proza, ki upodablja vaško oz. mestno okolje? Obstajajo za ta razvoj vzporednice v slovenski književnosti?

Kako se je parnasizem uresničil v češkem okolju? Kakšne so bile njegove posebnosti, vezane na češki prostor?

4.4 Realizem in naturalizem

V tem poglavju boste izvedeli:

- kako je izgledala češka družba na koncu 19. stoletja,
- zakaj se je stopnjevala napetost med pripadniki češke in nemške narodnosti,
- v čem je z vidika literarnega razvoja posebno zadnje desetletje 19. stoletja,
- kateri žanri in teme so imeli prednost v realistični in naturalistični književnosti,
- kateri avtorji so predstavniki realizma in naturalizma.

4.4.1 Politični razvoj v čeških deželah v zadnjem desetletju 19. stoletja

Češka družba je imela v zadnjem desetletju 19. stoletja že skoraj vse značilnosti moderne razvite družbe. Prvotna politična tokova konservativnih staročehov in radikalnejših mladočehov sta se še naprej razslojevala in nastal je **raznolik spekter političnih strank**. Leta 1878 je bila ustanovljena socialno-demokratska stranka, po letu 1890 pa so se pridružile še druge stranke: krščansko-socialna, narodnosocialna in agrarna. Oblikovala se je manjša, vendar vplivna skupina realistov s Tomášem Garriguom Masarykom na čelu, ki je po nastanku češkega dela univerze v Pragi leta 1882 deloval kot tamkajšnji profesor filozofije.

Hitremu gospodarskemu, socialnemu in kulturnemu razvoju češkega naroda ob koncu 19. stoletja pa ni sledil njegov politični položaj v okviru monarhije. Vsi poskusi za izrazitejšo spremembo so bili neuspešni in do preobrata je prišlo pravzaprav šele po prvi svetovni vojni. Češki politiki so v pristopu do avstrijskega dvora preizkušali različne taktike – od pragmatične lojalnosti do radikalno nacionalističnega pristopa, vendar vse brez večjega uspeha. Staročehi so politično bojišče zapustili po neuspešnih pogajanjih z avstrijsko vlado glede t. i. **punktacij iz leta 1890**. Šlo je za še en poskus češko-avstrijskega dogovora, zahteve so bile oblikovane v enajstih točkah (iz nemškega Punkte). Rezultat naj bi bila razdelitev zgodovinskega češkega ozemlja na češko in nemško govoreče območje, kar pa je bilo za češko družbo neugodno in s tem tudi nesprejemljivo. Staročehi so po punktacijah na volitvah doživeli uničujoč poraz in njihov položaj so prevzeli radikalnejši mladočehi. Podobno so pa leta 1897 reagirali češki Nemci po predlogu t. i. **Badenijeve jezikovne naredbe**, poimenovane po predsedniku vlade grofu Badeniju, ki naj bi v notranji uradni administraciji dodelila pravice češčini in nemščini. V praksi bi to pomenilo, da bi moral uradnik, če je bila na urad podana vloga v češčini, celotno zadevo prav tako urediti v češčini, znanje češkega jezika pa bi bilo tako poleg nemščine obvezno za vse zaposlene v državni upravi. Zaradi strahu, da bi se položaj Čehov in čeških manjšin na območjih, naseljenih z nemško večino, preveč okrepil, so bile te naredbe zavrjene, kar je vodilo do padca Badenijeve vlade. V čeških deželah je v tem času živela tretjina nemškega prebivalstva, ki jo je skrbela možna izguba svojega dosedanega položaja v družbi, zato so se češko-nemški odnosi na prelomu stoletja še naprej zaostrovali.

V tem obdobju se zaradi preseljevanja prebivalstva spreminja tedanja demografska slika pokrajine. Predvsem v notranjosti dežele, poseljeni s Čehi, migracija podeželskega prebivalstva do mest ne pojenja, s tem pa se zaradi porasta mestnih periferij spreminja tudi njihov značaj. Železniško in cestno omrežje postajata vedno boljša in proti koncu stoletja so ljudje potovali tudi že s prvimi avtomobili. Očitni so bili tudi rezultati razvoja srednješolskega izobraževanja, ki se je začel že v šestdesetih letih 19. stoletja. Leta 1890 je bila ustanovljena prva zasebna češka dekliška gimnazija Minerva, ki je bila edina ustanova te vrste v monarhiji. Na prelomu stoletja je češka družba sodila med tiste z najvišjo mero **opismenjevanja** v srednji Evropi. Z gospodarskega vidika so imele hitro razvijajoče se češke dežele v monarhiji temeljni položaj, saj se je tam nahajala več kot **tretjina industrijskih in obrtnih obratov** avstrijskega dela monarhije. Za pomemben gospodarski položaj so bili zaslužni predstavniki vseh treh etničnih skupin, ki so živele na ozemlju Češke, Moravske in Šlezije, torej Čehi, v čeških deželah živeči Nemci in prebivalci judovskega porekla. Judi so se skozi 19. stoletje postopoma asimilirali in se večinoma nagibali k nemški narodnosti.

Devetdeseta leta je zaznamovalo nekaj afer, ki so razdeljevale češko javnost. Ena izmed njih je bila **spor o rokopisih**, v katerem so polemike med nasprotniki in zagovorniki pristnosti *Kraljedvorskega rokopisa* in Zelenogorskega rokopisa dosegle vrhunec. Polemike med strokovnjaki in širšo javnostjo so sicer v češki družbi odmevale že skozi celotno 19. stoletje, v devetdesetih letih pa so se še zaostriale. Leta 1886 je filolog Jan Gebauer ob podpori mlajše generacije kritično mislečih intelektualcev v reviji *Athenaeum* ponovno načel vprašanje pristnosti rokopisov. Prvotno literarno-znanstveni spor je prerasel v politično afero, nasprotniki pristnosti, med katerimi je bil tudi T. G. Masaryk, pa so bili označeni celo za izdajalce naroda.

4.4.2 Obdobje devetdesetih let 19. stoletja v češki literaturi

Devetdeseta leta 19. stoletja so predstavljal v češki književnosti obdobje, v katerem se med seboj prepletajo skupine in težnje prejšnjih desetletij z novimi umetniškimi smermi. Še vedno je bil prisoten **parnasizem**, ki je imel svoje predstavnike predvsem med avtorji starejše generacije. V prozi se je še naprej razvijal realizem, ki naj bi verodostojno prikazoval neizkrivljeno resničnost, življenjsko resnico in približal literaturo sodobnemu življenju. Realisti so zavračali patos parnasistov in njihovo naklonjenost nekritičnemu historizmu. V nasprotju s prozo májevcev, ki so pripravili podlago za realizem, so bili didaktično usmerjeni romani ali t. i. podobe iz življenja že v zatonu, kar je najbolj očitno pri vaški prozi. Hkrati vrhunec doseže **realistična dramatika**, s katero najpogosteje povezujemo nastop realizma v češkem okolju.

Na prelomu 19. in 20. stoletja se je izrazilo uveljavil tudi **naturalizem**. Kljub temu, da gre v drugih književnostih večinoma za smer, značilno že za zgodnejša desetletja 19. stoletja, najdemo v češki literaturi dela, na katera je vplival naturalizem, celo še v prvem desetletju 20. stoletja. Naturalisti so zagovarjali stališče, da je človek povsem determiniran s svojimi življenjskimi pogoji in okoljem, velik pomen pa so pripisovali tudi človeškim nagonom in temperamentu. Čeških avtorjev, ki bi nedvoumno in s celotnim svojim delom spadali k naturalizmu, ni mogoče jasno določiti. Povečini gre za bolj ali manj izrazite težnje v nekaterih delih izbranih prozaistov. Tako se v češki literarni zgodovini pogosto govori o **avtorjih realistično-naturalistične usmeritve**.¹⁴⁵

V tem času so nastale ugodne razmere tudi za nadaljnji kulturni razvoj in približevanje svetovnim literaturam. Razcvet različnih umetniških smeri se je izrazilo odražal v poeziji. V devetdesetih letih 19. stoletja je nastalo literarno gibanje, imenovano **češka moderna**, ki je združevalo avtorje mlade generacije, ni

¹⁴⁵ Na dojetje naturalizma v češkem okolju je vplivalo delo francoskega pisatelja Emila Zolaja. Prve odzive na Zolajev delo na Češkem najdemo že ob koncu sedemdesetih let, zanimanje zanj pa je naraščalo. Med Zolajev zagovornike spada tudi Vilém Mrštík, ki je med drugim prevajal njegova teoretična dela.

pa jih povezovala ista umetniška smer. Leta **1895** so skupaj nastopili v manifestu češke moderne. Izrazit nastop pesniškega **simbolizma**, **impresionizma** in **dekadence** je češko književnost osvobodil provincializma. Pod vplivom soobstoja s temi novimi smermi je realistično-naturalistična smer v češkem okolju pridobila nove poteze. V primerjavi z drugimi književnostmi uporablja npr. tudi humor, ironijo, grotesko in satiro.

4.4.3 Zgodovinska proza

Realistični model literature se je izrazito uveljavil v zgodovinski beletriji. V nasprotju s historizmom, ki je bil priljubljen celotno 19. stoletje, se oddaljuje od čustvenega pristopa, povezanega z ustvarjanjem družbenih in narodnostnih mitov ter s težnjami po monumentalizaciji in patetizaciji. V devetdesetih letih 19. stoletja so bili avtorji prepričani, da je zgodovinska tematika lahko prikazana realistično in avtentično, podobno kot sodobne teme. V njihovem pristopu je bila zgodovina vir spoznavanja in razumevanje zgodovinskega razvoja naj bi pomagalo spoznati tudi sedanost. Zgodovinski motivi zanje niso predstavljali samo kulise ali pretveze za izražanje odpora do banalne sedanosti. Svoja dela so pisali na podlagi temeljitega študija zgodovinskih virov in arhivskega raziskovanja. Pogosto so se osredotočali na preproste ljudi v vrtincu velikih zgodovinskih dogodkov.

Glavni predstavnik zgodovinske proze je bil **Alois Jirásek** (1851–1930). Po zaključeni gimnaziji v rodni vzhodni Češki je doštudiral zgodovino na filozofski fakulteti v Pragi. Štirinajst let je deloval kot profesor zgodovine in geografije na gimnaziji v Litomyšlu. Svojo literarno in pedagoško pot je nato nadaljeval v Pragi. Jirásek se je v svojem delu trudil prikazati zgodovinske dogodke in njihov pomen v povezavi z individualnimi usodami. V mnogih delih je zatiral ekstreme, ni prikazoval družbenih razlik med aristokracijo in slojem revnih, temveč se je osredotočal na prikazovanje preprostega človeka srednjega sloja. Glavni junaki so bili večinoma tipski junaki svoje dobe, izogibal se je izjemnim osebnostim in s tem mu je uspelo prikazati kompleksno **fiktivno podobo zgodovinske situacije**, ki je ustrezala realističnemu dojemanju literature.¹⁴⁶ Izrazita značilnost njegovega dovršenega sloga je poudarek na pripovedovanju in govoru likov, ki sta tako tekoča, da spominjata na govorjeni jezik in bralcu ponujata iluzijo, da je udeležen v pogovoru. Njegovo pripovedovanje je barvito in še danes splošno razumljivo, saj je jezikovno poenotil kontrast med govorjenim jezikom, zgodovinskimi termini in zastarelimi izrazi.

146 Jiráskovo delo je odmevalo v češki književnosti tudi v 20. stoletju, še posebej je ponujalo zatočišče v času narodnega zatiranja med svetovnimi vojnami. Na začetku petdesetih let 20. stoletja je bila Jiráskova upodobitev preprostega človeka, pozitivno vrednotenje husitskega obdobja in zavračanje baroka predmet ideološke manipulacije in izkrivljenih interpretacij s strani predstavnikov komunistične kulturne politike.

Jirásek je bil literarno dejaven petdeset let in njegov obsežen literarni opus je tudi žanrsko razslojen. V svojem literarnem delu ponuja prerez češke zgodovine od bajeslovnih časov, preko obdobja husitov, obdobja po bitki na Beli gori do narodnega preporoda. V zgodnjem obdobju svojega ustvarjanja, med bivanjem v Litomyšlu, je pisal romane in novele iz malomeščanskega okolja. Med njimi izstopa **Filozofská historie** (1878; *Filozofska zgodba*, prevod Viktor Zalar, 1920) na temo revolucijskega leta 1848. O obratu k realističnemu pojmovanju zgodovinske proze priča roman iz 17. stoletja **Psohlavci** (1886; *Pasjeglavci*, prevod Luka Smolnikar, 1906). Mlad gospodar z mirnim življenjem Jan Kozina noče samo stati ob strani pri sporih prebivalcev zahodnočeške regije Chodsko, ki se z nemškimi oblastmi borijo za svoje pravice. Postavi se na čelo njihovega upora, za kar je kaznovan s smrtjo. Jirásek je z likom upodobil prototip narodnega junaka iz vrst češkega kmečkega prebivalstva.

V velikih sintetičnih delih, napisanih po odhodu iz Litomyšla v Prago leta 1888, prikazuje zgodovino kot proces, v katerem je individualna usoda odvisna od družbene in zgodovinske situacije. Navdihovala so ga tudi dela in uspehi tujih avtorjev – poljskega romanopisca Henryka Sienkiewicza in ruskega avtorja Leva Nikolajeviča Tolstoja. Sem spadajo obsežni romani, ki predstavljajo zaključena zgodovinska obdobja. Petdelna romaneskna kronika **F. L. Věk** (1888–1906) opisuje obdobje narodnega preporoda in poudarja pomen drobnega dela intelektualcev na podeželju. Dogajalna linija prikazuje zgodbo trgovca iz majhnega mesta, okrog katerega se zbere krog domoljubov iz Prage in podeželja. Iz različnih zornih kotov sta tako prikazana preporodna družba in njeno življenje. V skladu s konceptom zgodovine Františka Palackega Jirásek kot vrhunec češke zgodovine razume husitsko obdobje [prim. 4.1.3], ki ga je predstavil v romanih **Mezi proudy** (Med tokovi, 1891), **Proti všem** (1894; *Proti vsem*, prevod Frane Jerman, 1959) in **Husitský král** (Husitski kralj, 1919), negativno pa vrednoti obdobje baroka, še posebej prvo polovico 18. stoletja, v romanu **Temno** (1915). V zbirki krajših proznih besedil **Staré pověsti české** (Stare češke legende, 1894) upodablja tako dogodke iz češke zgodovine kot izmišljene zgodbe staročeških legend in bajk. Izhajal je iz zgodovinskih virov, npr. iz Kozmove kronike [prim. 3.1.2], vendar jih je bogato dodelal in razvijal. S tem je ustvarjal slogovno dovršene, obenem pa berljive zgodbe z močno domoljubno vsebino.

Poleg zgodovinskih romanov je pisal tudi drame iz husitskega obdobja in iz sodobnosti. Vendar jim kritiki očitajo, da niso dovolj dramatične in imajo preveč likov. Med njegovimi deli je zato še vedno najbolj priljubljena pravljlična drama **Lucerna** (1905; *Laterna*, 1918).¹⁴⁷ Dogaja se na češkem podeželju v času tlačanstva. Prav laterna iz naslova igre predstavlja simbol zatiranja, saj je vaški

147 V Sloveniji je bila drama *Laterna* premierno uprizorjena leta 1918 v Deželnem gledališču v Ljubljani (prevod Fran Govekar).

mlinar dolžan služiti gospodarjem tako, da jih spremlja in jim z laterno sveti pri večernih sprehodih. V mlinarjevo varovanko Hano se zaljubi povodni mož, ki živi v potoku pri mlinu, hkrati pa je Hana všeč tudi upravniku gradu. Tudi Hanino skrivališče pred upravnikom v stari čarobni lipi, češkem narodnem drevesu, je simbolično. Laterna je do danes ena najbolj uprizarjanih dram na čeških odrih.

Pomembna osebnost zgodovinske proze je bil **Zikmund Winter** (1846–1912). Kljub temu, da je bil Jiráskov vrstnik in prijatelj, je bilo njegovo dožemanje zgodovine in prikazovanje človeka, pri čemer je uporabljal arhivsko gradivo, zelo drugačno kot pri Jirásku. Winter se je bolj usmerjal k modernim težnjam z začetka 20. stoletja, s tem se je približal tudi mladi generaciji. Prihajal je iz družine zvonarja v Starem mestu v Pragi. V Pragi je tudi dokončal akademsko gimnazijo in filozofsko fakulteto. Deloval je kot srednješolski profesor zgodovine. Preden je začel svojo literarno pot, se je posvečal raziskovalnemu delu v arhivu v srednječeškem Rakovniku, kjer je črpal navdih za svojo zgodovinsko prozo. Zanimala ga je predvsem t. i. zgodovina vsakdanjega življenja 16. in 17. stoletja. V zgodnjih delih mu je bil arhiv v navdih do te mere, da o njegovih prvih delih lahko govorimo kot o beletrizaciji (poleposlovljenje) zgodovinskih dokumentov. Od devetdesetih let v svojih povestih in novelah ustvarja psihološke potrebe posameznikov, pogosto vsakdanjih ljudi, umeščenih v zgodovinsko verodostojen okvir dobe.

Vrhunec njegovega dela predstavlja roman ***Mistr Campanus*** (Magister Campanus, 1906/07). Na podlagi zgodbe zgodovinskega lika, humanističnega pisatelja in rektorja Karlove univerze Jana Campanusa Vodňanskega obravnava konflikt posameznika in dobe [prim 3.2.4]. Hkrati gre za obsežen prikaz situacije na Karlovi univerzi v obdobju prve polovice 17. stoletja. V prvem delu gre za barvit opis takratnega študentskega življenja na univerzi. V drugem delu je tema sama bitka na Beli gori in situacija v deželi po njej, ko se pojavi priložnost za karieriste in kolaborante. Naslovni lik se trudi univerzo zaščititi pred vplivom jezuitov. Winter na zanimiv način približuje prav usode običajnih ljudi in zgodovinsko obdobje ni zgolj kulisa, temveč življenjsko okolje in vzdušje, ki prežemata vsakdan.

4.4.4 Vaška proza in praški roman

Vaška tematika je bila pomemben motivni svet proze 19. stoletja. V zadnjem desetletju pa se tudi motivika podeželske proze spreminja. Povečuje se poudarek na socialni problematiki podeželskega okolja, avtorji so prikazovali preobrazbo podeželja, ki sta jo povzročila razvoj industrije in migracije. Pozornost so posvečali tudi regionalnim posebnostim. Podeželsko okolje je v celoti določalo značilnosti in obnašanje likov. S tem izginja idealistično prikazovanje podeželja kot idiličnega in harmoničnega okolja.

Pisateljica **Teréza Nováková** (1853–1912) je prihajala iz češko-nemške praške družine, ki pa je podpirala češke domoljubne težnje. Po poroki se je preselila v Litomyšl v vzhodni Češki, kjer je živela skoraj dvajset let. Med svojim bivanjem v vzhodni Češki se je posvečala narodopisnemu preučevanju tamkajšnje folklore, tradicij in načina življenja. V poznejših literarnih delih je to znanje uporabila, saj so bila prizorišča njenih romanov prav ti kraji. Po vzoru Karoline Světle je bila tudi Nováková aktivna v ženskem gibanju, prispevala je v ženske revije in bila članica ter ustanoviteljica ženskih društev. Na Světlo se je navezovala tudi pri upodabljanju vasi, vendar se od nje razlikuje v tipu glavnih likov svojih romanov. Namesto ženskih junakinj, ki se ukvarjajo s konfliktom med ljubeznijo in družbenimi obveznostmi, so glavni liki moški. Večinoma gre za duhovno usmerjene junake, iskalce resnice in osamljene posameznike, ki so prepričani v svoje poslanstvo in želijo družbo pripeljati do pravičnejše ureditve. Njeni vaški romani so torej v primerjavi z romani Světle naravnani bolj filozofsko.

Slika 28: Teréza Nováková.

Naslovni lik romana *Jiří Šmatlán* (revijalno 1900, knjižno 1906) je premišljujoč tkalec iz revne družine, ki v svojem prizadevanju, da bi našel resnico in pravo srečo, prestopi iz katoliške v evangeličansko vero, vendar mu niti to ne prinese zadovoljstva; na koncu življenja vidi upanje v socialni demokraciji, ki pa jo še vedno povezuje s krščanskimi ideali. Na drugi strani ni sposoben praktično poskrbeti za svojo najbližjo družino, za svoje hčerke in očeta, ki je na stara leta prisiljen beračiti. Podobno je tudi roman *Drašar* (napisan 1908, izšel posmrtno 1914) biografski roman o življenjskem romanju glavnega lika. Mlad duhovnik Justýn Michl odrašča v času narodnega preporoda, ima literarne ambicije in željo, da bi narodu raje služil tako, kot pa se ukvarjal z duhovniškim poslanstvom. Poleg tega se tudi zaljubi in zato upa, da bo med dogajanjem leta 1848 odpravljen tudi celibat. Njegova pričakovanja se ne izpolnijo, kot oče nezakonskih otrok in nekdanji duhovnik umre zaničevan in pozabljen. Nováková je tudi avtorica mnogih povesti, nekatere med njimi so bile uvrščene v izbor *Úlomky žuly* (Odlomki granita, 1902). Avtorica se v njih posveča socialnim problemom in revščini na podeželju, še posebej položaju žensk. Za njen jezikovni slog je značilna velika količina narečnih besed z območja vzhodne Češke.

Pisatelj **Karel Václav Rais** (1859–1926) je prihajal iz revne družine, ki je živela ob vznožju hribovja Krkonoše (Podkrkonoší), njegov učiteljski poklic pa ga je pripeljal na Vysočino, na mejo med Češko in Moravsko. Svoja prozna dela je tudi po preselitvi v Prago umeščal v ti dve pokrajini. V vsakem kraju, v katerem je deloval, je organiziral kulturno dogajanje, sodeloval je z društvi in pisal o češkem šolstvu. Je avtor številnih povesti, v katerih se je osredotočil na generacijske in socialne probleme sodobne vasi. Glavni liki zbirke *Výminkáři* (1891; *Preužitkarji*, prevod Fran Bradač, 1925) so predvsem starci in starke, do katerih se njihovi potomci – potem, ko so si prisvojili njihovo premoženje – obnašajo kruto in brezčutno. Prikazuje drame vsakdanjega življenja, primere človeške sebičnosti in razpad družinskih odnosov. Podobno prikazuje poškodovane družinske odnose v psihološkem romanu *Kalibův zločin* (Kalibov zločin, 1895). Junak Vojtěch Kaliba je zaupljiv in dobrodušen mož. Ko spregleda manipulativno obnašanje žene in tašče, ženo v afektu ubije in nato tudi sam umre.

Pri bralcih sta bila zelo priljubljena Raisova romana *Zapadlí vlastenci* (Osamljeni domoljubi, 1894) in *Západ* (1899; *Zaton*, prevod Ferdo Kozak, 1931). Prvi je postavljen na območje pri Krkonoših in prikazuje delovanje mladega učitelja v oddaljeni vasi. Toda po prvotni žalosti in razočaranju nad novim delovnim mestom najde v idiličnem sožitju z vaščani zadovoljstvo in nenazadnje svoj nov dom. Drugi roman se dogaja na Vysočini, naslov pa simbolizira konec in odhajanje ter je sonda v razmišljanje ostarelega duhovnika Kalousa, ki mu postopoma umirajo vsi bližnji. Rais v tem delu polemizira z dekadentnim dojemanjem samotarja, saj je njegov protagonist – za razliko od dekadentov – aktiven in ga okolica zelo zanima.

Tudi prozaist **Josef Karel Šlejhar** (1864–1914) je svoja dela umestil na območje ob vznožju hribovja Krkonoše, od koder je prihajal. Kot otrok je bil priča domači brezupni situaciji in sporom med starši. V Pragi je študiral kemijo, študija ni dokončal in se je preživljal z različnimi poklici. Toda tudi njegov zakon ni bil srečen, gmotne težave pa so ga spremljale skozi celo življenje. Šlejhar je na podeželsko okolje gledal skozi naturalistično prizmo. Vaški svet je v njegovih delih prikazan kot okolje kaosa in zla, ki uničuje vse pozitivne vrednote in kjer prebivalce teptajo pogoji, v katerih živijo. V poznejših delih pridobivajo vizije zla že apokaliptično in fatalistično razsežnost, hkrati pa se z mističnimi podobami približujejo ekspresionizmu. V noveli **Kuře melancholik** (Piščanec melanholik, 1889) je z naturalistično drastičnostjo opisal trpinčenje in smrt bolnega, osirotelega otroka vzporedno s smrtjo bolehnega piščanca, ki je bil njegovo edino bližnje bitje. Podobne analogije šibkega človeka in nemočne živali najdemo tudi v drugih njegovih povestih.

Skupaj z upodabljanjem podeželja sta realizem in naturalizem v literarnih delih spreminjala tudi podoba mesta. Sredi osemdesetih let 19. stoletja v središče pozornosti raznolike skupine prozaistov različnih usmeritev vstopi Praga. T. i. **praški roman** prevzema starejše težnje v prikazovanju češkega kulturnega in zgodovinskega središča ter jih obogati z aktualno podobo, na katero vpliva industrializacija, naraščanje periferij in aglomeracij. Zato so avtorje zanimali predvsem obrobni kraji z običajnimi ljudmi, potepuhi in tovarnami. Zajemajo negativne strani industrializacije, katere posledice so bile razpad družin, izguba lastnine in družbenega statusa.

Prozaist in feljtonist **Ignát Herrmann** (1854–1935) je prihajal iz vzhodne Češke in odraščal v revnih razmerah. Srednje šole ni zaključil, izobrazbo je pridobil kot samouk. Pri štirinajstih letih je odšel v Prago, kjer se je izučil za trgovca. Leta 1882 je ustanovil in sam urejal humoristično revijo *Švanda dudák* (Dudar Švanda). V svojih številnih povestih se je pri upodabljanju sveta praških nižjih slojev navezoval na Nerudo. Med njegovimi deli pa so najbolj cenjeni romani. Roman **U snědeného krámu** (Pri pojedeni štacuni, 1890) govori o poslovnem stečaju in osebni tragediji trgovca Martina Žemle. Mlad trgovec po prvotnih slabih izkušnjah v vlogi vajenca in pomočnika odpre v praški četrti Nové Město svojo trgovino. Zlorabi ga prebrisana vdova, ki si ga izbere za ženina svoje hčerke, in zaupljivega Žemlo obe ženski prevarata, gmotno uničita in na koncu potisneta v samomor. Herrmann je z dokumentarno natančnostjo opisoval okolje majhnih praških trgovcev in medčloveške odnose, polne hinavščine in želje po premoženju.

Roman **Otec Kondelík a ženich Vejvara** (Oče Kondelík in ženin Vejvara, 1898) je v primerjavi z njim humoristično naravnano opazovanje praške meščanske družine. Živahen slikarski mojster Václav Kondelík je uspešen praški poslovnež,

ki se boji, da ne bi urejenega življenja članov njegove družine zmotil snubec, ki se poteguje za njegovo hči. Oče Kondelík se neuspešno brani pred tem, da bi se poročil v njihovo družino in uničil ustaljeni red ter udobje. Zabavna družinska idila, ki prikazuje življenje praške malomeščanske družine, je bila zelo priljubljena že v svojem času in je Herrmanna spodbudila k nadaljevanju.¹⁴⁸

Novinar in prozaist **Karel Matěj Čapek Chod** (1860–1927) je prihajal iz zahodnočeških Domažlic, na praški univerzi je študiral pravo, vendar študija ni dokončal. Posvečal se je novinarstvu. Njegova proza je najpogosteje postavljena v praško okolje in se zaradi svoje dokumentarnosti in obdelave socialnih motivov uvršča v naturalizem. Praškemu romanu je Čapek Chod dodal ironični vidik. Z odstopom prikazuje, kaj so ljudje sposobni narediti v želji po premoženju, slavi in maščevanju. **Kašpar Lén mstitel** (Kašpar Lén maščevalec, 1908) je ironična variacija na temo zločina in kazni. Naslovni lik, zidar Kašpar Lén se vrača iz vojske in se želi poročiti s hčerko svojega nekdanjega sodelavca. Dekle iz praške periferije, ki je s svojimi starši živelo v revnih razmerah, je medtem izsiljeval in zapeljal bogati gradbenik ter jo prisilil v prostitucijo. Kašpar Lén se je odločil, da se bo za to dejanje maščeval. Drugi del zgodbe se dogaja na sodišču. Lén je obtožen umora, sojenje pa ima grotesken razplet, saj njegovo krivdo dokaže prav dekle, katere čast je skušal maščevati. Socialnim temam, pa tudi globljim psihološkim analizam se je posvečal tudi v romanih, izdanih med prvo svetovno vojno (*Turbína*, 1916; *Turbína*, prevod Fran Bradač, 1929; *Antonín Vondřejc*, 1907–1918).

4.4.5 Realistična drama

Dramatik in prozaist **Ladislav Stroupežnický** (1850–1892) je odraščal v južni Češki v dobro situirani družini. Njegovo življenje so spremljali dramatični dogodki. Izključen je bil iz realke v Písku, ker je poškodoval sošolca. Leta 1867 je bil v nejasnih okoliščinah priča samomoru svojega prijatelja in jeseni istega leta je tudi sam poskusil narediti samomor. Posledica so bile resne poškodbe glave, ki so mu povzročile doživljenjske zdravstvene zaplete in mu za vedno iznakazile obraz. V tem času je prišlo do preobrata tudi v njegovem obnašanju, začel se je posvečati književnosti in zgodovini. Nato se je preselil v Prago. Tam je od leta 1882 deloval kot dramaturg Narodnega gledališča in na tem položaju je bil znan po svojem nekompromisnem pristopu in konfliktnem značaju.

Težišče njegovega ustvarjanja je predstavljala dramatika. Po romanih in zgodovinskih igrah se obrača k sodobnim temam. V drami ***Naši furianti*** (1887; ***Naša kri***, prevod Fran Gestrin, 1892)¹⁴⁹ je komično in brez idealizacije upodobil

148 Lik Kondelíka je postal določen kulturni tip češkega meščana srednjega sloja, podobno kot gospod Brouček ali kasneje Josef Švejk. Prim. Dagmar Mocná: *Případ Kondelík*. Praha, 2002; Josef Jedlička: *České typy a jiné eseje*. Praha, 2009.

149 Dramo so leta 1892 uprizorili v Ljubljani in so jo igrali tudi pod naslovom *Naši bahači*.

sodobno podeželje. Igra se uvršča med komedije, vendar se z motivi izsiljevanja in nepoštenih dejanj vaških svétnikov približuje družbeni satiri, zato ostaja aktualna vse do danes. Navidezno banalen spor v južnočeški vasi, ki predstavlja potegovanje za mesto vaškega nočnega stražarja z njegovimi privilegiji, odkriva pokvarjenost vaškega okolja, nečimrnost, pohlep in zvitost njegovih prebivalcev. V govoru likov je inovativno uporabil elemente govorjenega jezika, narečne izraze iz južnočeškega območja in germanizme.

Veliko dram je obravnavalo podeželske ženske, ki so bile vzgajane, da bi živele v skladu s tedanjimi hinavskimi konvencijami in se popolnoma podrejele odločitvam svojih staršev, seveda tudi pri izbiri moža. Toda ta razpor med ljubljenim in vsiljenim moškim glavne junakinje pogosto sili v obupana dejanja. Pisateljica **Gabriela Preissová** (1862–1946) je prikazala tragične usode žensk v okolju polnem predsodkov, zavisti in hinavščine. Po smrti očeta in očima jo je v Pragi vzgajala družina njenega strica, kjer je nanjo naredilo vtis srečanje s pomembnimi pisatelji takratnega časa, kot so bili K. Světlá, E. Krásnohorská, J. Arbes idr. V sedemdesetih letih je pogosto obiskovala območje Slovácka na južnem Moravskem pri meji s Slovaško, kamor je kasneje umeščala dogajanje svojih proznih in dramskih del. Z možem je živela tudi v Celovcu, zanimale so jo usode in življenje koroških Slovencev ter kot ena redkih v tistem času je prikazala slovensko prebivalstvo in kulturo v zbirki povesti **Korutanské povídky** (1895; *Korotanske povesti*, prevod Anton Dermota, 1897). V njenih dramah **Gazdina roba** (1890)¹⁵⁰ in **Její pastorkyňa** (Njena pastorka, 1891) je prisoten motiv smrti. V prvi junakinja, šivilja Eva, zapusti svojega moža in rodno vas ter pobegne s svojim ljubljenim. Vendar se on nima namena poročiti z njo. Eva ne prenese družbenega zavračanja in naredi samomor. V drami Njena pastorka mati ubije novorojenega nezakonskega otroka svoje varovanke v upanju, da ji bo s tem zagotovila boljše življenje. Preissová v dialogih zelo pogosto uporablja moravsko narečje iz območja Slovácka. Življenje na podeželju in brezizhoden položaj žensk v dramah prikazuje v neidealizirani obliki.¹⁵¹

Vrhunec tovrstnih realističnih prizadevanj v češki književnosti je bila drama bratov Mrštík **Maryša** (1894; *Mariša*, prevod Fran Albreht, 1928),¹⁵² ki je še danes pogosto uprizarjana v gledališčih. Starši mlado žensko proti njeni volji poročijo s starejšim premožnim in despotskim vdovcem. Zaljubljena je v revnega Francka, ki so ga ravno odvedli v vojsko. Svojo nesrečno usodo sprejme, do preobrata pa pride, ko se Francek vrne iz vojske. V trenutku, ko mu Marišin mož grozi s smrtjo,

150 V Sloveniji je bila igra v prevodu Zofke Kveder pod naslovom *Žena sužnja* premierno uprizorjena leta 1904 v ljubljanski Drami.

151 Obe omenjeni drami sta bili uglasbeni. Njeno pastorko (premiera 1904) je uglasbil Leoš Janáček, v tujini je uprizarjana pod imenom *Jenůfa*. *Žena sužnja* je uglasbil Josef Bohuslav Foerster pod naslovom *Eva* (1897).

152 V Sloveniji je igro leta 1932 uprizorilo Slovensko ljudsko gledališče Celje.

Slika 29: Igralka M. Hübnarová v vlogi Eve v Ženi sužnji G. Preissove v predstavi Narodnega gledališča v Pragi leta 1903.

se glavna junakinja v obupu odloči, da bo svojega moža ubila. Igra realistično prikazuje premoženjske razmere, neenakopraven odnos moškega in ženske in predstavlja ostro kritiko razmer na vasi.

Brata **Alois** (1861–1925) in **Vilém Mrštík** (1863–1912) sta prihajala iz Moravske in pogosto ustvarjala v soavtorstvu. Starejši, Alois, je bil učitelj in se je ustalil v južni Moravski, kamor se je kasneje za njim preselil tudi brat Vilém. Oba brata sta sodelovala tudi pri nastanku romaneskne kronike **Rok na vsi** (Leto na vasi, 1903), čeprav je glavni del ustvaril Alois. Kronološko v okviru enega leta

v njej predstavljata življenje in dogajanje v moravski vasi z vsemi tradicionalnimi dejavnostmi. Vas prikazujeta kot skupnost različnih prebivalcev. Kroniko povezuje samo zgodba mestnega trgovca in svetnika Cyrila Rybáča od njegovega vzpona do tragičnega konca.

Teréza Nováková: *Drobová polévka* (1893)

Povest *Drobová polévka* (Juha iz drobovine) je izšla knjižno v zbirki Odlomki granita (1902). Dogajanje je postavljeno v vas na Vysočini, na meji med Češko in Moravsko, ki jo je Nováková dobro poznala. Stara vdova Chlebounka na stara leta živi pri revni hčerki Boštički in njenem možu tkalcu Boštíku. V isti vasi živi tudi njen bogat sin z družino, ki ne skrbi za mater, in tako Chlebounka z Boštičkino družino trpi revščino in lakoto. Povest prikazuje, kako družina preživlja dan, ko so bile pri bratu kolone in vsi upajo, da bo bogati Chlebounkin sin poslal kot odpustek vsaj juho iz svinjske drobovine.

Polévka na plotně¹⁵³ klotem se vařila, Boštička hodila do ní hrst soli a hrst kmínu, sňala¹⁵⁴ z police hlubokou mísu,¹⁵⁵ žlutě polévanou a hnědými kvítky zdobenou, postavila na stůl a položila k ní plechové¹⁵⁶ „žlice“.¹⁵⁷ Děti hrnuly se hned ke stolu, ale matka dočkala Boštíka, než polévku z hrnce na mísu vylila. Všichni sedli neb postavili se kolem stolu, pokřižovali se a počali loviti z mísy kousky nerozvařených bandor.¹⁵⁸ Nejnesměleji¹⁵⁹ si počínala Manča, sirotek, a stará Chlebounka, na niž zeť Boštík každou chvíli koukl, nejlí-li přílišně. Když sám několikrátě žlici k ústům byl vznesl, řekl ženě: „Tak dočkalas, dočkalas drobové!“¹⁶⁰ a dal se do nepříjemného smíchu. Boštička spustila se nanovo do pláče. „Inu, sou to přátelé, sou!“ pokračoval Boštík, „takhle brát, toť jo,“ a vrhl na Chlebounku zlý pohled – „ale když maj¹⁶¹ dát – pak je chyba! Povídám, nejlepší přátele peníze v kapse.“¹⁶²

153 plotna – štedilnik

154 sejnout, deležník sňal – sneti, vzeti dol

155 mísa – skleda

156 plechový – pločevinast

157 žlice (nar.) – lžice; žlica

158 bandora (nar.) – brambora; krompir

159 nejnesměleji – najbolj plaho, sramežljivo

160 drobová – mesna juha iz svinjske drobovine

161 maj (nar.) – mají; imajo

162 kapsa – žep

„Říkala švagrová, že pošle zejtra¹⁶³ nebo snad podruhý,“ těšila Boštička sebe i muže.

„Leda bláznila!“¹⁶⁴ smál se Boštík. „Ale je ta polévka nijaká – anis ji nezasmažovala¹⁶⁵ – pouhá voda!“

„Vomastek¹⁶⁶ je drahej, – přec, táto, víš, že sme ani loni krmníka¹⁶⁷ neměli.“

„Taks mohla aspoň mouku do ní upražit,“ řekl Boštík mrzutě, pojedl ještě několik žlic, ukrojil kus chleba a vstal od stolu. Děti dychtivě¹⁶⁸ snědly ostatek, Boštička zklamáním,¹⁶⁹ a stará Chlebounka lítostí¹⁷⁰ nad vyčítavými pohledy zeťovými skorem ani nejedla.

Teréza Nováková: *Úlomky žuly*. Praha, 1974.

Naloge za analizo besedila:

- Kakšni so odnosi med liki v odlomku?
- Kakšno vlogo ima uporaba narečja?
- S katerimi sredstvi avtorica realistično prikazuje stvarnost?

Alois in Vilém Mrštík: *Maryša* (1894)

Drama je sestavljena iz petih dejanj in se dogaja v moravski vasi. Kmet Lízal v tem odlomku razmišlja, s kom bi poročil svojo hči Maryšo. Mlada Maryša je zaljubljena v revnega Francka, ki so ga ravno odvedli v vojsko, in je pripravljena počakati, da se vrne. Vendar jo oče želi poročiti z drugim ženinom. V igri avtorja uporabljata moravska narečja.

163 zejtra (nar.) – zíttra; jutri

164 Leda bláznila! – Razen če je znorela!

165 anis ji nezasmažovala – niti nisi dala prežganja

166 vomastek (nar.) – omastek; mast

167 krmník – prašič (pitan za meso in svinjsko mast)

168 dychtivě – nestrpno

169 zklamání – razočaranje

170 lítost – obžalovanje

PRVNÍ JEDNÁNÍ**VÝSTUP ŠESTÝ**

MARYŠA (vyjde ze statku): Copak chcete?

LÍZAL (probere se z myšlenek): Podé mně čagan. — Tamhle leží.

MARYŠA (podává mu hůl)

LÍZAL: Kde je matka?

MARYŠA: V kuchyni poklízí. Bude brzo poledně. (Vejde do zahrádky a trhá cosi.)

Tatínku, co budeme dělat s tó turkyňó? Na poli ju žeró ptáci.

LÍZAL: Nech včil turkyňu turkyňó a pod' sem. Něco ti mám říct. — Kde seš?

MARYŠA (vyjde ze zahrádky a zavírá za sebou branku)

LÍZAL (bere ji za ruku): Co to máš?

MARYŠA: Petržel. (V celém svém chování jeví bázeň a zlou předtuchu.)

LÍZAL (pustí jí ruku): Jakpak, Maryško, což — (měkce) na vdavky nemáš ešče chuť?

MARYŠA (utrhne se): Co by! (Rozhodně.) — Já se ešče nechcu vdávat.

LÍZAL: No mlč, máš už čas. Na svatýho Barnabáška už ti bude dvacet let.

MARYŠA (hodí sebou a ustoupí ke dveřím): Ech, nechte marných řečí. (Má se k odchodu, najednou se obrátí ve dveřích.) A co za ženicha? Keho?

LÍZAL (krotí se): No, ani bys neřekla. Hádej!

MARYŠA (svěsí hlavu a přemýšlí).

LÍZAL: Néni daleko odtád'.

MARYŠA (vzhlédne po Lízalovi).

LÍZAL: A má mlén.

MARYŠA (vytáhne se v těle a zasvítí očima. — Zděšeně): Snád' ne — — —

LÍZAL (kývne hlavou radostně): Vávra je to.

MARYŠA (vyjeveně a polozmateně): Vdovca? (Dá se do bujného, ne trpkého, ale dosud bezstarostného, jasného smíchu.) Vdovca? Se třema dětima? (Zase se divoce směje.) No to ja!

LÍZAL (rozzlobeně sebou trhne): No co — vdovec nevdovec, ale je dobré, statečné muž —

MARYŠA (zaraženě, zvážní uprostřed nejhlubšího smíchu, pustí kliku u dveří a temně): Snád' to nemyslíte doopravdy?

LÍZAL (stále více pod sebe a k sobě víc než k Maryši): Co bych nemyslel?! Mně se líbí. Nepije, nekarbaní — chlapík jako dub — každá žena může se s ním dobře mět.

MARYŠA (kysele): Enem že je žádná nechce. Nebožku bil a děvečky si o něm povídajó všelijaký věci. Že se nestydí. — Děti má tři a ještě poměšlí na svobodno děvčicu — — —

LÍZAL (vpadne): Co děti, děti! Šak só to hodný děti!

MARYŠA: *Kemu se líbí. Do hrobu se připravit nedám. Šla bych tam, myslím, jak nebožka. Šak ju má na svědomí enem on.*

LÍZAL (*mlaská jazykem*): *Co — co — (Klepe holí do země.) Co ty víš! To só samý ženský plky. To se jen tak mluví.*

MARYŠA: *Ať mluví (vzdorně), ale Vávru si nevezmu!*

LÍZAL (*podrážděně*): *A Francka — toho žebráka bys chtěla?*

MARYŠA: *Šak sem neřekla — že chcu.*

LÍZAL: *Ale chodí za tebo. — Myslíš, že to nevím? Myslíš, že su slepé a hluché? — Šak už temu bude konec. Ať ide žebrota, odkád' přišla. Ať si hledá žebrota a neleze na půllán. Vávru si vezmeš! (Krotí se k mírnosti.) Takové statek, takové mlén! Kam dáváš rozum, děvčico, kams dala oči?*

MARYŠA (*plačky a vzdorovitě*): *No, víte, děléte si, co chcete — — ale já —*

LÍZAL (*ji zakřikne*): *MLČ! (Bere hůl.) Tak budeš dělat, jak já poročím. A včil si di!*

MARYŠA (*chce něco říci, ale pak sebou trhne a bouchne za sebou dveřmi*).

LÍZAL (*sám*): *Zpropadený děvčisko. (Vstává.) — Ach! Máma taky tak dělala a dnes je jako hodina.*

Alois a Vilém Mrštíkové: *Maryša*. Praha, 2011.

Naloge za analizo besedila:

- V spletnem slovarju *Příruční slovník jazyka českého* poiščite pomen besed *čagan*, *turkyňa*, *děvčica*, *děvčisko* in *včil*. Kaj je tem besedam skupno? Poskusite navesti še druge jezikovne posebnosti odlomka in najti ustreznice v sodobni češčini.
- Kaj je glavna tema te dramske situacije? Ste se s to temo že srečali v drugih delih?
- Opišite posamezne like iz tega odlomka in njihova čustva.
- Ocenite razmerje med besedilom in scenskimi opombami. Na kaj so scenske opombe osredotočene?
- Na spletu poiščite podatke, ali je drama še danes uprizarjana in aktualna za sodobnega gledalca.

Alois Jirásek: *Staré pověsti české* (1894)

V zbirki krajših proz *Stare češke legende* (1894), ki prikazujejo resnične in bajeslovne zgodbe iz češke zgodovine, Jirásek izhaja iz starih kronik, ki te dogodke obravnavajo, kot so Hájkova Češka kronika, Kozmova in Dalimilova kronika. Navdihovalo ga je tudi ustno slovstvo in v posameznih zgodbah je krepil njegovo fiktivno plat. Zbirka je razdeljena na tri dele: v prvem so zgodovinsko neutemeljene zgodbe, v drugem zgodbe iz novejšje zgodovine – sem sodi tudi del posvečen stari Pragi – in tretji del sestavljajo

narodne pripovedke in legende, ki so podpirale domoljubna čustva. Izbrani odlomek je iz prvega dela. V zgodbi O Libuši nastopa mitološka oseba iz češke zgodovine, kneginja in prerokinja Libuše ter po pripovedki tudi soustanoviteljica rodbine Přemyslov. Pojavlja se v več zgodbah, pri čemer je poudarjena njena državotvorna vloga, podobno kot pri drugih pomembnih osebnostih češke zgodovine.

O Libuši

Jako kdysi ke Krokovi, tak chodili také k Libuši z blízka i z daleka lidé ve svých rozepřích.¹⁷¹ K její moudrosti se utíkali žádat o nález.¹⁷² A ona spravedlivě soudíc, činila moudrá narovnáni¹⁷³ mezi odpornými¹⁷⁴ stranami. V ten čas se dva sousedé, oba starostové¹⁷⁵ rodů, svadili o meze a role.¹⁷⁶ Svadili se prudce, potupili,¹⁷⁷ vyčetli si mater a dědy, až mezi nimi i jejich rody povadla dobrá vůle sousedská do kořene a vybujelo záští.¹⁷⁸ Žádný nechtěl v tom sporu povoliti, každý byl jako z křemene, a jakmile nastal čas, kdy kněžna zasedala na soudu, chvátali oba na Vyšehrad.

Tam Libuše v bělostném vínku¹⁷⁹ kol čela seděla soudíc pod košatou lipou na povýšeném stolci kobercem postřeném. V pravo pak, v levo dvanácte kmetů,¹⁸⁰ dvanácte hospodářů nejmocnějších rodů, mužové statní i bílých už brad. Před nimi prostorou kolem zástup, lid čeledí¹⁸¹ i mužové, ženy i starostové, již přišli na soud nebo se zastat někoho ze svých rodů.

Tu před kněžnu a soud vystoupili oba rozvadění sousedé. Mladší zle žaloval,¹⁸² že starší proti právu chce meze a role. Starší, muž plné, husté brady, chmurný jako mrak, skočil mu do řeči. Zostra a zkrátka žádal a chtěl, aby se stalo po jeho vůli, a nedbal, že by bylo křivdou¹⁸³ jeho sousedu.

171 rozepře – spor

172 nález – razsodba

173 narovnáni – sprava

174 odporná (strana) – tu v pomenu (zastar.): nasprotna (stran)

175 starosta – tu v pomenu: přední člen rodové společnosti, rodu; starešina

176 role – polje

177 potupit – užaliti

178 zášť – sovraštvo

179 vínek (pomanj.) – venček

180 kmet – stavec, tudi član deželnega sodišča

181 čeled' – služničad

182 žalovat – tožiti

183 křivda – krivica

Když Libuše vyslechla toho i toho a rozvážila při,¹⁸⁴ když přednímu kmetu pak oznámila svůj nález a když kmeti, uváživše mezi sebou při a rozsudek, přisvědčili, ohlásila kněžna, jak nalezla za právo: že mladšímu se děje křivda, že jeho jsou role i meze.

Nedořekla, a již tu starší, jak jím zalomcoval¹⁸⁵ divoký hněv, udeřil vysokou holí třikrát do země a do temna zardělý, jiskře očima vykřikl, zaklel¹⁸⁶ a začal, jako když náhlý lijavec¹⁸⁷ spustí: „Takové tu právo! Však což nevíme, kdo soudí, že ženská! Ženská dlouhých vlasů, ale krátkého rozumu. Příst umí, jehlou šít, na to je, ale ne soudit. Ať šije, ať přede, ale ať nesoudí. Hanba¹⁸⁸ nám mužům!“ A pěstí se do hlavy bil a za vášnivé řeči slinou si bradu třásl. „Hanba nám! Kde jinde v kterém plemeni, kde jinde vládne mužům žena? Jen nám, jenom nám, a proto jsme za posměch. To je líp zhynouti¹⁸⁹ nežli snášeti takovou vládu!“

Všichni kol strnuli¹⁹⁰ nad divokou řečí. Ruměnc¹⁹¹ studu polil kněžnino líce, a srdce ji pohnuly zlá potupa i žal nad takovým nevděkem. Než hanobiteli přehověla.¹⁹² Jemu neodpověděla. Na kmetech, na zástupu tkvěl její rozčilený zrak, a když nikdo vášnivce¹⁹³ nezakřikl, když se nikdo neozval, promluvila k zástupu důstojně, vznešeně, ač se její hlas pohnutím¹⁹⁴ třásl: „Jest tak. Ženská jsem a jako žena se chovám; že vás nesoudím železnou metlou, zdá se vám, že málo rozumím. Je potřeba, abyste měli správce nad ženu přísnějšího. Mějtež ho! Žádost vaše se vyplní. Nyní jděte s pokojem domů. Valný sněm¹⁹⁵ nechť zvolí si vojvodu. A koho si zvolí, toho já budu míti za muže.“ /.../

Alois Jirásek: *Staré pověsti české*. Brno, 2019.

184 pře – spor

185 zalomcovat – silovito stresti

186 zaklít – prekleti

187 lijavec – naliv, močan in silovit dež

188 hanba – sramota

189 zhynout – umreti

190 strnout – otrpniti

191 ruměnc – rdečica

192 přehovět (zastar.) – tolerirati, odpuščati

193 vášnivce – nestanovitna oseba, ki se obnaša pod vplivom svojih strasti

194 pohnutí – čustvena vznemirjenost

195 valný sněm – zbor

Slika 30: Kneginja Libuše s Přemyslom Oračem na praškem Vyšehradu, kipar Josef Václav Myslbek.

Naloge za analizo besedila:

- Ste se v drugih delih češke književnosti že srečali z obdelavo pripovedke o kneginji Libuši?
- Opišite lik kneginje Libuše.
- S katerimi slogovnimi sredstvi avtor prikazuje spor med starešinama?

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Kateri spori so vrhunec v češki družbi dosegli v zadnjem desetletju 19. stoletja?

Kateri žanri so v realistični literaturi najbolj produktivni in zakaj?

Katere do takrat tabuizirane teme so ti avtorji obravnavali?

Kdo so junaki realistične drame?

Kako se je naturalistična metoda realizirala v češki literaturi?

Katera dela svetovne književnosti so vplivala na realistično-naturalistično usmerjene češke avtorje?

Kateri slovenski avtorji so upodabljali sorodne teme kot češki realistični pisatelji?

5 Starejša slovaška književnost do razsvetljenstva

5.1 Srednjeveška književnost

V tem poglavju boste izvedeli:

- v kakšnem državnem in političnem okviru je bilo ozemlje današnje Slovaške po zatonu Velikomoravske,
- kakšno vlogo je prevzela latinščina in kateri jezik književnosti je še izpričan na Slovaškem od 14. stoletja naprej,
- kdo so nosilci kulture, katera so kulturna središča na ozemlju Slovaške in kakšna je njihova vloga,
- katere so posebnosti kronike in legende kot srednjeveških literarnih zvrsti in kako se to odraža na primerih besedil,
- katere pesniške oblike so izpričane v nabožni in posvetni poeziji.

5.1.1 Slovaška v okviru ogrske države od Arpadovcev do Luksemburžanov

Padec Velikomoravske kneževine pomeni za slovaški prostor ponovno zasidranost v evropski srednjeveški kontekst z zahodnim krščanstvom in fevdalizmom kot temeljema srednjeveške družbe. Slovaško ozemlje je postalo del **Ogrske kraljevine**, ki je s Štefanom I. (997–1038) dosegla priznanje rimskega papeža. Z monolitno vlogo krščanstva sovpada položaj latinščine, ki je postala povezovalni in reprezentativni element nove države. Idejna in kulturna homogenost latinščine je kazala tudi na univerzalnost krščanske vere in pomenila neposreden stik z antično tradicijo. Nosilci kulture so tedaj predvsem cerkvena središča, samostani, knjižnice, opatije; med njimi velja poudariti meniške redove benediktincev, cistercijancev, dominikancev in beraških redov kartuzijancev ter kasneje frančiškanov. V samostanih so se menihi posvečali literarni ustvarjalnosti in v t. i. skriptorijih prepisovali rokopise, ustvarjali kodekse, jih iluminirali z miniaturnimi in inicialkami. V drugi polovici 15. stoletja so postali samostani tudi prostor tiskanih knjig.

V širšem srednjeevropskem okviru je pomemben razvoj čeških mest in političnega ter kulturnega življenja v 13. in 14. stoletju, kar ima za posledico tudi uveljavitev češkega jezika in visoko kultivirano, zvrstno pestro književnost. V slovaškem kulturnem prostoru lahko prepoznamo postopen **razvoj mest**,

verska in izobraževalna središča, kot so univerza in škofije, pa so imela sedež drugod. Iz Ogrske so tako odhajali študirat v Prago, na Dunaj, v Krakov in Padova. Ustanovitev univerze v Bratislavi na pobudo kralja Matije Korvina, ki so jo poimenovali Academia Istropolitana (1467–1487), je ta prostor povezala z dunajsko univerzo.

Intenzivnejši razcvet mest na Ogrskem je sredi 13. stoletja vzpodbudil gospodarski razvoj in podelitev posebnih kraljevih privilegijev, na podlagi katerih so nastala svobodna kraljeva mesta, med njimi Trnava, Bratislava, Levoča, Banská Štiavnica. Ob prevzemu oblasti dinastije Anžujcev (1301) se je pokazala naklonjenost do mest in vzpodbuda za tesnejše sodelovanje z državno oblastjo. Tudi srednje velika mesta so postajala pomembna trgovska središča s svojim mestnim obzidjem, razvile so se nove trgovske poti. Vzporedno s tem se je spreminjala tudi struktura prebivalstva: na ozemlje Slovaške so se naseljevali predvsem **nemški kolonialisti in Vlahi**, povečanje števila prebivalstva pa je povzročilo še enakomernejšo poselitev. V 14. in 15. stoletju so tako na veljavi pridobila vzhodnoslovaška mesta in rudarska mesta na osrednjeslovaškem območju.

Družbene in gospodarske razmere so v času vladanja Sigismunda Luksemburškega (1357–1437) in kasneje Matije Korvina (1458–1490) omogočile stik z zahodnoevropskimi kulturnimi središči, pomembno vlogo med plemstvom in meščanstvom je dobilo izobraževanje. Vrhunec na področju kulturne dediščine tega časa predstavljajo elementi **gotike** v arhitekturi, še zlasti izstopata katedrala sv. Elizabete v Košicah in katedrala sv. Martina v Bratislavi, ter primeri rezbarstva t. i. mehke gotike v katedrali v Levoči. Od 14. stoletja se je v slovaškem okolju udomačevala češčina, ki se je sprva širila s porastom slovaške etnije v mestih in z ustanavljanjem šol, od 15. stoletja pa je povezana s tesnejšimi stiki med Ogrsko, Moravsko in Češko. Iz tega obdobja najdemo izpričano korespondenco in zapise v mestnih knjigah, ki vsebujejo tudi pravna besedila.

5.1.2 Srednjeveški univerzalizem: lirika, epika, stvarna literatura in drama

Vse do 15. stoletja je krščanstvo temelj duhovnega življenja z vsemi normami, ki predpisujejo odnos do sebe, bližnjega in boga. V srednjeveški književnosti je z novim valom pokristjanjevanja v ospredju podoba mučeništva na eni strani in upodobitev viteza, ki širi vero z mečem, na drugi. Ob izrazito prevladujočih **nabožnih besedilih**, v veliki meri nastalih po naročilu s priložnostno vlogo in vezanih na liturgijo, se je postopoma uveljavljala tudi **posvetna književnost**. To je pogojeno z družbeno razslojenostjo, kajti fevdalec, meščan in podložnik se ne razlikujejo samo po načinu življenja, pač pa tudi po izobrazbi in potrebah. Srednjeveški čas je podpiral tesno navezavo na antiko, antično kulturo in retoriko, o čemer pričajo mnogi prepisi antičnih del in sklicevanje nanje. Literarna dela so

se ohranila skorajda izključno kot del bogato okrašenih, iluminiranih kodeksov od 11. stoletja naprej.

Vodilno mesto med nabožno epiko v tem obdobju zavzemajo **legende**. Te tematizirajo življenje svetnikov s posebnim poudarkom na njihovem asketskem življenju, opisujejo čudeže in imajo tudi socialni značaj, izražajo namreč naklonjenost vdovam, sirotam in revežem. V legendah je izrazito pripovedovanje o izjemnih dogodkih in čudežih, posebej podčrtana je pomoč ljudem z roba družbe. Odlikuje jih vzvišen retorični ton slavljenja, občudovanja in čustveni vzkliki. Dva primera legendistike, ohranjene v ogrskih kodeksih, sta Maurova Legenda o sv. Svoradu in Benediktu ter Legenda o sv. Štefanu kralju.

Ogrske **kronike** so po obsegu daljša epska dela, nasproti legendam so pomaknjena v posvetno sfero. Kompozicijsko so zgrajene na kronološkem zaporedju dogodkov iz preteklosti. Srednjeveške kronike moramo razumeti kot posebno obliko zgodovinopisja, ki jo določa specifičen odnos do faktografije, tendenčnost in palimpsestnost. Avtorji v njih bolj kot zgodovinopisno celoto podajajo množico posameznih dogodkov, ki jih povezuje miselnost časa nastanka kronike in ne samih dogodkov. Kronike so razdeljene na posamezna poglavja, ki se izmenjujejo od enostavnih vse do širše zasnovanih opisov dogajanja, v katerih se prepletajo tudi različne zvrsti od svetopisemskega mirakla, povesti, eksempla, bajke, legende do pridige.

Znotraj srednjeveške epike velja omeniti še **eksempel** kot krajšo prozno zvrst, ki razčlenjuje moralno ali nabožno vprašanje in prikazuje, kako ravnati. Eksempli so bili pogosto uporabljeni v pridigah in filozofskih ter verskih spisih. Med pomembne srednjeveške zbirke eksemplov prištevamo delo *Gesta Romanorum* (Dela Rimljanov).

Znotraj **nabožne lirike** nastajajo dela, ki so formalno in vsebinsko kanonizirana, ohranjena so v prepisih molitvenih in pesemskih obrazcev v stari cerkveni slovanščini. Od 13. stoletja pa se v kodeksih pojavljajo zapisi molitev (Očenaš, Zdrava Marija, Vera) in spovednih obrazcev v **slovakizirani češčini**. Primer zbirke molitev in prošenj, zapisanih v prozi, so *Spišské modlitby* (Molitve iz Spiša, okoli 1480). V kodeksih je ohranjen tudi bogat nabor latinske poezije, med drugim psalmi, himne, sekvence in antifone; poleg latinskih pa so v tem prostoru prisotne še češke himnične pesmi. S konca 14. stoletja je ohranjen prvi zapis slovaške himnične pesmi *Vítaj, milý Spasitelu* (Pridi, Odrešenik), ki slavi obhajilo, torej prisotnost Kristusa v oltarni svetosti, in vsebuje dve izvorni molitvi v verzih. Posebno mesto znotraj latinske srednjeveške poezije zavzema **vagantska lirika**, ki je bila v slovaškem prostoru prisotna s satiričnimi, ljubezenskimi in pivskimi pesmimi. Te so ohranjene v latinskem izvorniku in prevodih v slovakizirano češčino v prepisih, o njihovi živosti pa pričajo še zapisi iz 19. stoletja.

Od 13. stoletja dalje je vse več ohranjenih spomenikov t. i. **stvarne mestne literature**, kamor prištevamo mestne knjige, dopise, korespondenco, pravne predpise ipd. Med danes najbolj znanimi je **Žilinská mestská kniha** (Žilinska mestna knjiga, 1378–1524), ki jo lahko razumemo kot tipičen primer srednjeveškega sinkretizma. V njej se namreč poleg pravnih besedil (izvirnik in prevod magdeburškega nemškega prava iz leta 1378) pojavljajo še zapiski, komentarji, overitve, zapisi o umorih, oporoke in zasebna pisma. Poleg prevladujoče nemščine so postopoma od leta 1451 prisotni tudi zapisi v češčini.

O obstoju dramske umetnosti v mestnem kulturnem okolju pričajo samo posredni zapisi v mestnih knjigah iz Bratislave in Bardejova. Gre za izvedbo misterijev zunaj cerkvenih zidov, ki so poleg svetopisemskih zgodb vsebovali tudi komične medigre, pri čemer so se zgledovali po nemških in čeških virih (npr. zgodba Mazač [prim 3.1.3]). Večina dramskih besedil je nabožne narave in so jih uprizarjali znotraj liturgije ali ob večjih praznikih, to so predvsem pasijoni in božične igre.

Iz 14. in 15. stoletja, ko so se na Slovaškem začele širiti reformatorske ideje, je ohranjenih nekaj pomembnih **filozofskih in versko-moralističnih traktatov**, ki pričajo o poznavanju sodobne literature in filozofije (Avguštin, Hieronimus) ter antičnih mislecev (Aristotel, Seneka). Med najbolj znane avtorje traktatov prištevamo **Jána Laurinija z Račíc**, ki je študiral v Pragi in med drugim pisal o nujnosti reform cerkvene hierarhije. Prehod v dobo humanizma pa označuje tudi srednjeveška latinska poetika *Laudes artis poeticae* (Hvalospev pesniški umetnosti, 1461) **Krištofa Petschmessingloerja** iz Levoče, v kateri se avtor opira na antično in srednjeveško tradicijo retorike in poetike.

V sklopu srednjeveške književnosti tega prostora govorimo torej o dobi pismenstva, ki obsega raznovrstna besedila kulture v obdobju od prvih spomenikov vse do pojava tiska. Razumljivo je, da je največji del ustvarjalnosti obsegala nabožna književnost v raznoliki zvrstni uresničitvi, z razvojem večjih mest in novimi družbenimi sloji pa so se pridruževale tudi posvetne zvrsti. Književnost se je v tem času razvijala znotraj fevdalne družbene ureditve v treh stanovih, ki imajo vsak svoj namen in tudi življenjski slog, obenem pa se je razvijala tudi ljudska besedna umetnost, ki se ohranja v ustnem izročilu.

5.1.3 Kronika in legenda kot zvrsti srednjeveške književnosti

Ján z Turca (okoli 1435–1488/89) velja za prvega zgodovinpisca, kronista slovaškega rodu, ki je zasedal mesto glavnega notarja okrajnega sodnika na kraljevem dvoru v Budimu. V široko zastavljenem delu z naslovom *Chronica Hungarorum* (Ogrska kronika) je prikazal zgodovino Ogrske od prihoda Madžarov v podonavsko področje vse do časa vladavine Matije Korvina, pri čemer je razlikoval posamezne etnične skupine tedanje Ogrske. V kroniki izhaja iz srednjeveških kronik,

del italijanskih humanistov (E. S. Piccolomini) ter korespondenc in listin, v pripovedovanje pa vpleta anekdote, povesti in primere. Kronika, napisana v latinskem jeziku, je v tiskani obliki izšla leta 1488 v Brnu in Augsburgu, opremljena z bogatimi grafikami in okrasitvami.

Maurusovo delo *Vita sanctorum Zoerardi-Andree confessoris et Benedicti Martyris, eremitarum* (Žitje svetih puščavnikov Svorada, oznanjevalca, in Benedikta, mučenika) velja za **najstarejšo ogrsko latinsko legendo**, ki se veže na slovaški prostor in etnijo. Avtorjevo ime Maurus je v dokumentih izpričano v samostanu na Zoboru, na Panonski gori in v Pécsu. Nastanek legende je datiran med letoma 1064 in 1070, sicer pa gre za t. i. kanonizacijsko legendo, saj je v 11. stoletju služila kot temeljna argumentacija za razglasitev svetnika.¹⁹⁶ Maurus v svoji legendi prikazuje dogodke iz življenja menihov, puščavnikov Svorada in Benedikta, ki sta v času kralja Štefana I. delovala na področju Nitre in v okolici Trenčína.

Pričevanje avtorja zajema opis svetosti življenja, mučeniške smrti in čudežev, ki so se dogajali pred in po njuni smrti; pri argumentaciji vidno razlikuje dogodke, ki jim je bil priča sam ali pa mu jih je posredoval opat Filip. Svoradov lik je portretiran nazorno in prepričljivo; opis podrobnosti telesnega mučenja in trpljenja je naturalističen. Protipol telesne bolečine in fizičnega dela predstavljata duhovna svoboda in odrešitev. Pri opisu čudežev svetnikov je izražena socialna občutljivost do nižjega sloja. Iz Benediktovega življenja je Maurus v legendo uvrstil samo pripoved o njegovi smrti in jo povezal s pripovedko o orlu, ki celo leto sedi na skali, s katere so Benedikta pahnili v reko Váh.

Život svätých pustovníkov Svorada vyznávača a Benedikta mučenika, napísaný od Maurusa, pätkostolského biskupa¹⁹⁷

V tom čase, keď sa pod vládou najkresťanskejšieho kráľa Štefana¹⁹⁸ meno Božie a náboženstvo kresťanské v Panónii ešte len ťažko ujímalo, začujú o ňom povest' dobrého vládcu, k nemu ako k otcovi sa utiekali kňazi a mnisi¹⁹⁹ z iných krajín, nie donútení vonkajšími príčinami, ale aby v združení sa naplnili novou radosťou zo svätého spoločenstva. Medzi nimi jeden, ktorý pochádzal zo sedliackeho rodu ako ruža z trnia, menom Svorad, z vnuknutia Ducha Svätého prišiel do tejto vlasti z krajiny poľskej a

196 Svorad in Benedikt sta bila razglašena za prva ogrska svetnika leta 1083, za njima pa še prvi ogrski kralj Štefan I.

197 Slovenski prevod naslova bi se v celoti glasil Žitje svetih puščavnikov Svorada, oznanjevalca, in Benedikta, mučenika, kot ga je zapisal Maurus, škof v Pécsu.

198 Štefan I. (997–1038) iz dinastije Arpadovcev, kralj verjetno od leta 1000.

199 kňaz a mnich – duhovnik in menih

od opáta Filipa, ktorého kláštor²⁰⁰ zvaný Zobor ležal na nitrianskom území na počesť svätého Hypolita mučeníka, prijímúc rúcho²⁰¹ a meno Ondrej, rozhodol sa viesť pustovnícky život.²⁰² Akou skrúšenosťou srdca a trýznením²⁰³ tela seba trápil, ako som to počul z rozprávania jeho učeníka blahoslaveného Benedikta, ktorý pri ňom žil, rozhodol som sa niekoľkými slovami rozpovedať. Ja totižto Maurus, teraz z Božej milosti biskup, vtedy však novic, tohto dobrého človeka som videl, ale ako žil, nie z videnia, ale z počutia som sa dozvedel. /.../

Keď sa tento ctihodný muž Ondrej utiahol do pustovníckej samoty, síce na veľké trápenia tela, ale na posilnenie duchovného života zachovával pôst.²⁰⁴ /.../ Sám, od otca Filipa, od ktorého mal rehoľné rúcho, dostal štyridsať orechov, a na tomto jedle žijúc, s radosťou očakával deň svätého Vzkriesenia.²⁰⁵ V tie dni – ale aj iné – hoci jedlo nestačilo na osvieženie tela, ale aj samého ducha zoslabovalo, vyjmúc²⁰⁶ čas modlitby, robiť nikdy neprestaval, ale zoberujúc sekeru, chodil pracovať do lesnej samoty. Keď tam jedného dňa prílišnou robotou a pôstom oslabený, na tele i na duchu zmorený ležal, prišiel k nemu nejaký mladík prekrásny na pohľad ako anjel, a naložiac ho na vozík, zaviezol ho do jeho cely.²⁰⁷ /.../

Nijako som nechcel zamčať ani iný zázrak,²⁰⁸ o ktorom som sa dozvedel z rozprávania toho istého opáta Filipa. V meste Nitre obesili jedného odsúdeného zločinca. On potom milosťou Božou odviazaný prišiel k opátovi Filipovi a rozprával, ako bol pre zásluhy blaženého muža Ondreja vyslobodený. Povedal totiž, že keď bol odsúdený stále vzýval²⁰⁹ jeho meno, a keď ho dvíhali na šibenicu,²¹⁰ blažený Ondrej ho hneď svojimi rukami pridržal. Keď sa však všetci v domnienke, že je mŕtvy, vrátili domov, ten ho svojou rukou odviazal a prepustil. Ó, muž takej zásluhy pred Bohom, ktorý, ukážuc sa viditeľným, osvobodil ľudí a neviditeľný má miesto medzi zbormi anjelov.

Prevod iz latinskega izvornika Richard Marsina. Nitra, 1997.

200 Benediktínski samostan sv. Hipolita, najstarší znani samostan na Slovaškom, omenjen tudi v Kozmovi Češki kroniki [prim. 3.1.2].

201 rúcho – obredno ali slavnostno oblačilo; meniška kuta

202 pustovnícky život – puščavniško življenje

203 trýzní – mučiti, trpinčiti

204 zachovávať pôst – postiti se, držati se posta

205 Vzkriesenie – vstajenje, velika noč

206 vyjmúc (okrem) – razen tega, izvemši

207 cela – meniška celica

208 zázrak – čudež

209 vzývať – goreče prositi, klicati

210 šibenica – vislice, vešala

Naloge za analizo besedila:

- Kakšen je namen besedila glede na to, da gre za kanonizacijsko legendo?
- Poiščite primere parafraze, nasprotja, primere, metonimije in kopičenja.
- Kako je zastopana težnja po verodostojnem pripovedovanju in tem, da je avtor zavezan resnici? Od kod razen lastne izkušnje avtor črpa pričevanja?
- Katere retorične značilnosti, ki so vezane na srednjeveški miselni svet, prepoznate v besedilu?

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Kaj je določalo družbene razmere na Ogrskem med 11. in 15. stoletjem na ozemlju današnje Slovaške?

Naštejte jezike, v katerih so nastajala nabožna in posvetna besedila.

Navedite kroniko in legendi, povezani s slovaškim prostorom.

Katerih zvrsti ne najdemo v slovenski tradiciji?

Navedite nekaj srednjeveških kulturnih središč, predvsem samostanov in knjižnic. Kje na Slovaškem so kartuzijani iz Žič ustanovili samostan?

Z vidika razvoja mest, tiskarn, škofij in univerz primerjajte razvoj v čeških deželah ter v slovaškem in slovenskem primeru.

5.2 Humanizem in renesansa**V tem poglavju boste izvedeli:**

- zakaj bitka pri Mohaču pomeni konec srednjega veka in kako je bila razdeljena tripartitna Ogrska,
- kakšen filozofski in miselni preobrat se je zgodil v 16. stoletju,
- od kod prihajajo v slovaški prostor ideje reformacije,
- kateri knjižni jeziki so na Slovaškem izpričani v besedilih 16. in 17. stoletja,
- v katerih delih in zvrsteh se kaže humanistična misel,
- kateri so primeri nabožne in posvetne književnosti (duhovna lirika, stvarna literatura).

5.2.1 Družbene spremembe v kontekstu evropske reformacije

V nemirnem 16. stoletju se je Ogrska znašla v politično in vojaško zapletenem položaju. Poleg rudarskih uporov, stanovskih vstaj in protihabsburško naravnane ogrskega plemstva je največjo nevarnost predstavljala neposredna ogroženost zaradi osvajanj Osmanskega cesarstva. Leta 1526 se je južno od Budima odvila odločilna **bitka pri Mohaču**, v kateri je ogrska vojska doživela poraz in velikanske izgube med cerkvenimi dostojanstveniki in plemstvom, ob umiku pa je življenje izgubil tudi ogrski kralj Ludvik II. Jagelonski. Sultanova vojska je napredovala proti Budimu in ga požgala ter izplenila, poraz pa je pomenil tudi konec vladavine Jageloncev, čemur je sledil boj za ogrsko krono. Ogrska je posledično izgubila svojo samostojnost in je bila leta 1541 razdeljena na tri dele. Osrednji del z Budimom je postal del Osmanskega cesarstva, **jedro okrnjene Ogrske ali kraljevo Ogrsko** sta tvorila severni in zahodni del države (slovaške županije, Gradiščanska in del Hrvaške), vlado pa je prevzela avstrijska veja Habsburžanov z glavnim mestom Bratislavo in cerkvenim središčem v Trnavi. Okrnjena Ogrska je ohranila svoje ime in tradicijo nekdanjega kraljestva, razpad pa razumela kot začasen. Tretji del tripartitne Ogrske na skrajnem vzhodu je bila nekaj časa še avtonomna kneževina Sedmograška (imenovana tudi kneževina Transilvanija).

Protestantsko gibanje je v dvajsetih letih 16. stoletja postopoma prihajalo na Slovaško iz različnih smeri. Pomembno vlogo pri tem so imeli trgovci iz svobodnih kraljevih in rudarskih mest, ki so ohranjali stike s Saško, prinašali poročila o Lutru in njegove knjige ter podpirali študij posameznikov na nemških univerzah. Reformatorske ideje so se hitro širile po celotnem ogrskem ozemlju pod habsburškim nadzorom in na Sedmograškem. Tako so jih podpirali magnati, nižje plemstvo (ti so imeli pravico do imenovanja duhovnikov na svojih posestih in so ustanavljali šole), meščanstvo, vplivni poveljniki habsburške vojske, v reformirano cerkev pa so prestopali tudi duhovniki in opati. Poleg radikalnejših oblik reformacije je na Slovaškem prevladala zmernejša **augsburška veroizpoved**, ob tem pa so svoje mesto dobili tudi kalvinisti in antitridentisti (protestanti, ki so nasprotovali naukom, sprejetim na tridentinskem koncilu). Do sredine 16. stoletja je večina vzhodno- in osrednjeslovaških mest sprejela reformacijo. Soobstoj katolicizma in protestantizma pa se je ob koncu stoletja prevesil v protireformacijsko gibanje, ki ga je ob prizadevanjih jezuitov podpiral kraljevski dvor Habsburžanov. Tridesetletna vojna je globoko posegla tudi v ogrski prostor, posebno mesto v habsburški opoziciji pa je imela Sedmograška. Slovaško sta v 17. stoletju zaradi družbene razslojenosti in visoke obdavčitve podložnikov zajela val kmečkih uporov in razmah t. i. rokovnjaštva.

Srednjeevropsko kulturo 16. in prve polovice 17. stoletja določata **humanizem in renesansa**. Vzpodbude nove filozofije in umetnosti prihajajo iz italijanskega kulturnega prostora že od konca 14. stoletja, ko je bilo opazno zanimanje

za posvetno življenje, človeške vrednote in antično tradicijo. Če je srednji vek v ospredje postavljala izražanje nepokvarljive zgladnosti, je nova doba poudarjala individualne lastnosti posameznika. To pomeni, da so se spremenili tudi ideali književnosti: enkratnost in izvirnost sta postali vrline, avtorstvo je preraslo v pomembno kategorijo in individualizacija je zajela celotno življenje (zavedanje minljivosti, neponovljivosti trenutka). Humanizem in renesansa sta v slovaškem prostoru soobstajala vzporedno z idejami reformacije, kar je omogočalo neposredni stik s Saško in z univerzo v Wittenbergu. Pomembni so bili predvsem neposredni odnosi z italijansko kulturo (stike je vzdrževal denimo Matija Korvin), znaten vpliv pa je imela filozofija Erazma Rotterdamskega.

Če smo konec 15. stoletja govorili o novem tipu plemiča oz. izobraženca in vlogi Matije Korvina²¹¹ pri ustanovitvi prve univerze v Bratislavi, se je v času reformacije pomen šolstva in izobraževalnih institucij še povečal. Mesta so ustanovljala mestne šole, gimnazije in liceje, h kulturnemu razvoju pa so od druge polovice 16. stoletja dalje prispevale tudi tiskarne, knjižnice in literarni krožki. Leta 1606 je bil v Bratislavi ustanovljen **evangelikičanski licej, trnavska univerza** oz. jezuitski *Studium generale* s teološko, filozofsko fakulteto in kasneje pravno fakulteto je leta 1635 ustanovil ogrski primas Peter Pázmány. V drugi drugi polovici 16. stoletja se je odprla še univerza v Košicah. Kljub novoustanovljenim visokim šolam, ki so bile tedaj edine ogrske visokošolske ustanove, se je nadaljevala tradicija študija v tujih univerzitetnih središčih, kot so Wittenberg, Krakov, Praga in Dunaj.

S prevodi svetega pisma v domače jezike se je spreminjala tudi jezikovna situacija. **Latinščina** je veljala za administrativno-pravni, liturgični in literarni jezik. S kolektivnim prevodom Biblije v češčino je dobila t. i. **biblična češčina** vlogo liturgičnega jezika in jezika književnosti slovaških evangelikičanov [prim. 3.2.2]. Poleg tega se je na prelomu 16. in 17. stoletja tudi **kultivirana oblika slovaščine** postopoma začela uveljavljati kot jezik književnosti in administrativno-pravni jezik.

Slika 1: Bratislava (Pressburg, Pozsony), 1588.

211 V času njegovega vladanja je humanistična in renesančna umetnost iz italijanskih mest, tudi iz Dubrovnika in Zadra, prispela na Ogrsko. Budimpešta je tako postala posrednik dalmatinske slovansko-romanske kulture za Poljsko, Galicijo in Litvo.

5.2.2 Literarne zvrsti in latinski humanisti

V slovaškem kulturnem okolju se je literatura postopoma osvobajala srednjeveških norm, renesansa v evropskem smislu pa je vstopala zadržano in neizrazito; zaradi manj razvitega meščanstva se je uveljavila predvsem v plemiških in cerkvenih krogih. Večji del literarne produkcije tega časa obsega **latinska humanistična književnost**, v okviru katere so se razvijali epigrami, elegije, politična poezija, hvalnice, naravoslovna proza, jezikoslovna proza in šolske igre. Poleg teh pa so se uveljavljale še **zvrsti, pisane v domačem jeziku** (slovakizirana češčina, biblična češčina); mednje prištevamo duhovno liriko, zgodovinske pesmi, didaktično-refleksivno, ljubezensko in satirično liriko ter dramo. Eden od jezikov literarnih in strokovnih besedil je bila tudi **nemščina**. V okviru **ljudskega slovstva** v renesansi govorimo o lirskih pesmih, baladah, živalskih pravljicah in legendah.

Po obsegu je prevladovala humanistično usmerjena literatura v latinščini. Pisci so si prizadevali osvojiti klasično kulturno tradicijo, to pa nadgrajevali z univerzalnimi temami o družbeni razslojenosti. Izključno v latinščini piše avtor **Martin Rakovský** (1535–1579), ki je med drugim študiral tudi v Wittenbergu pri Melanchthonu, se kot humanist v svojih delih kaže kot navdušenec nad antično kulturo in privrženec protestantizma. Poleg zbirke elegij in epigramov je Rakovský po vzoru sodobnih humanistov napisal obsežno priložnostno slavilno pesem o češkem mestu Louny, v njej pa je vrednotil tudi pomen šolstva. Med najboljše dela sodi družbeno-politična pesnitev *Knížka o rozvrstvení obyvatelstva a příčinách štátných prevratov v kráľovstvách a cisárstvách* (Knjiga o razslojenosti prebivalstva in razlogih za državne prevrate v kraljevinah in cesarstvih, 1560), v kateri se posveča razdelitvi prebivalstva na posamezne družbene razrede, nato pa opiše razmere v idealno urejeni skupnosti in poda razloge za državne prevrate, pri čemer se zgleduje po Aristotelu in Platonu. V izrazito nacionalno-političnih pesnitvah so z epsko širino opisani filozofski problemi države in državne ureditve ter tipične lastnosti vladajočih slojev. Obe deli se medsebojno dopolnjujeta in avtor z njima razvija koncept idealno urejene družbe, njene idealne oblike in model idealnega vladarja. Drugi avtor **Juraj Koppay** (?–1580) je v obsežni pesnitvi *Vita Aulica* (Dvorský život, Dvorno življenje, 1580) oblikoval negativno podobo življenja plemiškega stanu in se distanciral od hinavščine, moči in pragmatizma, z upodobitvijo luterana, katolika, kalvinca in arijanca pa je prikazal tudi elemente raznovrstnega verskega življenja.

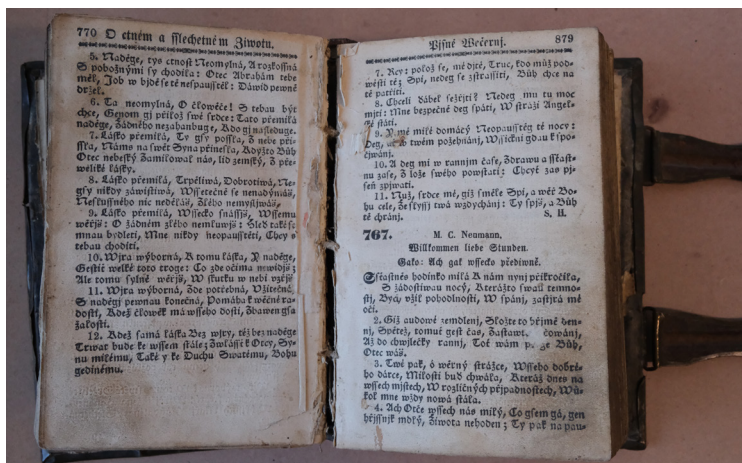
Duhovna lirika je tudi v domačem jeziku doživela velik premik v individualno izpovedno sfero. Na Češkem delujoči **Ján Silván** s svojo zbirko psalmov velja za osrednjega predstavnika te zvrsti. Tematsko novost poezije, pisane v slovakizirani češčini, prinašajo **zgodovinske pesmi**, odsevajo namreč zgodovinsko resničnost tedanjega časa in so pisane v domačem jeziku. Predstavljajo polljudsko verzificirano epiko, ki obravnava temo turških upadov, obrambe pred Turki in rokovnjaštvo (lik Juraja Jánošíka). Zgodovinske pesmi skupaj z **ljubezensko liriko**

tvorijo vrh slovaške renesančne poezije. Tako lahko prvič govorimo o pravi osebni in intimni liriki, ki jo zaznamuje osem anonimnih ljubezenskih pesmi, zapisanih v **Kodeksu Jána Jóna Fanchalija** z začetka 17. stoletja, ki se zgledujejo po viteški, dvorni liriki, zato je prisoten tudi renesančni individualizem in senzualizem.

Posebno mesto v izdajanju poezije imajo tako evangeličanske kot katoliške pesmarice ali kancionali. Pri evangeličanih je ta razcvet povezan s češkim emigrantom **Jurajem Tranovskim** (1592–1637), katerega pesmarica ***Cithara sanctorum*** (1636) je bilo največkrat ponatisnjeno delo na Slovaškem in predstavlja poetološki priročnik za naslednjo generacijo pesnikov [prim. 3.3.3]. Temeljno delo katoliške smeri je bila pesmarica ***Cantus catholici*** (Katoliške pesmi, 1655), ki ga je sestavil **Benedikt Szóllósi** (1609–1656). Obsegal je bogat nabor pesniškega gradiva, dopolnjenega z notnimi zapisi. Poleg latinskih pesmi, ki spadajo v tradicionalni himnični fond, so težišče tega izbora pesmi slovaškega in češkega izvora.

Umetniško prozo zastopa latinska moralno-poučna in zabavna proza z nabožnimi, antičnimi in viteškimi temami, tudi pustolovske zgodbe. **Spominska proza in potopisi**, ki so v večjem obsegu nastajali v baroku, so ustrezali renesančni težnji po spoznavanju sveta. Izrazito dokumentarna potopisa iz Carigrada Jána Dernschwama in Pavla Rubigalla z opisi eksotičnih dežel vzbujata željo po spoznavanju, odkrivanju in primerjanju z domačim okoljem.

Dramatiko 16. stoletja na Slovaškem je v veliki meri zaznamoval razvoj protestantskega šolstva. V tem okviru govorimo o t. i. šolskih igrah, ki so obravnavale poleg svetopisemske še antično in zgodovinsko tematiko. Izvedba v šolah je razumljivo narekovala rabo latinščine. Poglavitna dramska zvrst je bila **biblična drama**. Avtor treh renesančnih verzificiranih bibličnih dram, napisanih v češčini, v katerih se zgleduje po nemški protestantski drami 16. stoletja, je na Moravskem delujoči učitelj **Pavel Kyrmezer**, ki je bil rojen na Slovaškem [prim. 3.2.4].

Slika 2: Juraj Tranovský: *Cithara sanctorum*, 1636. Izdaja iz leta 1877.

5.2.3 Interpretacija duhovne lirike in spominske proze

Ján Silván (1493–1573), najstarejši znani slovaški renesančni pesnik in avtor duhovne poezije, je bil anabaptistični pridigar. Deloval je tudi kot pisar v različnih mestih na Moravskem, Slovaškem in Češkem. Po letu 1565 je v virih omenjen kot pomemben in cenjen meščan v češkem mestu Domažlice. Ob koncu svojega življenja je izdal reprezentativni izbor svojih pesmi v obliki pesmarice z naslovom *Písně nové na sedm žalmů kajících a jiné žalmy* (Nove pesmi, napisane na podlagi sedmih spokornih psalmov, in drugi psalmi, 1571). Pesmarica je bila natisnjena v dveh izdajah v Pragi in vsebuje tako pesniške predelave psalmov kot avtorske pesmi. Silván velja za prvega slovaškega avtorja, ki se je odločil za aktualizacijo, parafraziranje psalterja. Njegove izvirne pesmi prištevamo med intimno, osebno liriko, čeprav so napisane v ritmu, ki je blizu ljudski pesmi (ob vsaki pesmi je navedeno, po katerem znanem napevu naj bo zapeta). V svojih pesniških izpovedih odkriva najintimnejša čustva, kot so globoka žalost, bolečina, razočaranje nad zapravljenostjo, nemirno mladostjo, skrajna nemoč in obup. V pesmi *Marnost na všem znám a vidím* (Zaman je vse, kar vem in vidim), ki je tu zastopana z izbranim odlomkom, sugestivno izpoveduje človeško majhnost in minljivost ter refleksijo zaključí z željo po zmernosti in pravih, čistih užitkih.

Marnost na všem znám a vidím

Písnička tato zpívá se na tuto notu jakž zespod notováno, jest trubačská, aneb jako I proč nechceš na to dbáti.

*Marnost²¹² na všem znám a vidím,
necht' pak, nač chci v světě hledím.*

*Žádost²¹³ těla, žádost očí –
marnost v světě všecky věci.*

I ti dnové neustaviční,²¹⁴

časové se vždycky mění.

Přejasná noc i s hvězdami

beře²¹⁵ časem své změnění.

212 marnost (márnost) – nepomembnost, minljivost

213 žádost (žiadost) – prošnja, želja, hrepenenje

214 neustavičný – nestalen, minljiv

215 brát (brat) – vzeti, jemati

*Slunéčko krásné, rozkošné,
povětrí²¹⁶ velmi povlovné²¹⁷
kolikrát se za den změní!
Nic stálého v světě není.*

*Jakázkoli v světě radost,
však jest při ní také žalost.
Štěstí, zdraví, rozkoš, zboží
sem-tam v světě vždycky běží.*

*Takť jest člověk neustavičný,
řídko kdy zdrav, vždy nemocný.
Dnové jeho jakžto vody
běží předce bez závady.²¹⁸*

*Bílé tělo, černé oči,
hladké ruce, rusé vlasy,
i všecka ozdoba těla
jakoby nikdá nebyla.*

*Ani síla ani moudrost,
chytré umění, udatnost,²¹⁹
nic v světě dlouho netrvá.
Po jasném dni mračnost bývá.*

*Neb cožkoli počátek má,
žádná věc není trvalá.
Nic v světě věčného není,
beře všecko své skončení.*

*Lodička plyne po moři,
had se plazí po kamení,
ptáčkové letí v povětrí...
Kdo jich cestu po nich spatří?²²⁰*

216 povětrí (povetrie) – zrak, vreme

217 povlovný – neznaten, miren

218 závada (chyba) – napaka, spodrslijaj

219 udatný – pogumen

220 spatřit (spatřit) – opaziti, gledati

Tak cestu mládence v světě
 kdo spatří, kterak on roste?
 Věk jeho velmi kratičký,
 neustavičnost mívá vždycky.
 /.../

Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva. Bratislava, 1985.

Naloge za analizo besedila:

- Kakšen je pogled na svet in minljivost lirskega subjekta?
- Za avtorjevo poetiko je tipična čutna konkretnost ter uporaba primere in metafore. Poiščite primere zanje v besedilu. Kakšno vlogo ima kontrast? Kateri motive iz narave sopostavlja z minljivostjo?
- Opišite formalne lastnosti besedila, kot so kitica, ritem in rima.
- Kje je vidna težnja po sproščenem jeziku in zgledovanju po ljudskem pesništvu?

Slika 3: Faksimile Silvánovega dela *Píseň nově na sedm žalmů kajících a jiné žalmy*.

Ján (Hans) Dernschwam (1494–1568) velja za humanističnega izobraženca in vodilnega strokovnjaka s področja rudarstva. Študiral je na Dunaju in v Leipzigu, deloval pa v Banski Bystrici, kjer je imel v lasti veliko humanistično knjižnico in zbiral rimske ter grške napise.²²¹ Njegov v nemščini napisan potopisni dnevnik z naslovom *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (Dnevnik poti v Konstantinopel in Malo Azijo, 1553–1555) obravnava avtorjevo potovanje s poslaniki Ferdinanda I. na turški dvor Sulejmana II. Na dvoletnem potovanju po Orientu je Dernschwam zapisoval svoja opažanja o kulturnopolitičnih in gospodarskih razmerah tega prostora. Neposreden stik s tujo kulturo, religijo, z načinom življenja in poslovanja je avtor podal s stvarnim opisom (denimo eksotičnih predmetov, hrane, živali), pri vrednotenju pa se je posluževal primerjav z lastno evropsko izkušnjo življenja. Na račun dokumentarnosti se je izognil pavšalnemu presojanju in prepoznavanju nenapisanih pravil ter kulturnih vzorcev turške, grške in judovske družbe. Avtorjev potopis je dragocen zapis izobraženca o sočasni refleksiji drugih kultur.

Denník cesty do Konštantínopolu a Malej Ázie (1553–1555)

Dňa 27. augusta šli dvaja vyslanci s pánom Jánom Mariom Malvezzim na sultánov dvor a pred nimi naši dvaja čaušovia²²² s dvoma dragomanmi čiže tlmočníkmi. My sme šli za pánmí. Bolo nás desať a niesli sme desať veľkých, krásnych, pozlatených pohárov a každý z ich dvadsiatich sluhov dva pozlátané poháre, teda štyridsať pohárov, čo bolo dovedna päťdesiat pohárov, ktoré sme dali do daru sultánovi. Keď sme vchádzali, mohol nás azda sultán vidieť hore z izby, ale my sme ho nevideli. Pánov zaviedli ďalej už pešo do izby. Nás nechali na dvore pod akousi strechou, ktorá bola spredu otvorená ako stodola,²²³ odkiaľ sme mohli dovidieť na dvor. Videli sme z diaľky celý dvor, kde sedeli sultánovi dvoraní a janičiari vo svojom rúchu. Hore i dolu boli pri stene drevené lavice, ako u nás. /.../ Pri východe z dvora pobehávali veľké húfy janičiarov, ako dobytok, ale aj čaušovia, ktorí požadujú všetky pocty,²²⁴ ako nehanební Cigáni, hoci aj násilím, takže nikto nemôže vojsť do domu. Niektorým vznešenejším dvoranom sme dali do daru pozlátané poháre, iným sto zlatých florénov, ďalším dvoje hodín, ba aj tlmočníkovi Poliakovi pohár a florén.²²⁵ /.../

221 Njegova knjižnica je štela 651 zvezkov. Danes jo hrani Nacionalna knjižnica na Dunaju.

222 čauš – turški vojaški čin, vojak

223 stodola – kašča, gospodarski prostor na kmečkem dvorišču

224 požadovať poctu – zahtevati spoštovanje

225 florén – ogrski zlatnik

Dňa 8. septembra sme sa z prvého karavanserája presťahovali do iného /.../ V Konštantínopole je veľa krčiem, kde sa šenkuje víno, ale nemôžu sa v nich ubytovať hostia a cudzinci. Víno šenkujú iba Gréci a Židia, ktorí sa veľmi handľujú.²²⁶ Turci nesmú šenkovať, ale tajne pijú veľa vína, najmä zajatci, vojaci a janičari. Nájdeš ich vždy sedieť v skrytom kúte. Nesmú byť veru hluční, lebo baša²²⁷ by dal stĺcť hostinského i hostí a potrestal by ich i peňažitou pokutou. /.../

Turci nejedávajú dobré veci: syr, chlieb, cesnak, cibuľu, red'kovky a veľa ovocia po celý rok. Zapijajú to vodou. Väčšina národa jedáva pokrmy z vývarovni,²²⁸ ktoré sú po celom meste. Každodenným jedlom Turkov je čorba: zvéra alebo kaša z pšenice, šošovice, bôbu, fazule a podobne a v nej kúsok baraniny. HovädzINU nemajú radi. Čorba z ryže je výborné jedlo. Sfarbujú ho na žltu šafranom a osladzujú cukrom. /.../ V Turecku nie je toľko krávk, žeby tam vedeli robiť maslo, ako v Uhorsku, Čechách a Nemecku. /.../

Prevod iz nemškega izvirnika Jozef Minárik. Bratislava, 1975.

Naloge za analizo besedila:

- Naštejte tipične lastnosti dnevnika kot dokumentarne literature, kot se kažejo v besedilu.
- Kakšno vlogo prevzema pripovedovalec (opazuje, vrednoti, primerja)?
- Kako je opisana turška kultura?
- Kakšno vlogo ima pri opisu primera? Naštejte nekaj primerov.

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Zakaj govorimo o delni oz. zadržani prisotnosti renesančne literature na Slovaškem?

Katere novosti zaznamo v duhovni liriki (denimo J. Silvána)?

Katere aktualne dogodke obravnavajo zgodovinske pesmi?

Poiščite primere renesančnega ustvarjanja v arhitekturi in likovni umetnosti na Gornjem Ogrskem v 16. stoletju.

S pomočjo literature (R. Štefan, J. Kos, J. Malura) raziščite, katere zvrsti in teme so se uveljavile v poljski in dalmatinski renesančni književnosti.

226 handlovať – trgovati, prekupčevati

227 baša – paša, turški visoki vojaški ali civilni oblastnik

228 vývarovňa – javna kuhinja, stojnica s hrano

5.3 Baročna književnost

V tem poglavju boste izvedeli:

- kakšne so bile razmere na Gornjem Ogrskem v času protireformacije,
- kakšno vlogo so imeli jezuitski redovi,
- od kod prihajajo nove vzpodbude v umetnosti,
- katere zvrsti duhovne in posvetne lirike prinašajo umetniški potencial,
- kdo je bil Hugolín Gavlovič in kakšen pomen ima njegovo delo,
- kakšna je baročna retorika v ljubezenski alegorični poeziji.

5.3.1 Slovaška v 17. stoletju kot osrednji del tedanje Ogrske

Po tripartitni razdelitvi Ogrske je bilo celotno 17. stoletje v znamenju protihabsburških vstaj, tridesetletne vojne in verskih konfliktov ter osmanske prisotnosti. Šele dokončni poraz ogrsko-sedmograškega plemstva je privedel do podpisa mirovne pogodbe v Szatmáru leta 1711 in ureditve enotnosti pod oblastjo Habsburžanov. Slovaška kot osrednji del okrnjene Ogrske je v tem času doživela relativen gospodarski, politični in kulturni razcvet. V **Pressburg** (Bratislava) so premestili sedež ogrskega državnega zbora (snema), sedež ogrskih uradov, leta 1563 pa postane tudi mesto kronanja ogrskih kraljev. Središče cerkvene oblasti je bila nekaj časa **Trnava**, kjer je bil tudi sedež univerze, sicer pa je bil sedež nadškofije in primasa Ogrske v **Esztergomu** (Ostrihom). K širjenju mest in postopne enakomerne poselitve celotnega ozemlja Slovaške so prispevale predvsem naselitve čeških emigrantov [prim. 3.3.1], prebivalstva iz drugih delov Ogrske, vlaška naselitev na vzhodu idr. Kulturni razvoj je vse do razsvetljenstva potekal v okviru spreminjajoče se stanovske družbe, ki je z novim položajem postopoma pridobivala vse večjo veljavo.

Kot sta se humanizem in renesansa razvijala sočasno s procesom reformacije, je od sredine 17. stoletja baročna umetnost v veliki meri omogočala in soustvarjala rekatolizacija v habsburških deželah. Novo ideologijo je uspešno uveljavljal jezuitski red, ki je imel v srednjeevropskem prostoru na področju šolstva največji vpliv. Tudi trnavski kolegij kot sedež tedaj edine univerze na Ogrskem je ustanovil jezuitski izobraženec in katoliški škof **Peter Pázmány** in tako je trnavska univerza postala središče rekatolizacije na Slovaškem. Profesorji in študenti filozofske, teološke in pravne fakultete so bili vseh narodnosti Ogrske. Jezuiti so do sredine 18. stoletja na Slovaškem s pomočjo mecenstva in s svojim vplivom pustili močan pečat tako na področju cerkvene arhitekture, likovne umetnosti in literature. Evangeličanska središča izobraževanja so

bila med drugim v Prešovu in Levoči, nastala pa so po zgledu latinskih šol J. A. Komenskega [prim. 3.3.3]. Druga pomembna izobraževalna ustanova, ključna za razvoj znanosti in tehnologije, je bila rudarska akademija v Banski Štiavnici, ustanovljena leta 1762.²²⁹ Z novimi kulturnimi središči se je povečala tudi **jezikovna pestrost**, raba domačega jezika se je namreč širila na različne sfere javnega življenja, od šolstva, korespondence, zemljiških uradov do literature. Latinščina se je ohranila kot liturgični jezik v katoliški cerkvi, uradni jezik ogrske kraljeve pisarne in jezik znanosti, pri uradnih stikih in korespondenci pa so jo uporabljali tudi plemiči in meščani. Nemščina je na drugi strani prevladovala na rudarskih območjih (Banská Bystrica, Banská Štiavnica) in tudi kot jezik književnosti. Od domačih jezikov so bile v javni rabi še češčina, slovakizirana češčina in t. i. kulturna slovaščina. Na trnavski univerzi se je razvijal in kultiviral slovaški jezik, ki je poleg ves čas poudarjane slovakizirane češčine postajal tudi jezik književnosti. Slovaščina je postopoma širila krog bralstva med manj izobražene ljudi. Domači jezik v tem času ni imel enotne podobe, normirane slovnice in prevoda Biblije (glede na veroizpoved so bili v rabi češki, nemški in latinski prevod), zato je tudi proces samoidentifikacije slovaške družbe potekal počasneje kot v sosednjih deželah.

5.3.2 Teme baročne lirike, epike in drame

Za razumevanje baročne umetnosti, ki jo štejejo za še zadnjo enovito umetniško smer v Evropi, je treba upoštevati dejstvo, da je vera postavljena v središče človekovega mišljenja in navdiha. Opazno je ponovno obujanje krščanskih idealov: evangeličani tako prisegajo na vrnitev k evangeliju, v katoliških krogih pa se obračajo proti srednjeveškim idealom, misticizmu in kultu svetnikov. Baročni človek se je moral soočiti z nasprotjem med idealom in resničnostjo, ta dvojnost pa se kaže v dojetju družbene stvarnosti in hrepenenju po notranjem miru, v želji po telesnem užitku in harmoniji. Ta dinamičnost ali že kar razklanost se odraža tudi v literarnih besedilih. Podobo sveta kot labirinta, ki je nazorno razčlenjena v delu *Labyrint světa a ráj srdce* (Blodnjak sveta in raj srca, 1631) J. A. Komenskega [prim. 3.3.4],²³⁰ lahko v baročni maniri razumemo kot univerzalno povezanost vsega človeškega vedenja, nad znanostjo pa je vselej teologija.

Slovaška literatura v obdobju baroka je zvrstno raznolika, največjo težo ima seveda katoliški barok. Ob **liriki duhovnega in posvetnega značaja, zgodovinski epiki in spominski prozi** nastajajo obsežnejša znanstvena dela in spisi.

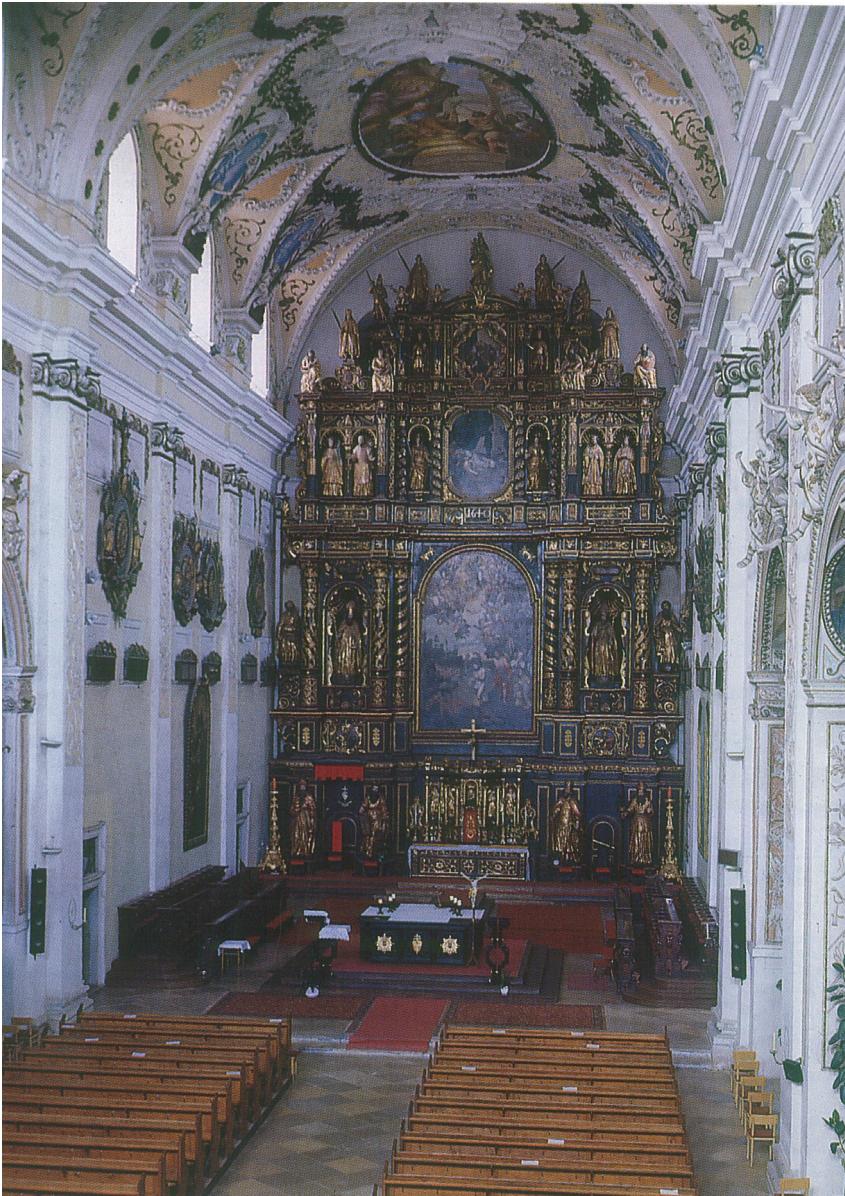
229 Na rudarski akademiji kot tudi evangeličanskem liceju in trnavski univerzi so od sredine 17. stoletja izpričani tudi študenti iz slovenskega prostora (med drugimi Blažej Jaklin in Marcus Lipold).

230 J. A. Komenský je imel s skupnostjo čeških bratov na Slovaškem redne stike, njegova dela so bila v drugi polovici 17. stoletja dobro znana, na podlagi njegovih nazorov so bile ustanovljene nekatere latinske šole, npr. v Levoči in Prešovu.

Duhovna lirika velja za najpomembnejšo zvrst baročne literature, kar se ujema z miselnim svetom tiste dobe, omogoča pa tudi določeno mero angažiranosti. V nabožni poeziji imata ključno vlogo že omenjeni pesmarici: evangeličanska *Cithara sanctorum* (1636) in katoliška *Cantus Catholici* (1655). Izvirna duhovna lirika, ki nastaja v domačih jezikovnih različicah, vsebuje mistične in apokaliptične vizije sveta, najpogostejša tema te poezije pa je smrt. **Posvetno pesništvo** postopoma povečuje svojo zvrstno raznolikost, tako da že najdemo primere ljubezenske, satirične in humorne poezije. Visoko kultiviranost pa doživi **didaktično-refleksivna poezija**. Najznamenitejša osebnost slovaške baročne književnosti je bil **Hugolín Gavlovič** (1712–1787). Na Poljskem rojen frančiškanski menih, pesnik in nabožni avtor je najbolj znan predrazsvetljenski literarni ustvarjalec na Slovaškem. Deloval je kot duhovnik, na njegovo pisanje pa je vplival neposredni stik z naravo, ki ga povezuje z Vergilovim odmaknjenim in harmoničnim svetom. Njegova **didaktična poezija** označuje vrhunec tedanje pesniške ustvarjalnosti v slovaščini. Domala vsa dela v njegovem času niso doživela tiskane oblike, temveč so ohranjena v rokopisih (zbirka pridig, verzificirane adaptacije), med vsemi pa sta najpomembnejša t. i. učbenika etike **Valaská škola mravúv stodola** (Pastirska šola morale, rokopis 1755) in **Škola kresťanská** (Krščanska šola, rokopis 1758). Za Gavloviča je tipična citatnost in druge oblike neposrednih navezav, parafraze bibličnih, antičnih in zgodovinskih motivov in tem ter alegorično slikanje. Tudi zato je v literarni zgodovini Gavlovičevo delo vrednoteno kot najizvirnejši baročni sinkretizem poučnosti, moralizatorstva in razvedrila.

Slika 4: Hugolín Gavlovič: *Škola kresťanská* (1758).

Slika 5: Univerzitetna cerkev v Trnavi, 1637.

Zgodovinska epika anonimnih avtorjev je zavzemala pomembno mesto, saj se je odzivala na aktualne dogodke in bila tesno povezana z ljudskim slovstvom. Takšne so denimo pesmi s tematiko protihabsburških vstaj, turškega obleganja in pesmi z jánošíkovsko tematiko t. i. rokovnjaštva.

Šele obdobje baroka je v slovaško književnost prineslo leposlovno **prozo** v zvrsteh, kot so spominska proza, dnevniki, dokumentarna proza, pridige in potopisi, iz česar se je kasneje razvila pripovedna proza. Pogosta tema proznih del je preganjanje protestantov, kamor spada tudi latinska spominska proza **Jána Simonidesa** (1648–1708) z naslovom *Väzenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka* (Ječa, osvoboditev in potovanje Jána Simonidesa in njegovega prijatelja Tobiáša Masníka, 1676).²³¹ Pomembno delo Daniela Krmana ml. (1663–1740) je *Itinerarium* (Potopisni dnevnik), ki se zvrstno navezuje na potopis J. Dernschwama [prim. 5.2.3]. V njem obravnava politične, verske in družbene razmere vzhodnega dela Poljske, kot jo je spoznal avtor, odposlanec vodje ogrskih evangeličanskih upornikov na srečanju s švedskim kraljem.

Intenzivno se razvijajo tudi **slovaški domoznanski in zgodovinski spisi**, kjer lahko prepoznamo t. i. baročni slavizem. Ta se kaže kot začetek kolektivne zavesti avtonomne slovanske skupnosti v okviru Ogrske. Poleg spisov in traktatov izobražencev iz trnavskega kroga je k tej ideji pomembno prispeval češki jezikoslovec Pavel Doležal, ki je napisal latinsko slovnico češkega jezika za izobražene Slovake z naslovom *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746). Tradicijo domoznanskih del je v prvi polovici 18. stoletja nadgradil polihistor **Matej Bel** (1684–1749) s knjigo *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Zgodovinsko-geografska vedenja o novi Ogrski, 1735–1742), ki velja za monumentalno delo po obsegu in vsebini. Izid zgodovinsko-geografske kronike je podprl dunajski dvor, nastala pa je s pomočjo številnih sodelavcev, tako da gre za sistematičen in vsestranski opis srednjeveške Ogrske.

5.3.3 Primer baročne ljubezenske lirike

Ljubezenska lirika se je najpogosteje razvijala predvsem sredi 18. stoletja, in sicer v domačem jeziku, torej slovakizirani obliki češčine. Avtorji so večinoma anonimni izobraženi pisci, kot so študenti in duhovniki, prepoznamo pa lahko tako resno kot humorno in erotično obliko ljubezenske lirike. Posebej priljubljeno obliko, ki jo odlikujeta vzvišen jezikovni oz. pesniški izraz in galantnost, imenujemo **alamodova ljubezenska poezija**, ki je tipična za meščansko in plemiško kulturo. Ljubezenska čustva se v baročni poeziji kažejo kot duševna bolečina, postopoma pa se osvobajajo, kar omogoča individualno subjektivno doživljanje ljubezni, ki ni samo nedosegljivo hrepenenje, pač pa je vključena tudi uresničitev telesne ljubezni. V baročni ljubezenski poeziji je ta upodobljena kot nepravična, izdajalska, potvorjena, povezana s smrtjo, v izrazu pa patetična in hiperbolizirana. Poleg moške perspektive v poeziji 18. stoletja zasledimo tudi ženski lirski subjekt.

²³¹ Simonidesova proza velja za najzanimivejši in najzagonetnejši primer rokopisa starejše slovaške književnosti, ohranjen v treh prepisih. Prevod v slovaščino J. Minárika je izšel leta 1981.

Baročni pesnik **Štefan Ferdinand Selecký** (1675–?) je izhajal iz Trnave in je avtor obsežnejše pesnitve z naslovom *Obraz panej krásnej perem malovaný, která má v Trnave svoje prebývání* (S peresom naslikana podoba prelepe gospe, ki prebiva v Trnavi, 1701). Pesem, posvečeno Katarini Carbortrany, podpornici mladih pesnikov, uvrščamo med galantno in **alegorično ljubezensko liriko**. Zgradba je tridelna, pesem pa je napisana v dvanajstzložnem silabičnem verzu z oklepajočo rimo: v uvodu avtor podaja namen pisanja; v osrednjem delu spremljamo podroben opis telesne lepote ženske, pri čemer gre za idealiziran portret lepotic, opisane kot nadzemeljsko bitje, kar izhaja iz kanoniziranih primer (zlati lasje, obrvi kot srce, oči kot sokol, gobček bolj sladek kot sladkor) in hiperbol; v tretjem delu se hvalospev ženske lepote in njene kreposti razširi na abstraktnejšo podobo univerze v mestu Trnava. Zadnji del pesmi lahko v skladu z baročnim razumevanjem poezije interpretiramo kot alegorijo izobrazbe in institucije, ki prinaša vzvišenost in kultiviranost. Pesniški jezik je poln hiperbol in baročnega patosa. Pesem spada v kategorijo alegoričnih ljubezenskih pesmi, kot je tipično za baročni senzualizem.

Obraz panej krásnej perem malovaný, která má v Trnave svoje prebývání

(Och, jak zaslepené lidské pokolení!) 1701

*Vím o jednej pani, víedá o ní mnozí,
na kterej panuje²³² veliká moc boží,
kterú spůsobíce svú moc preukázal,
ked tak s velkú krású cnosti²³³ spolu zvázal.
Tú Búh samú chtel mnet zrkadlo pieknosti
osob všech, které sú v Uherském království.
Tú Búh hodnu súdil, aby svojú krású
jak slunce krajinu osvítila našu. /.../*

*Záčnem od vrch hlavy, kde rostú ty vlasy,
které sú od stríbra i od zlata drahší,
nad skofium²³⁴ vzácné i sú vyvýšené,
Marí Magdaléne k vlasám prirovnané.
Jak zlato táhnuté na slunci subtilné,
tak ležá na hlavie její rozdelené –
čela vysokého, ktoré vzácné býva,
blesk a jasnost velká též na nem prebývá.*

232 panovať – *gospodovati, kraljevati*

233 cnosť – *krepost*

234 skofium – *dragoceno blago s srebrnimi in zlatimi nitmi*

Osvícuje temné svojím místá čelem
 jak denica, která vychází prede dnem.
 Hladkosti je takej jako mramor²³⁵ hladký,
 na kterém nebyli těž nebudú zvrasky. /.../
 Očí rozkoš nevím, jak mám vychvalovat,
 pre velikú krásu jakú jim chválu dat.
 Prirovnám jich k očám sokola drahého. /.../

Vyše osmi rokú jak paňú zostala,
 poškrvny²³⁶ panenství žádnej nepoznala.
 Žádne ješče dieta prsú nematalo,
 nikdy matky menem ješče nenazvalo.
 Neví, čo je bolest porodu těžkého,
 je pod menem panej hodná panenského.
 Nič by pro čistotu tu čudné nebylo,
 ked by s prsú její lilium vykvitlo. /.../

Ona též Trnavu miesto vychýrila,²³⁷
 po krajinách, kterým prv známá nebyla.
 Mnoho sto je rokú, jak je vystavená
 a dost rozličnýma lidma ozdobená,
 však proto nemnohým pánom známá byla,
 dokad táto pani krásná v nem nebyla.
 Ale jak tu náhle prišla na tento sviet,
 východ slunce, západ viedeli o ní hned.
 Kolko je kolvačky krajín v Europie,
 všecky pro ňu viedá juž včil o Trnavie.
 Pro ňu z tak daleka lidé sa schádzajú,
 neb slyšíce o ní videt ju žádajú.
 Pro ňu z Turek, z Tatar, zvyše aj i z Polšča
 lidé sa zbíhajú, z Moravy, ze Slezka,
 též z Chorváckej zemi i ze Sedmohradskej
 do Trnavy idú kvúli pani peknej.
 Z Čech, ze Štajar, z Rakús miesto naščivujú²³⁸
 a všetci prindúce²³⁹ hned sa na ňu ptajú. /.../

Jozef Minárik: *Baroková literatúra*. Bratislava, 1984.

235 mramor – *marmor*

236 poškrvna – *madež*; poškrvniť – *omadeževati*

237 vychýriť – *proslaviti, narediti znano*

238 navštevovať – *obiskovati*

239 prísť, pridúci – *priti, priševši*

Naloge za analizo besedila:

- a) Definirajte alegorijo kot pesniško sredstvo. Kaj omogoča v poeziji? Zakaj alegorija ustreza baročnim avtorjem?
- b) Poiščite primere nežive narave in živalskih, rastlinskih motivov. Iz katere tradicije avtor izhaja pri primerah?
- c) Poiščite primere baročne retorike (kopičenje, parafraza, paralelizem členov, avtorski komentar).
- d) Kakšen je ideal ženske, ki jo opeva v prvem delu? Primerjajte rabo primere in metafore. Ali gre za konvencionalno rabo?
- e) Poskusite pesniško prevesti naslov in podnaslov pesmi v slovenščino.

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

V kakšnih razmerah je nastala trnavska univerza? Razložite pomen izobraževalnih ustanov in tiskarn za razvoj umetnosti.

Kdaj je Bratislava postala središče ogrskega dela habsburške monarhije in kronsko mesto? Naštejte nekaj vladarjev, ki so bili okronani v tem mestu.

Katere zvrsti lirike se uveljavijo v baroku?

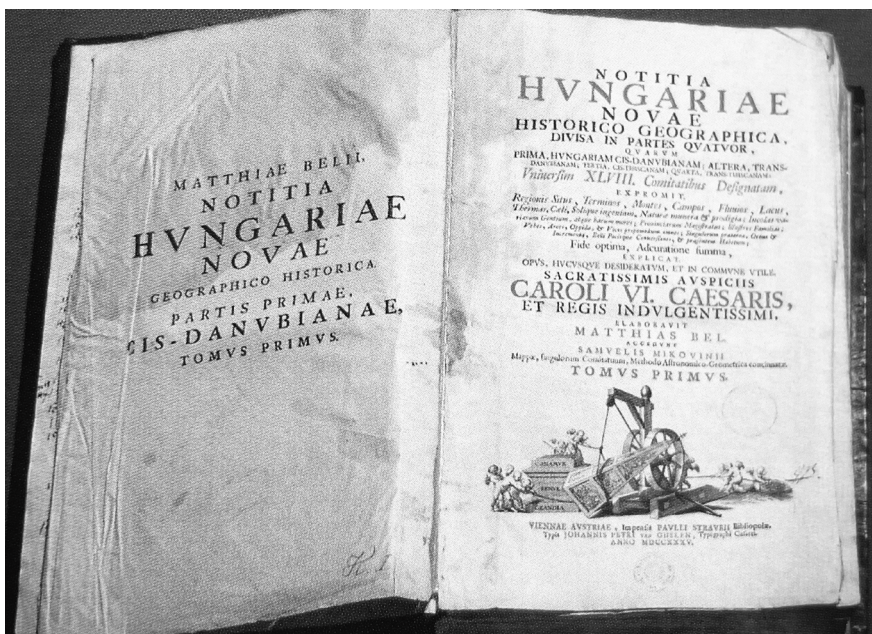
Določite idejna izhodišča pesniških ciklov Hugolina Gavloviča in jih postavite v kontekst 17. stoletja ter frančiškanski miselni svet.

Primerjajte delo in življenjske ideale dveh polihistorov: Janeza Vajkarda Valvazorja in Mateja Bela.

Raziščite, kakšna je bila ureditev jezuitskega šolskega sistema na Gornjem Ogrskem.

Slika 6: Portret Mateja Bela (1684–1749).

Slika 7: Naslovnica Notitia Hungariae novae historico-geographicae (1735–1742).

6 Slovaška književnost od razsvetljenstva do moderne

6.1 Razsvetljenje in klasicizem

V tem poglavju boste izvedeli:

- kako kompleksno je vprašanje kolektivne pripadnosti (regionalna, nacionalna, jezikovna, stanovska) v kontekstu razsvetljenskih reform v habsburški monarhiji v drugi polovici 18. stoletja,
- kakšen je položaj književnosti in kakšna je vloga knjižnega jezika,
- kako je potekala prva faza narodnega preporoda in s katerimi kodifikacijskimi jezikovnimi priročniki so normirali prvo knjižno slovaščino (ber nolakovščino),
- kateri so primeri klasicizma v epiki in liriki ter katere so značilnosti razsvetljenskega romana.

6.1.1 O dobi in izobraženskih skupinah ob vprašanju knjižnega jezika

Razsvetljenske reforme Marije Terezije (1740–1780) in še posebej Jožefa II. (1780–1790) so za slovaško družbo prinesle prepotreben zagon in razvoj na področju gospodarstva, izobraževanja, kmetijstva, predvsem pa verske tolerance. S sprejetjem **tolerančnega patenta leta 1781** in nevoljniškim patentom je bila omogočena večja svoboda posameznika. Posledice reform so bile tudi pobude v razvoju gospodarstva, za ustanavljanje prvih manufaktur in v izobraževalnem sistemu, ki so se med drugim uresničevale z intenzivnim delovanjem evangeličanov v kulturnem in družbenem življenju. Omejitev cenzure je pospešila razvoj leposlovja in publicistke, reforme pa so kljub nasprotovanju plemstva prinesle modernizacijo. Mesta na ozemlju današnje Slovaške v tem obdobju še vedno predstavljajo pomembno gospodarsko in kulturno središče, Budim pa postopoma spet dobiva nekdanji status ogrskega glavnega mesta.²⁴⁰ V nasprotju s centralizacijo in državnim razvojem šolstva ter statusom nemščine kot uradnega jezika je dejstvo, da reforme vzpodbujajo vprašanja narodnega preporoda in razvoj nacionalnih jezikov, med drugimi tudi tistih, ki niso imeli tako močne literarne tradicije.

Razsvetljenske ideje so kljub vsemu prihajale na slovaška tla v precej omejenem obsegu. Medtem ko so v Franciji razsvetljenski ideali o svobodi

240 Krepitev Budima se je zgodila tudi z vrnitvijo univerze iz Trnave leta 1777, iz Bratislave pa so deset let kasneje v glavno mesto preselili še ogrsko zbornico in namestniški svet.

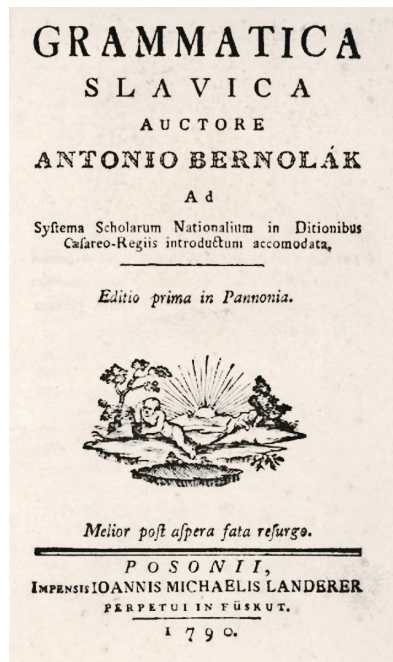
posameznika in družbenem napredku pomenili pripravo na revolucijo, ki je pokopala fevdalizem, so v tem delu Evrope razsvetljske ideje navdihovale reforme habsburških vladarjev, kar je privedlo do delne reforme fevdalizma in prispevalo k še trdnjšemu vladarskemu absolutizmu. Tako lahko razumemo, zakaj razsvetljske ideje na Slovaškem niso imele radikalnih razsežnosti. Omejene razsvetljske ideje in **neenoznačni nazori slovaških izobražencev** glede njihovega uresničevanja so povezani z dejstvom, da je bila večina izobražencev v duhovniškem poklicu. Tudi sicer položaj na Ogrskem reformam ni bil posebej naklonjen, predvsem ogrski del plemstva se je namreč tudi v naslednjih desetletjih upiral kakršnimkoli posegom v njihove privilegije. Med navdušenjem pred prepotrebnimi reformami in nenehnim brzdanjem napredka ter previdnostjo se je gibal tudi **začetek slovaškega narodnega preporoda**, ki je bil v prvi fazi usmerjen h kulturnim in ne k političnim vprašanjem.

Če se vprašamo, kako se kaže razsvetljenstvo na slovaških tleh, lahko poudarimo predvsem širjenje gospodarskega in kulturnega napredka, podpora reformam v praksi pa je vidna na primeru šolske politike. Po ukinitvi jezuitskega reda se je izobraževanje usmerjalo na vse prebivalce, ustanovljen je bil šolski sklad, postopoma se je uveljavilo poenoteno izobraževanje, čeprav v tem času govorimo še o **dvotirnem šolstvu** (katoliške in evangeličanske šole). Na področju visokega šolstva se je trnavska univerza poleg teologije usmerila še v naravoslovne znanosti, pomembna je ostala rudarska akademija v Banski Štiavnici. Osrednjo vlogo so imeli domači liceji (Bratislava, Kežmarok), od koder so študenti odhajali na univerze drugam, denimo v Jeni, Halle, Budim in na Dunaj.

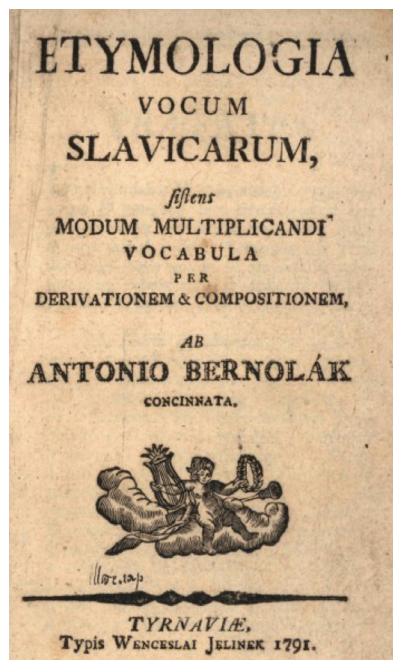
Zahodnoslovaško mesto Trnava je zaradi tradicije univerze, tiskarne in razsvetljskega krožka izobražencev postalo središče katoliško usmerjenih izobražencev, zbranih okrog **Antona Bernoláka**.²⁴¹ Njihova ideja, da bi uzakonili **ново knjižno slovaščino**, kasneje imenovano **bernelakovščino**, na podlagi zahodnoslovaškega kultiviranega govora, se je uresničila na več ravneh. Naprej v kodifikacijskih priročnikih, kot so pravopis, slovnica²⁴² in etimološki slovar, ter s pripravo petjezičnega slovarja. V novi knjižni slovaščini je izhajala cela vrsta praktičnih priročnikov, najbolj dovršeno umetniško podobo tega jezika pa je v svojih prevodih in izvirni poeziji dosegel klasicistični pesnik Ján Hollý.

241 A. Bernolák (1762–1813), filolog in kodifikator prve knjižne slovaščine, eden od pobudnikov skupnosti slovaških izobražencev (*Slovenské učení tovarištvo*, 1792–1800). Ta razsvetljska založniška katoliška organizacija s sedežem v Trnavi je združevala okoli 500 članov, po večini katoliških duhovnikov, ki so delovali po vseh pomembnih slovaških mestih.

242 Bernolákov vzor je bila *Grammatica Slavico-Bohemica* P. Doležala [prim. 5.3.2].

Slika 8: A. Bernolák: *Grammatica Slavica* (Slovaška slovnica, 1790).

Slika 9: A. Bernolák: *Etymologia vocum slavicarum* (Etimološki slovar, 1791).

Ob Bernolákovi skupini izobražencev pa so s svojo tradicijo knjižnega jezika nadaljevali evangeličanski avtorji. Ti so uporabljali t. i. **biblično** (slovakizirano) **češčino**. Tiskarna v Skalici je že v osemdesetih letih 18. stoletja tiskala predvsem dela evangeličanskih duhovnikov ter posvetne priročnike o čebelarstvu, zemljepisu, zdravilstvu, kasneje pa tudi učbenike in koledarje. Institucionalno se je skupina teh izobražencev povezovala v krožek Societas Slavica, na podlagi katerega je bila leta 1803 ustanovljena katedra za češko-slovaški jezik in književnost v Bratislavi. Soobstoj dveh knjižnih jezikov, ki je trajal vse do sredine 19. stoletja, je izhajal iz različnih verskih pripadnosti, kazal pa se je tudi v estetskih nazorih.

6.1.2 Literarne tendence klasicizma v poeziji in razsvetljenska miselnost v prozi

Razsvetljenska miselnost se je v literarni ustvarjalnosti na slovaških tleh uresničila z nastopom **klasicizma**. Kultivirale in udomačile so se stalne pesniške oblike, kot so **oda**, **elegija**, **epigram** in prepoznavna t. i. **selanka** ali **podeželska idila**.²⁴³ Znotraj epike ima pomembno vlogo **ep z zgodovinsko tematiko**. Najvidnejši klasicistični pesnik **Ján Hollý** (1785–1849) pooseblja model izobraženca tistega časa, ki svojo pesniško pot začenja preiščeno. Začel je namreč z dolgo prevajalsko fazo.²⁴⁴ Pesniško delo je nadaljeval s podeželsko idilo (*selanka*) in drugimi krajšimi epskimi oblikami – vse do zgodovinskega epa s slovansko zgodovinsko snovjo, in sicer *Svätopluk* in *Cirilo-Metodiada* (Svetopolk, Cirilo-Metodiada, 1833–1835). Hollý tako določa tudi prehodno fazo klasicizma v kultivirani podobi, združenega z idejo narodnega preporoda. Njegova lirika in epika v tridesetih letih veljata za največji slovaški literarni opus, zaznamujejo ga antična metrika, slovanski mitološki aparat in bernolakovščina. Za novo pesniško generacijo v štiridesetih letih 19. stoletja je pomenila visoko literarno tradicijo, od katere pa se morajo nujno distancirati in najti nov pesniški izraz, ki ustreza tendencam romantike.

Vprašanje verzologije in posebej izbire metričnega sistema v domačem pesništvu postane predmet prvih literarnovednih razprav v začetku 19. stoletja.²⁴⁵ Šolski sistem konec 18. stoletja je temeljil na antični in klasicistični tradiciji, učenci so tako med drugim poslušali retoriko in poetiko. Tradicija **kvantitativnega verzne sistema** se je nadaljevala s prevajanjem antičnih del in z uvajanjem klasicističnih stalnih pesniških oblik v domačo ustvarjalnost, kot vidimo v celotnem opusu Jána Hollýja, obenem pa se je začel uveljavljati **silabični verzni sistem**.

Zanimivo ostaja dejstvo, da se je proces osvobajanja književnosti iz primeža moralne in vzgojne funkcije v estetsko v slovaški književnosti dogajal na področju

243 Podeželska idila je pesniška oblika, utemeljena v antiki, ponovno obujena pa predvsem v renesansi in baroku. V njej prepoznamo podobe iz preprostega življenja z idilično motiviko podeželja in narave. Prim. tudi enciklopedična gesla: pastirsko pesništvo, idila, bukolika.

244 Prevod Vergilove *Eneide* ter junaške lirike in elegij Teokrita, Ovida, Horaca.

245 Posebej izpostavljena je diskusija F. Palacký–P. J. Šafárik. [prim. 4.2.2]

proze, ki je imela manjvreden status v primerjavi s poezijo. Proza se je tradicionalno zavzemala za praktično, zabavno in didaktično vlogo. Ta funkcijski sinkretizem je seveda ustrezal pragmatičnemu razsvetljskemu duhu. Drugi vzrok za razvoj proze je močna tradicija stilističnih postopkov **pridigarske književnosti**, ki izhaja iz eksempla, torej enostavne zgodbe s poučno in moralno poanto. K razvoju proze pa so prispevale še ugodne okoliščine na knjižnem trgu, ki se je odpiral tudi za manj zahtevne bralce, med popularne žanre tako vstopajo prevodi in priredbe doživljajskih, viteških, sentimentalnih in moralno-poučnih del.

6.1.3 Interpretacija del Bohuslava Tablica in Jozefa Ignaca Bajze

Estetske nazore na prelomu 18. in 19. stoletja dobro združuje razsvetljsko-rokokojevski pesnik in prevajalec **Bohuslav Tablic** (1769–1832). V njegovi pisavi bomo prepoznali klasicistično priložnostno poezijo, v ljubezenski liriki anakreontske poteze, največjo vrednost pa imajo pesmi, ki prikazujejo razsvetljske ideale. Tablic zares uteleša razsvetljski tip izobraženca: dejaven je bil kot evangeličanski pridigar, zbiratelj in raziskovalec slovstva od 16. stoletja naprej, ki je nastalo med Slovaki na Ogrskem. Ključno mesto pri njegovem delu pa ima pesniško ustvarjanje in prevajanje angleške, nemške ter francoske poezije. To je izdal v štirih zvezkih poezije med letoma 1806 in 1812. Ena avtorjevih izvirnih pesmi je *Láska* (Ljubezen). V njej spremljamo začetno univerzalno upodobitev vseprisotne ljubezni kot temeljnega principa življenja. Ta se kasneje razširi na družbeno temo, v zaključku pa se pojavi osebnoizpovedni lirski subjekt, ki sramežljivo izraža hrepenenje po ljubljeni in strah pred čustvenim razočaranjem. Prispodoba telesne in duševne utesnjenosti v podobi ječe je ostala produktivna tudi v predromantični in romantični liriki.

Láska

*Láska smrtedelné blaží,²⁴⁶
láskou žije celý svět,
lásku získati se snaží
anděl, člověk, červ i květ.*

*V nízke chalupě tak bydlí
jako v slavném paláci,
v čistém srdci ráda sídlí
trva věrne na štací.*

246 blažit (koho) – zadovoljiti, radostiti (nekoga)

*Láska nevýslovnou²⁴⁷ radost
v duši lidskou nalévá,
bez ní vadne²⁴⁸ chlapce mladost,
bez ní děvče omdlévá.
/.../*

*Když srdce jímá²⁴⁹ truchlota,²⁵⁰
tys' radost mého života,
když vstupuje vně plésání,²⁵¹
ty jsi mé všechno kochání.²⁵²*

*Nic netěší mne bez tebe,
jsa s tebou, mám zem na nebe,²⁵³
žít s tebou volím v žalosti,
než bez tebe vždy v radosti.*

*Když tebe mám, mám tisíce,
svět mi bez tebe temnice,²⁵⁴
i nebe stratím raději,
než s tebou vždy žít naději.*

Cyril Kraus: *Slovenský klasicizmus, poézia*. Bratislava, 2004.

Naloge za analizo besedila:

- Opreделите se do naslova pesmi. Primerjajte ga z načinom tematiziranja ljubezni v predromantični in romantični poeziji.
- S katerimi podobami in pesniškimi sredstvi avtor oz. lirski subjekt nakazuje vseprisotnost ljubezni? Izpišite primere nasprotij (glagoli in samostalniki).
- Navedite primere anafore in paralelizma členov.
- Kateri jezik uporablja B. Tablic kot jezik književnosti? Kaj botruje tej odločitvi?

247 nevýslovný – neopisljiv, obsežen

248 vadnout – veneti, izsušiti

249 jímát, jímout – vzeti, ujeti, zagrabiti

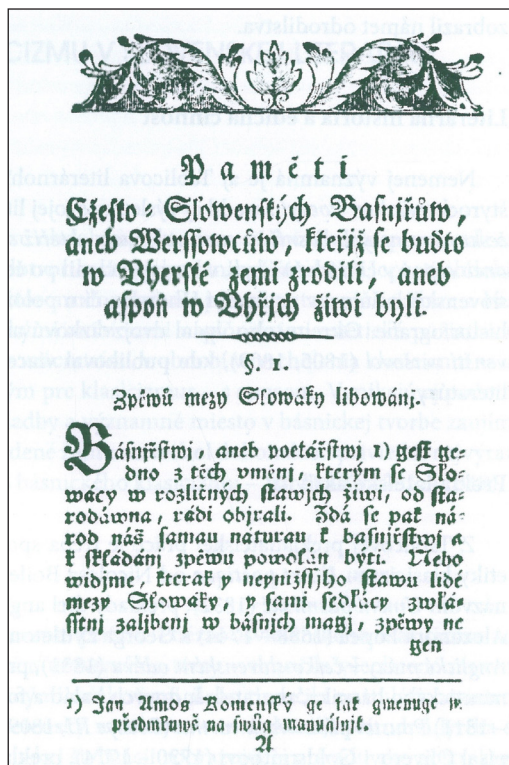
250 truchlota (zastar.) – žalost, otožnost

251 plesat (ekspr.) – veseliti se, zabavati se

252 kochání – ljubezen, naklonjenost

253 nebe – tu v pomenu: nebesa

254 temnice – ječa

Slika 10: Bohumil Tablic: *Poezye* (Poezije, 1806–1812).

Jozef Ignác Bajza (1755–1836) je avtor **prvega slovaškega romana** iz leta 1784. V avtorjevem času je zaradi cenzure drugi del romana ostal v rokopisu, tako roman ni dosegel bralcev in je ostal pozabljen vse do petdesetih let 20. stoletja. Tedaj sta ponovna izdaja in prevod romana v sodobno slovaščino spremenila predstavo o izključno klasicistični podobi slovaške književnosti v 18. stoletju. Danes je roman del literarnega kanona in v literarnozgodovinskem kontekstu označuje začetek ironične linije slovaške proze.

Literarno ustvarjanje J. I. Bajze je vpeto v dobo in razmere tedanje Ogrske ob reformnih težnjah razsvetljenih vladarjev. Katoliško teologijo je študiral na Dunaju, potem pa deloval kot duhovnik in nosilec idej napredka z literarnim in publicističnim delom. Pesniškim začetkom avtorja ustrezajo **epigrami**, h katerim se je kasneje še vračal, njegovo osrednje literarno delo pa je roman ***Skúsenosti a prihody mládence Reného*** (Dogodivščine in prigode mladeniča Reneja, 1784/85). Bajzovo ustvarjalnost dopolnjujejo še pridige, anekdote in polemični spisi. V generaciji razsvetlencev avtor velja tudi za izrazito polemično osebnost, v spore je namreč stopal tako s cerkveno oblastjo kot s svojimi literarnimi sodobniki. Tako so po njegovi zaslugi izpričane javne razprave in spori o tem, kakšna naj bo književnost,

kako izobraževati narod, kakšen oz. kateri naj bo knjižni jezik Slovakov na Ogrskem idr. Prav Bajzov **individualni poskus** oblikovanja slovaškega **knjižnega jezika**, v katerem je ustvarjal, je dokaz živosti tedanjih razprav in obstoja alternativnih rešitev. Bernolákov koncept knjižnega jezika je bil v tistem času pač produktivnejši in je imel zaslombo v velikem številu podpornikov ter piscev priročnikov, prevodov sočasne evropske književnosti ter domačih poučnih in teoloških besedilih.

Blázni a múdří

*Blázni mají jedno štěstí,²⁵⁵ které múdří nemají:
múdrých páni nenávidí,²⁵⁶ bláznuv milují.*

Cyril Kraus: *Slovenský klasicizmus, poézia*. Bratislava, 2004.

V uvodu romana **Dogodivščine in prigode mladeniča Reneja** avtor poudari, da gre za začetek slovaške proze, zato se navezuje na tujejezična dela, kot so **potopisna in pustolovska besedila** in enciklopedije, hkrati pa poudarja usmerjenost k bralcu. V romanu se namreč zabavna in moralna nota prepletata s prvinami realistične dokumentarnosti in družbeno satiro.

Glavni lik romana je Rene, **prototip razsvetljenca**, ki hrepeni po spoznanju in izkušnjah, zato temu prilagodi svoje življenje. V zgodbeni liniji sledimo potovanju Reneja, sina trgovca, iz Benetk v Tripolis, kjer išče svojo sestro Fatimo – na poti večkrat skoraj izgubi življenje, komaj se reši in se srečno vrne v Benetke, kjer najde svojo sestro in mater. Roman sestavljajo posamezne epizode, povezuje pa jih popotnik Rene s svojim spremljevalcem Van Stiphoutom. Dogajanje je postavljeno v eksotični prostor Orienta,²⁵⁷ osredotoča se na napete in neverjetne prizore ter ljubezensko zgodbo s srečnim razpletom. Mladeničevo potovanje spremljamo retrospektivno, poleg dogajalnih zapletov pa so vključeni tudi dokumentarni vložki, pisma in pesmi. Na poti je Rene, čigar ime nakazuje ponovno rojstvo, ves čas na moralni preizkušnji, ali je vreden časti, in vedno znova se izkaže za zvestega svoji zemlji in veri. Dogajalni prostor med Benetkami in Tripolisom je avtorju omogočil, da je prikazal tuje naravno in kulturno okolje skozi oči razsvetljenega pustolovca s krščansko tradicijo, ki izhodiščne perspektive na poti ne spreminja. Zato orientalsko in islamsko kulturo ter naravno okolje z eksotičnimi rastlinami in

255 štěstí – sreča

256 nenávidět – sovražiti

257 Zanimanje za orientalsko kulturo je lahko Bajza spoznaval pri Voltairovem *Kandidu* ali *Perzijskih pismih*. Očitna je tudi povezava s kritiko fevdalne oblasti in despotizma.

živalmi spremlja z veliko čudenja in nenehnim primerjanjem z domačo izkušnjo. Prepoznavni znak **razsvetljenske književnosti** je tako **moralna in vzgojna funkcija**.

Dogajanje drugega dela romana je umeščeno na slovaško ozemlje, lahko bi ga poimenovali kar sociološka študija družbe Slovakov na Ogrskem konec 18. stoletja in poklon razsvetljskim reformam. Avtor ni ostal pri poučni vsebini, na slovaškem primeru je želel pokazati, kaj je zaostalo in česa se je treba znebiti. V duhu **jožefinskih reform** je v drugem delu romana kritično vrednotil razmere v Cerkvi, obsodil prodajo odpustkov, pobožnjakarstvo, čaščenje relikvij, beraške redove, opisal krutost fevdalnih vladarjev do podložnikov ipd. Tako tudi tu popotnika utelešata razsvetljenski tip literarnega lika, ki na prvo mesto postavlja racionalizem in napredek.

Izbrani odlomek z naslovom Reneja in Van Stiphouta imajo za beraška meniha je iz drugega dela romana, v katerem zabavno-pustolovski pogled zamenja predvsem polemična kritika. Rene, njegov oproda oz. spremljevalec Van Stiphout in njun vodnik potujejo po prepoznavnih slovaških mestih, samostanih in po-deželju. Na poti tako od blizu spoznavajo družbene razmere, običaje, posebej kritično opazujejo neenakost, zaostalost, nerazgledanost in lažno pobožnost. Obravnavani odlomek govori o obisku Reneja, Van Stiphouta in vodnika pri revni kmetici, ki jih ponižno sprejme, saj je prepričana, da so beraški menihi, za katere mora priskrbeti kar najboljšo pogostitev.

**Skúsenosti a príhody mládenca Reného
Reného a Van Stiphouta pokladajú za kveštárov²⁵⁸**

Ráno sa René, Van Stiphout a ich sprievodca poďakovali hostiteľovi za všetku bratskú srdečnosť, odobrali sa od neho a pokračovali v ceste. No napoludnie zažili čudné hodky²⁵⁹ a večer na nocľahu ešte čudnejšie.

Celkom náhodne a neúmyselne doviezol ich najatý kočiš napoludnie do dediny, kde nebolo hostinca, ale ani so sebou nemali nič na občerstvenie. Čo teraz? Vošli teda do najbližšej chalupy, v ktorej sa gazdiná práve najusilovnejšie zvrťala²⁶⁰ okolo ohniska a miešala, trepala múčnu kašu. Miestnosť bola od povaly až po zem plná hustého dymu, ktorý naháňal do kašľu a kýchania i prasce váľajúce sa pod lavicou. Všetko bolo čierne a dokonale vyzeralo ako mučiaren²⁶¹ alebo živý obraz opravdivého pekla.

258 kveštár – beraški menih, ki živi od miloščine

259 hodky (ekspr.) – hody; gostija, pogostitev

260 zvrťat sa (ekspr.) – spretno, hitro se obračati

261 mučiaren – mučilnica, prostor mučenja

Zastali pri dverách a podľa obyčaje tamojšieho kraja pozdravili, oslovili ženu lopotne chystajúcu obed.²⁶² Pribehla s uszenými očami až k prahu, najprv sa zľakla, no potom ich pokladala za kveštárov-mníchov, vybehla kamsi na povalu a v zápone priniesla akúsi nevidanú strovu,²⁶³ pričom ich odpytovala a prosila, žeby vďačne prijali aj to málo, lebo viacej nemá, aby sa nehnevali a neprivolali na ňu boží trest. Vraj v budúcnosti všetko najlepšie z božieho požehnanja odloží pre nich a odovzdá im to, keď prídu. Van Stiphout i René sa čudovali ženiným rečiam a mysleli si, že je to tam vari taká obyčaj, podľa ktorej poznávajú hostom všetko, čo len majú. Sprievodca však chcel využiť vhodnú príležitosť a zažartovať si,²⁶⁴ núž jej povedal:

„Pánboh zaplať aj za to. Nech vám to tisíc násobne vynahradí svätý náš patriarcha, zakladateľ našej najsvätejšej rehole.²⁶⁵ Nech tá rolička,²⁶⁶ na ktorej sa urodilo toto zrníčko, nikdy nepodí kúkoľ a sneť,²⁶⁷ ani mätonoh a bolehlav,²⁶⁸ nech každé do nej zasiaté semeno vzíde utešene, každé zrnko vydá päť byliek, každá bylka desať klasov a každý klások toľko zrníek, koľko sa urodí maku v najväčšej makovici. Nech sa do zbožia²⁶⁹ neopováži zaplieniť²⁷⁰ nijaký črviak ani muška, vbehnúť doň hus, morka či kačica alebo sliepka a vletieť jediný vrabec. Ak by však niečo z nich zbožiu chcelo uškodiť, nech sa tam na mieste ihneď otrávi, vyvráti hore nohami a nasutku vezme skazu, zdochne. Nech tú zem obíde každá búrka, hromy aj blesky a víchor.“ /.../

Prevod v sodobno slovačino Jozef Nižnánsky. Bratislava, 2009.

Obisk popotnikov, za katere ženska domneva, da so menihi, se nadaljuje s prípravu gostije. Ženska namreč v celi vasi naprosi obilico hrane (gos, petelina, jajce, maslo) v prepričanju, da jo sicer čaka božja kazen. Rene, Van Stiphout in njun vodnik uživajo v pretvarjanju in se po tihem posmehujejo njeni naivnosti in

262 chystať obed – pripravljati kosilo

263 strova (ekspr.) – strava; hrana, jedača

264 zažartovať si – posmehovati se, pohecati se (na račun nekoga)

265 rehole – meniški red

266 rolička (ekspr., pomanj.) – roľa; obdelana zemlja, njiva

267 kúkoľ a sneť – kokalj in snet (nezaželeni žitni plevel)

268 mätonoh a bolehlav – ljuljka in pikasti mišjak (rastlina s strupenim učinkom)

269 zbožie (obilie) – žito

270 neopovážiť zaplieniť – ne drzniti si vzeti, zapleniti

pobožnosti. Igra pa se zaključi z odkritim priznanjem in podukom. Gostje tako na koncu pomagajo gospodinjici pri kuhi in jo povabijo k jedi ter ji zanjo tudi plačajo. Obenem jo še podučijo, naj v prihodnje ne bo tako naivna. Če zgodba temelji na situacijskem humorju pretvarjanja, pa je zaključek moralno-poučno in družbeno-satirično izostren. Bajza kot zagovornik družbenega napredka tako skozi anekdotične prizore, v katerih lahko prepoznamo pridigarska retorična sredstva in etnografski opis, poudarja razsvetljsko miselnost napredka. Tega je po avtorjevem prepričanju mogoče doseči z dvigom izobrazbe, gospodarskim razvojem in cerkveno reformo.

Naloge za analizo besedila:

- Ali sta Rene in Van Stiphout tujca ali prihajata kot domačina? Po čem v besedilu lahko to sklepamo? Kaj jima omogoča takšna perspektiva?
- Kako je prikazana ženska? Opazujte njeno vedenje. S katero primero pripovedovalec vrednoti prostor, notranjost hiše? Poiščite primer za hiperbolo.
- Igra vlog, na katero pristanejo gostje, sproži situacijsko komiko. Kje se ta začinja?
- Opazujte stilizirani govor vodnika (*sprievodca*). Koga posnema in kakšen učinek doseže?
- Poiščite primere sopomenskih nizov v zadnjem odstavku. Kakšno vlogo imajo?
- Od kod avtor črpa snov za primere in retorične figure? Poiščite biblične in antične konotacije za primere omenjenih rastlin.

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Kakšen je ideal razsvetljskega izobraženca konec 18. stoletja, katere so njegove vrline?

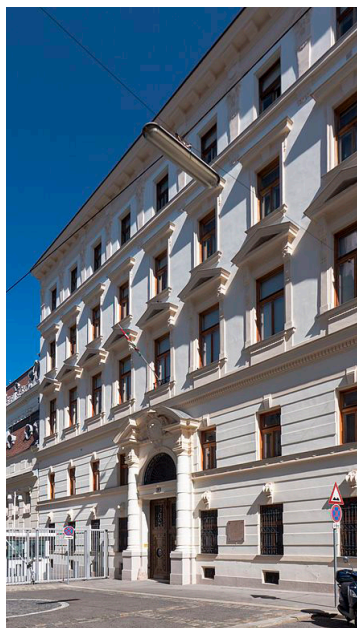
Definirajte klasicistične pesniške oblike: oda, elegija, podeželska idila (*selanka*), epigram.

Kateri so najvplivnejši evropski avtorji in pesniške oblike konec 18. stoletja? Katera so domača in evropska univerzitetna središča, ki slovaškemu izobražencem omogočajo stik z aktualno znanostjo in umetnostjo?

Primerjajte, kako se ideje narodnega preporoda in razsvetljenstva uresničujejo v slovenskem prostoru. Kakšen je položaj izobražencev in izobraževalnih, raziskovalnih ustanov? Kako se uresničuje vprašanje knjižnega jezika znotraj Zoisovega kroga in kakšno vlogo ima pri tem pokrajinska pripadnost (prim. M. Pohlin, O. Gutsman, V. Vodnik)?

Slika 11: Univerza v Jeni.

Slika 12: Katoliška teologija na Pazmaneu na Dunaju.

6.2 Predromantika

V tem poglavju boste izvedeli:

- kako razlagamo pojme narodni preporod v treh fazah, predromantika, bidermajer, verska in jezikovna dvotirnost,
- kakšen je kontekst novih estetskih idealov v poeziji na podlagi nemškega viharništva in razprav o filozofiji ter umetnosti,
- katera so pomembna literarna in znanstvena dela Jána Kollárja in Pavla Jozefa Šafárika,
- kako so Slovaki razumeli pojem slovanske vzajemnosti sredi 19. stoletja in zakaj je bila to aktualna kulturna ideja.

6.2.1 Narodni preporod in vloga kulturnih središč

Če želimo razumeti proces narodnega preporoda na prelomu 18. in 19. stoletja na Gornjem Ogrskem, kot so ga sooblikovali maloštevilni izobraženci, moramo sopostaviti mednarodni politični in družbeni kontekst tega izjemno razgibanega obdobja. Zaznamovali so ga Napoleonova osvajanja in francoske revolucionarne ideje, strah pred njihovo aktualnostjo v habsburški monarhiji, absolutizem in pozna ukinitvev tlačanstva, industrializacija in pestra socialna, narodnostna in verska sestava monarhije. Preobrazba ogrske družbe se je dogajala tudi na političnem področju mladomadžarov, katerih družbene zahteve so v mnogih točkah sovpadale z idejami slovaškega programa. V slovaškem kontekstu je vzporedno pomembno vlogo odigrala še ideja pripadnosti slovanski skupnosti kot ena od možnih rešitev povezovanja na kulturnem področju. V prvih desetletjih 19. stoletja je prihajalo v ospredje intenzivno zanimanje za narodno preteklost in jezik. Prav raziskovalna dejavnost preroditeljev je dala argumente za oblikovanje slovaškega naroda kot samostojne skupnosti.

Na področju šolstva in novih političnih idej so imela poleg domačih katoliških semenišč in evangeličanskih licejev pomembno vlogo nemška univerzitetna središča, kjer so se študenti seznanjali s **predromantično estetikom** in **Herderjevimi idejami**. Druga faza narodnega preporoda v začetku 19. stoletja je še vedno potekala vzporedno v dveh krogih. Kljub različni verski pripadnosti, znotraj katere je vsaka gojila svoje jezikovne in zgodovinske predstave, pa sta se skupini postopoma zbliževali. Skupne točke slovaških preroditeljev so publicistični prostor, literarna društva in izstopajoči posamezniki. Nezanemarljivo je postalo postopno uveljavljanje madžarščine v javnosti v tridesetih in

štiridesetih letih 19. stoletja, ki je imelo politično podporo. Tedaj najvidnejši izraz slovaškega narodnega gibanja so bili literarni almanahi in časopisi, v katerih je bila vse do 1843 vidna jezikovna neenotnost in slogovni sinkretizem. V njih je lahko tedanji izobraženec spoznaval poetiko **klasicizma, bidermajerja in predromantično subjektivnost** tako v češčini kot bernolakovski slovaščini. Obenem pa se je seznanjal še z aktualno svetovno književnostjo v prevodih, denimo s poezijo A. Mickiewicza ali A. S. Puškina.

6.2.2 Preplet literarnih zvrsti in literarni vplivi

Predromantična generacija avtorjev je bila še globoko zasidrana v literarno dediščino 18. stoletja: navduševala se je nad Miltonovim *Izguljenim rajem*,²⁷¹ obenem jo vznemirjajo viharniška poezija Goetheja in Schillerja ter Herderjeve ideje o narodni identiteti kot kolektivni zavesti, ki temelji na pripadnosti ozemlju, jeziku in tradiciji. Predromantična misel, ki se povezuje s procesom narodnega preporoda in vprašanjem izbire jezika, nadaljuje tradicijo klasicističnega pesništva, v njej pa lahko prepoznamo tudi zametke subjektivnosti in aktualne ideje o svobodi posameznika. Peter Káša opozarja na povsem naravni proces, ko se inovacija klasicizma udejanja tudi preko baročne poetike prav s poudarjanjem subjektivnosti, intimnosti in čutnosti.

Tudi zvrstno lahko govorimo o prehodni dobi, v začetku 19. stoletja srečamo še **anakreontski tip poezije**, ob tem pa zbirko lirsko-epskih **sonetov, idilični ep in balado**, ki izraža povečano čustvenost, poudarja liričnost in je manj moralistična. Pri proznih oblikah najdemo primere sentimentalne povesti in novele ter drugih krajših zvrsti.

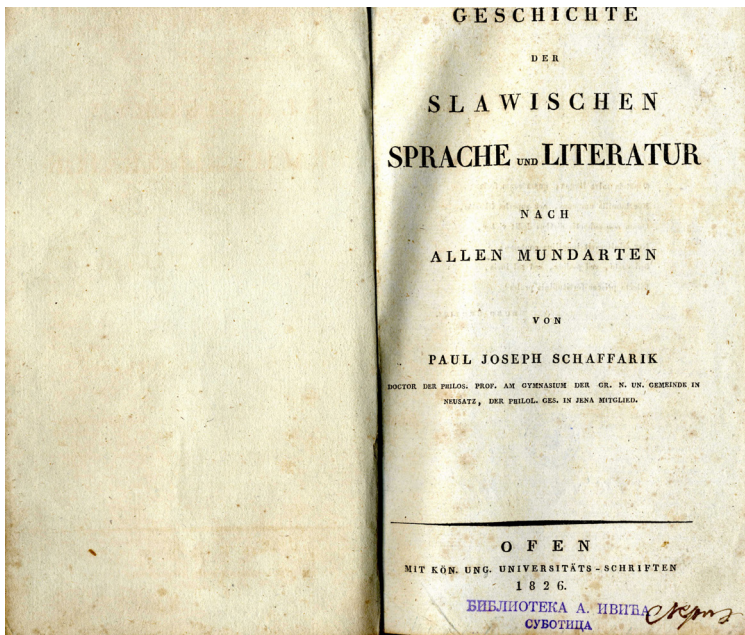
Predromantika je pomenila počasno slovo od razsvetljske treznosti in postavila tudi pri slovaških avtorjih v ospredje svobodo ustvarjanja, kult pesniškega genija in prednost pred razumom dajala čustvom ter naravi. V tem času je postajal priljubljen tudi **bidermajer**, ki je v splošnem oznaka za meščanski stil srednjeevropskega prostora v tridesetih letih 19. stoletja. Kot literarna smer bidermajer pomeni odmik od zahodne romantične subjektivnosti v umirjenost in prilagodljivost idealiziranega vsakdanjega meščanskega življenja. V slovaški književnosti je bolje kot o samostojni smeri govoriti o bidermajersko navdahnjenih literarnih delih, kar najdemo predvsem v krajših zvrsteh meščanske proze. Idilični ep *Běla* (Bela, 1836) Karola Kuzmányja je primer bidermajerske upodobitve družinskega kroga, ki se dopolnjuje s predromantičnimi estetskimi izhodišči.

271 Češki prevod pesnitve J. Jungmanna, ki ga je imel Šafárik v roki, zajema tudi začetni moto pesniške zbirke. Prim. denimo podobe meditacije o veselju, bogu, človeku in naravi.

6.2.3 Od klasicističnih vzorov do soneta

Ján Kollár in **Pavol Jozef Šafárik** nedvomno veljata za ključni slovaški in češki osebnosti prve polovice 19. stoletja, utemeljitelja ideje slovanstva v pesništvu in znanosti. Njun doprinos v povezavi s Francetom Prešernom in Jernejem Kopitarjem je po zaslugi Matije Murka prepoznala tudi slovenska literarna zgodovina. Obravnavana sta kot generacijska sodobnika, povezuje ju evangeličanstvo, izobraževanje tako na domačem liceju kot na nemški univerzi ter zbirateljska dejavnost v zgodnjih letih. Oba sta pridobila visoko izobrazbo in postala ugledni javni osebnosti v tedanjih slovanskih središčih, kar izpričuje obsežna **korespondenca**. Razlike med njima so očitne: medtem ko Šafárik predstavlja evropskega znanstvenika, treznega tudi v jezikovnopoličnem mišljenju, lahko Kollárja označimo predvsem za vizionarja in idealista.

Življenje **Pavla Jozefa Šafárika** (1795–1861) živo kaže tedanjo pot izobraženca: izhajal je iz družine evangeličanskega duhovnika na vzhodnem Slovaškem, šolal se je na liceju v Kežmarku, življenjska pot ga je vodila v univerzitetno središče Jena, kasneje v Novi Sad, večji del svojega življenja pa je preživel v **Pragi**. Težišče njegovega raziskovalnega dela so ambiciozna znanstvena dela s področja jezikoslovja (denimo srednjeveški rokopisi) in zgodovine slovanskih narodov. V prvi monografiji *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (**Zgodovina slovanskega jezika in literature po vseh narečjih**, 1826) primerjalno preučuje razvoj jezikov in književnosti posameznih slovanskih narodov od naselitve Slovanov do njegovega časa. Največje Šafárikovo znanstveno delo ima naslov *Slovanské starožitnosti* (**Slovanske starožitnosti**, 1837), v katerem sintetično predstavi zgodovino in kulturo slovanskih narodov ter zariše njihove etnične meje. Tako s primerjalno metodo postavi slovanske jezike in civilizacijski razvoj posameznih slovanskih narodov na zemljevid Evrope. Šafárika štejemo za enega prvih znanstvenih slavistov. V zvezi z njegovo identiteto P. Káša v skladu z zgodovinskim časom poudarja pripadnost evangeličanski cerkvi in skupini slovaških češko-slovaško usmerjenih izobražencev, ki je zagovarjala rabo češkega jezika kot liturgičnega in literarnega jezika, njegovo znanstveno delo v češki prestolnici pa je vezano na češki in širši slovanski kulturni prostor.

Slika 13: P. J. Šafárik: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826.

Slika 14: Klementinum – univerzitetna knjižnica v Pragi, kjer je med 1848–1860 deloval P. J. Šafárik.

Nič manj vznemirljivo pa ni Šafárikovo pesništvo. Pri devetnajstih letih je izdal edino zbirko s programskim naslovom *Tatranská Múza s lýrou slovanskou* (Tatranska muza s slovansko liro, 1814). V njej najdemo bolj konvencionalne, tendenčne pesmi, ki izhajajo iz tradicije baročnega in **anakreontskega pesništva**. Ob njih se zvrstijo predromantične balade, soneti ali pesmi; skupni so za prihajajočo romantiko značilni folklorni motivi. Raznolikost prepoznamo tudi v intertekstualnih navezavah na antično poezijo ter sodobnike Schillerja, Bürgerja ter baročnega Milтона in domače klasicistične pesnike. Če želimo Šafárika označiti za predhodnika slovaških romantičnih pesnikov, nas še posebej nagovorita pesmi *Slavni slovanski fantje* ali balada *Poslednja noč* z elegičnim, sentimentalnim podtonom in folklornim motivom Jánošíka. V tej raznoliki pesniški zbirki najdemo tudi meditativno pesem *Časové* (Časi; v slovaščini *Časy*), ki odpira vprašanje večnosti na podlagi odnosa med naravo in človekom. Ta je prikazan kot skrivnostno bitje, ki mu vlada razum. V nasprotju z naravo je človek opazovalec večnih sprememb in preobrazb. Refleksija človeka v dinamiki sveta se razvije v bivanjsko vprašanje obstoja in smisla, lirski subjekt ga najde v ideji o modrosti in kreposti. Svet, kot ga upodablja pesnik, zaznamuje dinamična napetost med večnostjo stvarstva in človeškim zavedanjem minljivosti.

Časy

*Náhlia časy naspät' rýchlym letom
do večna, tej hĺbky bezo dna,
míznu, pohrdajúc ľahkým svetom,
v ríši²⁷² v ktorej vládne večná tma.
Aj život – pár myšlienok, pár citov –
tie ich čudné cesty sprevádza.
Rozhliadne sa – nepredľži si to,
v plnom lesku s nimi odchádza.*

*Hľa ako sa vpred pomedzi skaly
ženie rieka hlučná, jačiaca²⁷³ –
do mora, čo zrodilo ju, valí
vlny, ktoré večne náhlia sa!
Tak aj pôvod času kryjú husté
hmly nezmerateľnej večnosti,*

272 ríša – kraljestvo, monarhija, dežela

273 jačať – vreščati, ječati

*taja²⁷⁴ mdlému oku oné pusté
hĺbky našej vlastnej krehkosti.²⁷⁵*

*Kde, priateľu, zaleteli, kde sú
tie jasné dni prešlej radosti?
Kam to vetry z našich tváří nesú
ľalie a ruže mladosti?
Kde je čulosť, ktorá maľovala
na tvár krásny oheň rumenca?²⁷⁶
Kde je sila, čo sa spaľovala
v kroku udatného²⁷⁷ mládenca?*

*Všetko priepast'²⁷⁸ času nelútostne
zhltla – celý svet jej otročí.²⁷⁹
Ona krásy – utešené, skvostné! –
v rozmanitých tvoroch nivočí.²⁸⁰
Silný topol, k hviezdám šelestiaci,
dvíhajúci pyšné ramená,
bol stĺp – a je pýr,²⁸¹ červ v zemi spiaci.
Čas mu zohol rovne kolená.*

*Či pred vládou času musia cúvať
všetky viditeľné bytosti?
Či si človek nikdy nesmie trúfať
zdovať silu nesmrteľnosti?
Ostáva mu iba zabadákať²⁸²
nad osudom, ktorý udiera?
Navždy bude clivým hlasom plakať
pod jarmom, čo krk mu odiera?*

274 tajit' – prikrivati, tajiti

275 krehký – ranliv, krehk

276 rumenec – rdečica (na obraze)

277 udatný – pogumen, junaški

278 priepast' – brezno, prepad

279 otročit' (niekomu) – garati, tu v pomenu: biti sužen

280 nivočit' – uničevati, poškodovati

281 pýr – rdečica na obraze; tu v pomenu: sramota

282 zabadákať – objokovati, zajokati

Ach už vidím chodník! Na ňom je nám
 na smiech čas, ten nastavovač ôk!²⁸³
 Už sa blížim k týčiacim sa stenám,
 kde budem mať večný útulok!
 Je to chodník múdrosti a cnosti!²⁸⁴
 A boží chrám. Ten chodník a chrám
 dovedú ma do nesmrteľnosti,
 kde sa jedným z blažených stať mám!

Prevod iz češkega izvirnika Ľubomír Feldek. Bratislava, 2005.

Naloge za analizo besedila:

- Komentirajte dvojnost v naslovu pesniške zbirke *Tatranská Múza s lýrou slovanskou*. Katero temo in vzor nakazuje naslov obravnavane pesmi?
- Poiščite primere retoričnih figur (personifikacija, kontrast, retorično vprašanje). Kje se kaže sentimentalizem in na katerih mestih idejna prevlada razuma?
- V refleksivni liriki se je avtor lahko zgledoval po starejši literarni tradiciji. Katere konvencionalne metafore in razširjene primere minevanja časa so uporabljene, kakšna je podoba časa v drugi in zadnji kitici?
- Primerjajte metafore, ki predstavljajo večnost oz. minljivost: *hĺbka bezo dna, priepasť času, ľahký svet*, življenje: *pár myšlienok, pár citov, hĺbka vlastnej krehkosti*.

Druga osebnost tako češkega kot slovaškega konteksta nacionalne književnosti je **Ján Kollár** (1793–1852). Brez dvoma gre za enega najvplivnejših avtorjev 19. stoletja. Idejo narodnega preporoda in novega literarnega programa slovaške književnosti je najbolje uresničil z zbiranjem ljudskega izročila. Najobsežnejša in za razvoj slovaške poezije najpomembnejša zbirka je *Národné zpievanky* (Narodne pesmi, 1834/35). Gre za obsežno zbirko ljudskih, polljudskih in avtorskih pesmi v dveh zvezkih, ki jo je uredil s pomočjo P. J. Šafárika in zbirateljev. Z gradivom je avtor zaobsegel celotno ozemlje, kjer živijo Slovaki, in poskusil predstaviti izbor vseh družbenih slojev. Zbirka pomeni idejni oz. programski preobrat za danjega naslovnika literarne ustvarjalnosti, s čimer je bila pravzaprav zaokrožena

283 nastavovač ôk – *tisti, ki nastavi zanko*

284 múdrošť a cnosť – *modrost in krepost*

zbirateljska faza predromantike in slovaškega prepورا. Za romantično generacijo pesnikov tovrstne zbirke ljudskih pesmi pomenijo izhodišče, na podlagi katerega lahko uresničijo novo romantično estetiko.

Kollár se je v evropsko literarno zgodovino zapisal s temeljnim pesniškim delom *Slávy dcéra* (Hči Slave, 1824). Lirsko-epska pesnitev, kot jo poimenuje sam, se začne s predspevom v elegijskem distihu. V njem že v prvih verzih uvaja ponavljajoči se motiv zemlje, ki lirski subjekt navdaja s trpkostjo ob spoznanju glede usode Slovanov (»Tu ta zemlja leži pred mojim očesom solzečim: / nekdej zibelka – sedaj naroda mojega grob /.../«²⁸⁵) in se nadaljuje v vznesem klasicističnem medbesedilnem navezovanju v obliki vprašanj in odgovorov. Osrednji epski del predstavlja potovanje, ki spodbudi refleksijo na osi preteklost–sedanjost–prihodnost. Pesniške podobe se tako oblikujejo v slovanskih deželah in se prepletajo z bogato mitologijo [prim. 4.2.3]. Posamezni spevi so poimenovani po rekah dežele, ki jih odkriva popotnik. Prvi spev je naslovljen Sala (po nemški deželi Polabskih Slovanov in Lužiških Srbov), drugi Laba, ki predstavlja češke dežele, v tretjem pa se vrača na Gornjo Ogrsko in je poimenovan Donava. Osnovno linijo lirске izpovedi tvori napetost med intimnim in kolektivnim (domovinskim) doživljanjem. Avtor je pesnitev sčasoma dopolnjeval z novimi soneti in tako zadnja izdaja iz leta 1832 obsega kar 645 sonetov. Razširjena izdaja je dopolnjena še z dvema spevoma z imenom antičnih rek, ki ju tako postavlja v mitološki svet. Lete je reka pozabljanja in simbolizira nebesa, kjer pesnika spremlja Mina že kot hči boginje Slave in se tako iz konkretnega bitja spreminja v mitološko; Aheron pa je alegorija slovanskega pekla. Kollárjevo monumentalno pesniško delo se zgleduje po tedaj popularnem popotniškem branju lorda Byrona, ki je svoje poti po južni in zahodni Evropi literariziral v pesnitvi *Romanje grofiča Harolda* (1812–1818).²⁸⁶ Hči Slave lahko razumemo kot povzetek tedanje pesniške tradicije, v kateri se klasicistična poetika dopolnjuje s predromantično notranjo napetostjo in aktivnim lirskim subjektom. Kollárju pa pritiče oznaka **predhodnik romantične tradicije** tudi zato, ker v češko in slovaško književnost uvaja in kultivira sonetno obliko, ki po tradiciji ustreza izražanju osebnega doživljanja čustev. Na poseben odnos do preteklosti v pesniškem svetu se lahko navežejo mesijanistični pesniki z idejo predestinacije Slovanov.

Ideja slovanske vzajemnosti je posebna rešitev narodnostnih prizadevanj sredi 19. stoletja, ki pred nacionalno identiteto v ospredje postavlja pripadnost slovanski kulturni in jezikovni skupnosti. Kollár je v svojem odmevnem eseju

285 Navajamo slovenski prevod Ivana Laha. *Češka antologija I*. Ljubljana: Slovenska matica 1922, 137.

286 Byronov lirski subjekt potuje po Franciji, Portugalski, Italiji in Grčiji. Tudi njegova pesnitev je temeljila na avtorjevem potovanju in je aktualizirala angleški pogled na politično dogajanje v Evropi. Obenem je kar 4500 verzov dolg pesniški potopis spodbudil mnoga potovanja sodobnikov. Kollárjeva pesnitev ima sicer drugačno idejno zasnovo, ni pa mogoče spregledati dejstva, da je bil Byron kot pesniška avtoriteta na zahodu fascinanten tudi za slovanske pesnike. Njegovega pesništva in osebnosti se v tem času vsekakor ni dalo zaobiti.

Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation (O literarni vzajemnosti med različnimi plemeni in narečji slovanskega naroda, 1836)²⁸⁷ natančno predvidel načine tesnejšega kulturnega povezovanja med Slovani, zato je razprava zbudila veliko zanimanja in ostala aktualna celo 19. stoletje. Poleg tedaj uveljavljenega modela štirih slovanskih jezikov, kot ga zagovarja Kollár, so pomembni njegovi konkretni predlogi uresničitve medsebojnega spoznavanja Slovanov. Kollár tako govori o ustanavljanju slovanskih knjižnic, vzajemnem obveščanju o literarnih novitetah, naročanju slovanskega periodičnega tiska ter ustanavljanju kateder za slavistiko. Navedeni odlomek razprave prinaša prepričljivo argumentacijo pomena kultiviranja in učenja tujih jezikov.

O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa

Čo je vzájomnosť podľa slova, podľa významu?

/.../ Vzájomnosť je teda spoločné prijatie, vzájomná výmena²⁸⁸ a spojený pôžitok. Ale literárna vzájomnosť je spoločná účasť²⁸⁹ všetkých národných vetiev²⁹⁰ na duševných plodoch vlastného národa; je vzájomné kupovanie, čítanie spisov a kníh vydaných vo všetkých slovanských nárečiach.²⁹¹ Každé nárečie má čerpať z druhého novú životnú silu, aby omladlo, obohačovalo sa a vzdelávalo a pritom všetkom aby sa nedotklo iných a nedalo siahnuť ani na seba, ale vedľa ostatných naďalej ovládalo svoje vlastné slobodné územie. Pri vzájomnosti ostávajú všetky kmene a nárečia nepoh-nute na svojom starom mieste, podporujú však vzájomným pôsobením a pretekaním rozkvet spoločnej národnej literatúry; vzájomnosť nie je tu kvetom, ale bohyňou kvetov, ktorá rozličné kvety seje, sadi, pestuje, polieva a ochraňuje a usporaduje ich peľ do nových nádherných druhov.²⁹² /.../

Koľko a ktoré slovanské nárečia patria do vzájomnosti?

Nie príliš učený, ale predsa aspoň na prvom stupni vzdelania a osvety stojaci Slovan má poznať štyri teraz žijúce vzdelanejšie nárečia,²⁹³ v ktorých sa píšu a tlačia knihy, a to ruské, ilýrske, poľské a československé.

287 Razprava je v 19. stoletju doživela številne izdaje in prevode v slovanske jezike. Slovenski prevod J. Šink: *Ideja o slovanski literarni vzajemnosti in njen vpliv na kulturno zblíževanje Slovencev in Slovakov*. Ljubljana: 2001.

288 vzájomná výmena – vzajemna izmenjava

289 spoločná účasť – skupna udeležba, sodelovanje

290 veja – veja, tu v pomenu: podskupina

291 nárečie – narečje, v današnji rabi jezik, jezikovna skupina

292 Vzajemnost torej tu ni cvet, temveč boginja cvetov, ki seje, sadi, goji in zaliva različne cvetove ter ohranja in ureja njihov cvetni prah v nove čudovite vrste.

293 vzdelane nárečia – kultivirana narečja (oz. jeziki)

Učenejší a vzdelanejší Slovan druhej triedy pustí sa aj do menších nářečí a podnářečí, ako napr.: pri ruštine do maloruštiny, z ilýrštiny do chorvátčiny — slovinčiny, bulharčiny; pri polštine do lužickosrbštiny atd'. Slovan tretej triedy alebo učenec, jazykospytec²⁹⁴ a historik z povolania má poznať bez výnimky všetky slovanské nářečia žijúce, ako aj už vymreté, vzdelané, ako aj ešte nevzdelané, čisté, ako aj s inými rečami zmiešané, málo rozšírené práve tak ako veľmi rozšírené, vládnuce ako poddané, či písané glagolikou, cyrilikou, latinkou alebo švabachom,²⁹⁵ /.../

Cesty a pomocné prostriedky²⁹⁶ k podpore tejto vzájomnosti

Slovanské kníhkupectvá vo všetkých hlavných mestách našich kmeňov, najmä v Petrohrade, Varšave, Krakove, Ľvove, Prahe, Viedni, Brne, Belehrade, Záhrebe, atd'. aby sa mohli kupovať v druhých nářečiach vydané diela práve tak rýchlo ako lacno. /.../ Stolice a školské katedry slovanských nářečí,²⁹⁷ kde sa žiaci a mladí Slovania budú učiť aspoň počiatočným základom a dostanú povzbudenie k ďalším krokom. /.../

Prevod iz nemškega izvornika Karol Rosenbaum. Bratislava, 1954.

Naloge za analizo besedila:

- Opazujte retorično figuro nasprotja pri naštevanju položaja slovanskih jezikov v drugem odstavku. Kateri so njegovi argumenti glede pestrosti in razširjenosti slovanskih jezikov?
- Kako avtor razume medsebojno povezovanje Slovanov? Kako si predstavlja uresničevanje vzajemnosti?
- Preberite Prešernov epigram *Bahači četvero bolj množnih Slave rodov*. Na kaj se nanaša naslovna četverica? Kaj je vir zbadljivosti v epigramu?
- Komentirajte prispodobo iz prvega odstavka, s katero avtor ponazori vzajemnost in povezovanje z metaforo cveta.

Prepoznavnost, pa ne le v slovanskem svetu, si je Kollár prislužil s pesnitvijo *Hči Slave*, pri nas pa je idejno večno zapisan v *Krstu pri Savici* z verzom »narveč sveta otrokam sliši Slave«. Ob tem velja omeniti še avtorjeva potopisa po Italiji, kamor je potoval v štiridesetih letih, s prepoznavno napetostjo med dokumentarno in mitološko perspektivo. Kot pastor in pridigar v Pešti je Kollár

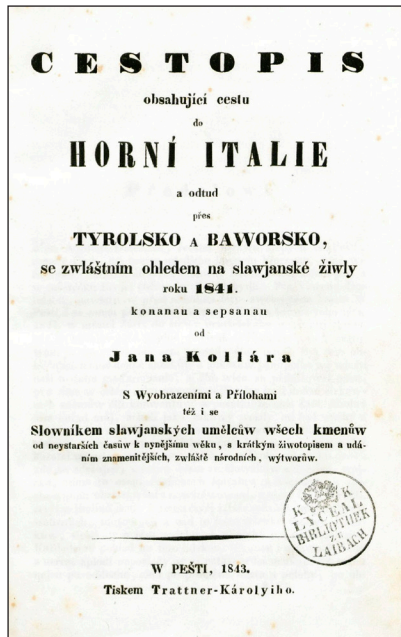
294 jazykospytec (zastar.) – jezikoslovec

295 švabach – pisava gotica

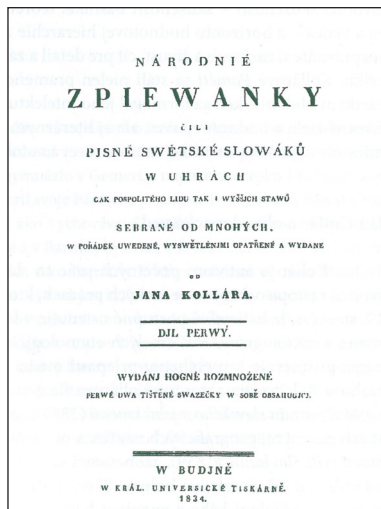
296 cesta a prostriedok – pot in sredstvo

297 stolice a školské katedry slovanských nářečí – visokošolske katedre slovanskih jezikov

izdal tudi zbirki pridig, v katerih lahko prepoznamo navezovanje na baročno pridigersko tradicijo, na drugi strani pa so bile pridige izhodišče za nadaljnji razvoj proze prve polovice 19. stoletja.

Slika 15: J. Kollár: *Potopis po Italiji*, 1843.

Slika 16: J. Kollár: *Národní spiewanky*, 1834.

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Poiščite razloge za soobstoj dveh knjižnih jezikov (politično-upravne razmere, verska pripadnost in tradicija, vloga mestnih središč).

Na katero Kollárjevo dediščino se lahko nasloni nova generacija romantičnih pesnikov?

Zanimanje za slovanski svet se uresničuje v umetnosti in znanosti. Navedite primere in pomen obeh dejavnosti pri P. J. Šafáriku in J. Kollárju.

Pomemben vir kulturnih odnosov je korespondenca. Raziščite, s katerimi slovenskimi izobraženci in jezikoslovci sta si dopisovala P. J. Šafárik in Martin Hamuljak.

Poiščite naslove slovaških literarnih almanahov v tridesetih in štiridesetih letih ter jih primerjajte s slovenskimi in češkimi. Opazujte, katere tuje literarne vzore so prevajali in objavljali v njih.

6.3 Romantika

V tem poglavju boste izvedeli:

- kaj je zaznamovalo tretjo fazo narodnega preporoda in kakšen vpliv je imela marčna revolucija,
- kdo je bil Ľudovít Štúr in na podlagi česa je normiral (kodificiral) enotni slovaški knjižni jezik leta 1843,
- katere so zvrstne uresničitve in poetološke značilnosti poezije Janka Kráľa in Andreja Sládkoviča,
- zakaj je romantična poetika neenotna (predmetno-pragmatična in mesijanistična smer romantike),
- kako prepoznamo univerzalne podobe romantike, ki jih zasledimo v zahodnoslovanskih književnostih.

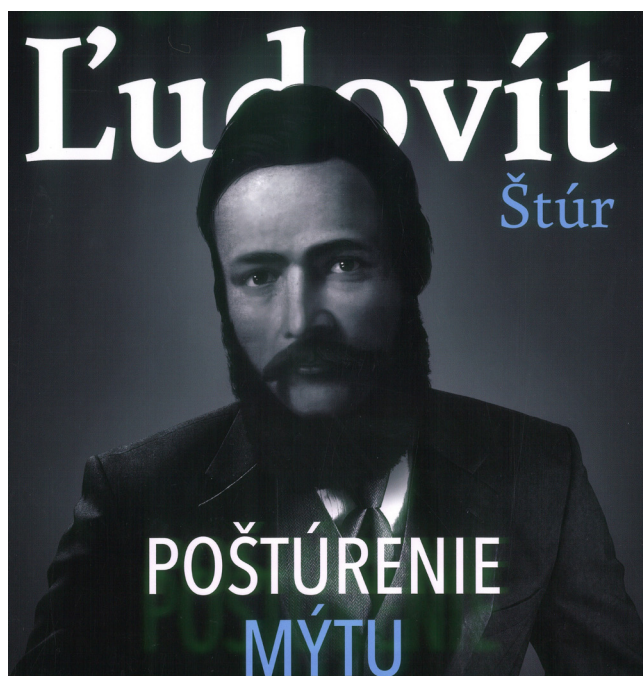
6.3.1 Predmarčna doba in vprašanje knjižnega jezika

Predromantične ideje, tesno prepletene z narodnopreredno težnjo, so se v štiridesetih letih 19. stoletja izostrile na filozofski podlagi aktualnih evropskih, predvsem nemških mislecev. V tretji fazi narodnega preporoda so tako omogočile kvalitativni preskok v politične zahteve. Ključni trenutek v razvoju enotnosti slovaškega naroda je bila leta **1843** zrela odločitev vodilnih predstavnikov generacije, to so **Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban in Michal Miloslav Hodža**, o uzakonitvi in rabi **novega knjižnega jezika**, ki temelji na srednjeslovaški narečni osnovi in je sprejemljiv za obe skupini izobražencev. Že naslednje leto so začeli v tem jeziku izhajati časopisi in literarni almanahi. Tako je slovaščina z ambicioznimi avtorji postopoma postajala kultiviran umetniški in publicistični izraz Slovakov. Ključni izobraževalni instituciji v štiridesetih letih 19. stoletja sta bili evangeličanski licej v Bratislavi in Levoči, kjer je na katedri za češko-slovaški jezik in književnost predaval tudi Štúr.

Uveljavitev in kultivacija novega knjižnega jezika sta močno povezani tudi z novim estetskim izrazom romantikov, ki ga je vpeljala generacija mladih pesnikov in prozaistov, zbranih okrog Štúra, imenovana štúrovci. Med njimi izstopajo pesniki Andrej Sládkovič, Janko Kráľ, Ján Botto, Samo Chalupka in prozaist Ján Kalinčiak. Osrednja osebnost sredine 19. stoletja na Gornjem Ogrskem je bil nedvomno **Ľudovít Štúr** (1815–1856). Njegovo delovanje je tako večstransko in angažirano, da ni mogoče spregledati niti ene njegove dejavnosti. Bil je predavatelj, urednik, vodja literarne šole in mentor mladim pesnikom, jezikoslovec, poslanec ogrskega snema in vsestransko angažiran politik ter organizator kulturnega življenja. Novo knjižno slovaščino na podlagi srednjeslovaškega govora, ki jo je sprejel evangeličanski in katoliški krog izobražencev, je definiriral v razpravi **Náuka reči slovenskej** (Razprava o slovaškem jeziku, 1846). Z novo kodifikacijo knjižnega jezika je bil presežen konfesionalni antagonizem, kar je omogočilo enoten nastop slovaškega narodnega gibanja v 19. stoletju. Štúrov literarni program izhaja iz prepričanja o izhodiščnem temelju slovanske folklore, ki vsebuje najboljše filozofske, moralne in estetske lastnosti svetovne književnosti. V družbenem pogledu je pomembna njegova vizija reševanja gospodarske in politične zaostalosti med Slovaki na Ogrskem, aktivno je namreč sodeloval pri prvem političnem programu Slovakov in kot vodja prostovoljcev v revoluciji na Dunaju leta 1848. Zadnje idejno delo je politični program *Slovanstvo a svet budúcnosti* (Slovanstvo in svet prihodnosti, 1853), v katerem razkriva svoje videnje narodnega vprašanja v prihodnosti.

Slika 17: Portret Ľudovíta Štúra, 1873.

Slika 18: Sodobna parafraza Štúra v umetnosti.

6.3.2 Pesništvo v novem knjižnem jeziku v štiridesetih letih

Časovna umestitev slovaške romantike v štirideseta leta 19. stoletja je prekrivna s sorodnimi nacionalnimi književnostmi, kot so poljska, slovenska ali češka, njene specifikke pa so pogojene z domačo literarno tradicijo, vprašanjem izbire in norme knjižnega jezika ter nenazadnje tudi z razširjenim publicističnim prostorom.

Obravnavna romantičnih pesnikov in pisateljev je znotraj literarnozgodovinskih raziskav doživela največ pozornosti in z vidika historične poetike lahko prepoznamo več faz kanoniziranja nacionalne književnosti. Zaradi nove knjižne kodifikacije, ki so jo v praksi kultivirali in širili romantični literati ter publicisti, je namreč prav romantika obveljala za prvo konstitutivno obdobje slovaške književnosti. **Zvrstna, poetološka in idejna uresničitev romantike** pa še zdaleč ni bila enotna, temveč izrazito **sinkretična in razplastena**. Posamezne smeri so pustile sledi tudi pri avtorjih druge polovice 19. stoletja.

Prva prepoznavna lastnost slovaške romantike je programska zavezanost ljudskemu slovstvu tako v liriki kot epiki. Če prva faza zbiranja ljudskega gradiva doseže vrh z izdajo ljudskih pesmi P. J. Šafárika in J. Kollárja, pa lahko pri generaciji štúrovskih romantikov govorimo o kultivaciji te tradicije. **Ljudsko slovstvo** namreč zdaj tvori **snovno in formalno izhodišče**, ki omogoča tako zaželen individualni izraz reflektivne lirike. Tedaj so svoj višek doživele **balada, duma** in **pesem**, junaška epika, v prozi razvoj **pravljic**, osrednjo vlogo pa zasedajo **zgodovinske povesti** s predvidljivim romantičnim historizmom in visoko stopnjo mitologizacije ter stilizacije.

Vzporedno z osrednjo slovaško romantično šolo je druga poetološka linija, imenovana romantični **mesijanizem**. Pri mesijanistih srečamo motiv predestinacije Slovanov in njihove zgodovinske vloge, torej njihov duhovni preporod. Mesijanistična veja romantike namesto na aktivizem stavi na melanholično meditacijo, ne izključuje pa izjemnosti in razklanosti lirskega subjekta. Mesijanistični avtorji na eni strani kažejo neposredne navezave na poezijo A. Mickiewicza, ker pa je bil njihov publicistični prostor omejen, so dolgo ostali v senci štúrovcev. Tovrstni avtorji, kot sta Samo Bohdan Hroboň in Mikuláš Dohnány, potrjujejo razgibanost, predvsem pa idejno razslojenost slovaške umetnosti sredi 19. stoletja.

Ob začetkih v umetniškem smislu ambicioznejšega pripovedništva je ta čas prinesel pričakovano zanimanje za preteklost. Produktivna je postala romantična **zgodovinska povest** s srednjeveško, junaško in rokovnjaško snovjo, ki se je uresničila s pomočjo ljubezenskega konflikta. Kot izraz romantičnega historizma imajo tedanje povesti težnjo po slovakiziranju preteklosti, napetost v pripovedi pa temelji na tragični ljubezenski zgodbi z izjemnimi liki, ki jih določa usoda. Ob tem se razvija tudi do bralca prijaznejša humoristična proza s karikaturjo, primer katere je **Kalinčiakova Púť lásky** (Pot ljubezni, 1846) ali **Hurbanova novela Od Silvestra do Troch kráľov** (Od Silvestra do treh kraljev, 1847). Posebno smer pa predstavlja

romantično-ironična linija proze, kamor prištevamo *Faustiado* (Faustiada) Jonáša Záborského in Kalinčiakovo povest *Reštaurácia* (Obnova, 1860). Podoba slovaške romantike kot izraz štúrovske literarne šole torej ni celovita, razumeti jo moramo kot kompleksen proces vse do sedemdesetih let, saj obsega tako javno objavljene kot tudi manj slišne tokove, ki dolgo niso bili deležni literarne obravnave. Ena možnih opredelitev je soobstojanje več smeri romantike, to so predmetno-pragmatična (znotraj nje folklorna in artistska oblika) ter duhovno-mesijaniistična smer.

6.3.3 Ljubezenska lirika in baladika

Andrej Sládkovič s svojo izpovedno liriko, sredi štiridesetih let napisano že v novi slovaščini, predstavlja **težnjo po subjektivni** in umetniško ambiciozni izpovedi, ki se zavestno odmika od ljudske tradicije. Njegova poezija je pri bralcih naletela na pozitiven sprejem, pri sodobnikih pa je bil avtor priznan kot pesniška avtoriteta, saj je doživel knjižno izdajo zbranih pesmi. Nič čudnega ni torej, da je postal in ostal klasik ter vzor naslednje pesniške in prevajalske generacije, denimo P. O. Hviezdoslava. Njegovi še posebej tehtni deli sta pesnitvi širšega obsega *Marína* (1846) in *Detvan* (1853).²⁹⁸

Pesnikovo pravo ime je Andrej Braxatoris (1820–1872) in sodi v evangeličansko skupino Štúrovih somišljenikov. Študiral je na evangeličanskem liceju v Banskí Štiavnici in kasneje v Bratislavi ter na univerzi v Halle, kjer se je seznanjal s Heglovo filozofijo. Družbeno aktiven je bil tudi po revoluciji v okviru novoustanovljene Slovaške matice. Njegova poezija izpolnjuje več vlog: kultivira pesniški jezik in metaforiko, v pesniškem jeziku izraža filozofijo o popolnosti človeka in individualni usodi ter idealizira podobo naroda. Njegov širok nabor krajših pesniških oblik kaže na dvojnost. Med njimi najdemo priložnostno pisano poezijo z narodnoobrambno tematiko (Zapojem pesem o svobodni domovini). Ob njih pa se zvrstijo tudi izpovedne pesmi s tipičnim romantičnim lirskim subjektom, denimo Samota ali Obupanec. Sládkovičevo poezijo danes beremo kot izraz tipičnega izobraženega predstavnika njegove dobe, njegovo filozofsko ozadje ostaja iskanje ravnotežja med lepoto in dobrim.

Pesnitev *Marína* je do danes najbolj znana slovaška ljubezenska lirika pesem, prav tako je nezanemarljiv podatek, da je to prva in edina knjižna izdaja poezije iz štiridesetih let, ki je izšla v knjižni slovaščini. Pesnitev uvaja posvetilo konkretni ljubljeni osebi ter citata dveh velikanov ljubezenske lirike, Shakespearja in Puškina, katerih dela je Sládkovič tudi prevajal. Pesnitev sestavlja malo manj kot tristo semantično samostojnih desetvrstičnic z dosledno rimo (kar imenujemo tudi obglavljeni sonet brez prve kvartine). Avtor je v njej uporabil silabični verzni sistem. Večina kitic je **intimno-meditativne narave**, ekspresivnost

298 Pesnitvi nosita oznako *básnická skladba*.

je izražena s pogostimi nagovori in vzkliki. Konkretno ljubezensko čustvo se v pesmi objektivizira in sovпада z bivanjskimi vprašanji. Osrednje štiri teme, ki se med seboj intenzivno prepletajo in osmišljajo, so kot prolog podane v prvi desetvrstičnici, kar lahko razumemo kot napoved ali interpretacijski ključ pesmi. V njej torej avtor izpostavlja hrepenenje po **lepoti**, ki se postopoma konkretizira kot **ženska lepota**, **poezija** in simbol večnosti. Uporaba pesniške figure anafore, metonimije in epske primere povečuje ekspresivnost in doživi vrhunec v verzuo o univerzalnosti in vseprisotnosti ideala ljubezni: »centrom, živlom, nebom, jednotou«. V pesmi je poudarjena dimenzija časa, ki se uresničuje v široko zastavljeni temi mladosti: »/.../ Ale ty, posol mladistvej duši, / let tvoj závoje mrakov rozruší, / srdce, ty choď, ty máš krídla! /.../«. Tema **mladosti** ne črpa samo s pomenskega polja minevanja in minljivosti, pač pa jo lahko v duhu slovaške romantike razumemo kot metonimijo naroda in težnjo po prožnosti, neizogibnem družbenem aktivizmu, ki ustreza politični fazi narodnega preporoda. Šolska interpretacija se osredotoča na **sintezo intimnega in domovinskega čustvovanja**, lahko pa izpostavimo tudi Sládkovičevo konsistentno heglovsko filozofsko misel o morali in lepoti, ki se uresničuje v visoki umetnosti. Sládkovič je lahko primer uspešnega in vplivnega avtorja poezije, *Marína* je namreč postala pesniški zgled za njegove sodobnike, denimo moderno liriko P. O. Hviezdoslava, J. Jesenskega ali I. Kraska. Obenem gre za pesniško videnje in realizacijo filozofije 19. stoletja, kot jo lahko vidi izobraženec slovaškega preporoda.

Marína

*Ja sladké túžby,²⁹⁹ túžby po krásě
spievam peknotou nadšený,
a v tomto duše mojej ohlase
svet môj je celý zavrený;³⁰⁰
z výsosti Tatier ona mi svieti,
ona mi z ohňov nebeských letí,
ona mi svety pohýna;³⁰¹
ona mi kýva zo sto životov:
No centrom, živlom, nebom, jednotou
krás mojich moja Marína! /.../*

Andrej Sládkovič: *Dielo I*. Bratislava, 1961.

299 túžba – hrepenenje

300 zavrený – zapreden, zavít

301 pohýnať – premikati naprej

Naloge za analizo besedila:

- S katerimi motivi so predstavljene štiri teme Sládkovičeve pesnitve v prvi, uvodni desetvrstičnici? Poiščite primere retoričnih figur.
- V digitalni knjižnici poiščite celotno pesnitev. V zadnji kitici opazujte, kako lirski subjekt razvija bivanjsko vprašanje minljivosti, in izrazite svoje mnenje glede njega. V katere simbole preraščata lepota in minljivost?
- A. Sládkovič je za razvoj slovaške poezije pomemben, ker se tudi formalno oddalji od ljudskih pesniških oblik. Opišite verz, metrično shemo in ritem pesnitve.

Janko Král' (1822–1876) kot osrednji slovaški romantični pesnik z današnjega vidika uteleša sintezo izpovedne lirike iz sredine 19. stoletja. Njegova poetika je svojevrstna povezava ljudskega slovstva z estetskimi ideali predromantike in romantike. Kljub izraziti refleksivnosti in uvajanju resigniranega subjekta avtor daje prednost zvrstem blizu epskega slovstva, kot sta duma in balada. Če gledamo na celotno Kraljevo pesniško zapuščino, vidimo dvojnost: razkorak med idealom in stvarnostjo. Poleg izrazito individualnega doživljanja stvarnosti najdemo tudi pesmi z idejo o socialni in nacionalni enotnosti.

Reprezentativna in interpretativno odprta Kraljeva **balada**, na podlagi katere lahko prikažemo dvojnost njegovega pesniškega izraza in iskanja, z naslovom **Zakliata panna vo Váhu a divný Janko** (Zakleta vila v reki Vah in čudak Janko) je izšla leta 1844.³⁰² Naslovna besedna zveza nakazuje napetost med **mitološko snovjo**, ki jo zastopa vraža o zakleti vodni vili v reki Vah,³⁰³ in »junakom«, ki ga določa drugačnost, prostovoljna osamitev in ravnodušnost do svoje usode. Baladno dogajanje je umeščeno na nabrežje reke v nočnih urah na praznik, ko lahko po ljudskem verovanju zakleto vodno vilo odreši tisti mladenič, ki bo opolnoči skočil v vodo. Janko sicer skoči v vodo, vendar njegovo dejanje zaradi večkratnega kršenja družbenih pravil in neupoštevanja vraže ni junaško, temveč se konča s tragično smrtjo.

Balada je s pripovednega vidika sestavljena večplastno. Okvir pesmi tvorita izpovedno melanholična uvodna štirinajstvrstičnica in zaključni prizor, ki prinaša pastirjevo poročilo o smrti v tipičnem baladnem prizoru. V drugem, lirsko-epskem delu se približujemo pesniškemu subjektu in njegovemu dožemanju sveta. Zaznamuje ga za romantiko tipična **razdvojenost, prehajanje med resničnostjo in sanjami**, kruto realnostjo in hrepenenjem. Janko se sam ne zna ubraniti niti pred zunanji pritiski niti pred notranjim nemirom. Tudi njegove značajske poteze

302 Naslov in vsi navedeni citatni verzi Kraljeve poezije so prevod Tatjane Jamnik.

303 Dobesedno gre za zakleto rečno devico. V slovenskem prostoru so znana poimenovanja morska deklica, rusalka, divja dekla, povodna deklica, nimfa. Ženska vodna bajeslovna bitja v podobi privlačnega, vselej mladega dekleta z ribjim repom in demonično močjo pozna ljudsko slovstvo v širšem slovanskem svetu.

so **protislovne**: »Sinček velik je čudak, vesel nikoli ni, / ponosen, krut in divji, objesten vsem se zdi; / nikogar ne spoštuje, nikomur nič ne da, / v ljudeh srca ne išče in jeze ni ga strah; / ljudje ga ne trpijo, hoče jim vrniti, / ni mu mar: danes ali jutri v zemlji gniti.« Baladno vzdušje se stopnjuje s približujočim se cerkvenim praznikom, ki predvideva spoštovanje tradicije in povezanost kolektiva, vendar se protagonist kljub temu zavestno umakne v samoto. Ko se bliža noč, narava dobiva melanholične poudarke ali celo demonično moč. Nemir in slutnja zla sovpadata s protagonistovim notranjim doživljanjem med nočnim sprehodom ob reki. Tretji del balade po obliki spominja na ljudsko pesem: v obliki sedem- in osemzložnih štirivrstičnic z dosledno rimo in **silabičnim verzom** podaja ljudsko vražo o zakleti vodni vili, ki živi v reki Váh, zapeljuje moške in jih s svojo močjo zvalja k sebi v vodo. Neposredni dialog z baladno tradicijo prepoznamo v rabi različnih tipov ponavljanj, ki omogočajo dramatično stopnjevanje in povzročajo učinek groze: takšen je opis vodne vile, ki postopoma prihaja iz vode kot polčloveška prikazen. Zadrževanje in upočasnjevanje epske pripovedi avtor dosega z lirizacijo ter uveljavljenimi, a tudi inovativnimi pesniškimi sredstvi, kot so **personifikacija**, **metonimija in primera**. Po baladnem koncu s tragično smrtjo epskega junaka se v epilogu pesmi vrnemo na njen začetek. Iz navedenih verzov v odlomku lahko ponovno prepoznamo motiv negibnega Janka, ki leži pod smrečjem.

Od kod torej izvira **baladni konflikt** in s čim se v maniri balade pregreši čudaški Janko? Vsekakor naprej s svojo drugačnostjo, prepoznavno po zavestnem odkluku od kolektiva v osamo. Obenem ne spoštuje družbenih norm in cerkvenih obredov, torej zavrača utrjene družinske, vaške in verske tradicije ter navade. Praznični čas, to je vnebohod ali štirideseti dan po veliki noči, ima v baladi posebno vlogo.³⁰⁴ Po mitološkem izročilu lahko namreč ravno ta dan zakleto vodno deklico odreši tisti mladenič, ki bo opolnoči skočil v reko. Ljudska vraža pa ima še eno podrobnost, ki se zdi banalna – kdor želi odrešiti deklico, mora pred skokom narobe obrniti mošnjo za tobak. Janko se na ta praznik ponoči kljub predvideni nevarnosti sam odpravi k reki. Vrhunec balade lahko interpretiramo takole: če bi protagonist odrešil zakleto dekle, bi se kot junak ponovno ujel v družbo in tako zanikal svojo izjemnost. Toda čudaški Janko tega ne upošteva, ne obrne svoje mošnje in se ravnodušen do lastne usode poslovi od življenja.

V baladi lahko prepoznamo **subjektivizacijo**, **lirizacijo in izpovednost**. To dokazuje veliko mero kultivacije balade. V prvi vrsti je baladna pripoved aktualizirana tako, da se srečamo z različnimi položaji in vlogami pripovedovalca. Balada obenem upodablja razkol med svetom in subjektom ter njegovo notranjo razklanost, denimo v verzu »od zadaj plamen črn kakor reka teče / od spredaj pa na silo skoraj rine, vleče«. V pesniškem jeziku se to kaže v izjemnem **prepletu**

304 Čarobno moč rusalk ob tem prazniku in binkoštih je avtor črpal iz domačega ljudskega slovstva, poznana pa je tudi v ruskem, ukrajinskem in prekmurskem ljudskem izročilu.

fantastičnega in prizemljenega ali **idiličnega in tragičnega**. Osredotočenost na subjekt pa dopolnjujejo elementi vode, tudi ognja, zraka in zemlje. Pesnik jih izkoristi za upodobitev nasprotij, ki v ključnem prizoru poskrbijo za pomiritev.

Zakliata panna vo Váhu a divný Janko

Často blúdim, táram sa cez celý boží deň,
 hledajúc kolenačky aspoň dáky kameň,
 na ktorý by si oprel boľavú hlavičku
 a zadriemal zmorený aspoň len trošíčku.
 Ale čo je nemožnô, to ani nehľadaj,
 pokoja mať nemôžeš, všetko kričí: hybaj!
 Odzadu plameň čierny ako rieka tečie,
 spredu ma dač nasilu temer ťahá, vlečie.
 A ja na zemi ležím, ani palcom kývať
 nevládzem, a musím sa na to všetko dívať.
 Vtedy — v tak biednom stave moja duša letí
 do tých krajov posvätných, tej mojej pamäti,
 a ľahne si pod dáku tam starú svrčinu,
 a zaspí ak' v oleji³⁰⁵ aspoň za hodinu.
 /.../

Po horách, po dolinách rozišli sa mraky,³⁰⁶
 zastreli tiché háje temnými hábami,³⁰⁷
 zmizli lúčky zelené medzi dolinami,
 len vrchy³⁰⁸ tak sa zdajú ak' dáke zázraky,
 ako dáki kriedlastí, čiernoperí vtáci,³⁰⁹
 ako dáki obrovia na stráži stojaci.

Pole ak' jedna čierna šatka pamuková,
 ktorú nosí za mužom osirelá vdova,
 do ktorej si tvár kryje od žiaľu veľkého,
 a nocou plakať chodí ku hrobu milého.³¹⁰

305 spať ak v oleji (ekspr.) – dobro, mirno spati

306 mrak – oblak

307 háby – oblačilo, preobleka

308 vrch – gore, vrhovi gora

309 kriedlastí, čiernoperí – krilati, črnoperutasti

310 Polje kot kaka črna ruta suklena, / ki jo nosi za možem žena ovdovela, / z njo zakriva si obraz v žalu posihdob, ponočí jokat hodi na ljubljenega grob.

/.../

Člup — voda berie, pred sebou hrnie,
 mladého Janka zakryje,
 a do samého bieleho rána
 vlnami hučí a vyje.³¹¹

/.../

Tam ho voda zniesla k háju zelenému
 by šumotu svrčín načúval³¹² tichému.
 Hora, voda hučí, vetriček podúva —
 Janík pod svrčinou na brehu načúva.

Janko Kráľ: *Balady*. Bratislava, 1957.

Naloge za analizo besedila:

- Preberite uvodno kitico balade. Poiščite verze, ki tematizirajo nemir, nenehno tavanje in šibkost lirskega subjekta. Kateri prostori mu nudijo delno pomiritev v spominjanju in sanjah?
- Katerih retoričnih figur se najpogosteje poslužuje avtor?
- Opiši strukturo Kraljeve balade. Kje je poudarjena lirska izpoved, kje prevladuje epska pripoved? Kako se ta dvojnost (kontrast) kaže na oblikovni ravni?
- Poiščite primer razširjene (homerske) primere v drugi in tretji tu navedeni kitici. Kateri od členov primere je razčlenjen?

311 *Pljusk* – voda vzame, poganja valove naprej / mladega Janka zakrije / in vse do belega jutra / z valovi buči in vije.

312 *načúvať* – pozorno poslušati, prisluškovati

Slika 19: J. Král: Zakliata panna vo Váhu a divný Janko. Izdajo 1957 ilustriral Alojz Pepich.

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Ali lahko o slovaški literarni romantiki govorimo kot enotnem pojavu? Navedite primere avtorjev in literarnih del glede na idejne in formalne uresničitve njihovega ustvarjanja.

Poskusite opredeliti vloge književnosti v drugi polovici štiridesetih let 19. stoletja (spoznavna, etična, estetska).

Štúrova osebnost v 20. stoletju preraste v nacionalni mit. Poiščite različne upodobitve oz. interpretacije njegovega življenja in dela v drugih medijih.

Poiščite literarne inovacije folklornega motiva vodnih mitoloških bitij v romantični poeziji drugih slovanskih književnosti in jih primerjajte.

6.4 Prehod v realizem in kritični realizem

V tem poglavju boste izvedeli:

- nekaj dejstev o položaju slovaškega kulturnega življenja v porevolucijskem obdobju in na prelomu stoletja,
- kakšen je bil pomen kulturnih institucij (društva, časopisi), ki so nastale v šestdesetih letih, in kakšne so bile posledice prekinitve njihovega delovanja v javnosti,
- kako se je odvil postopen razkroj romantike v drugi polovici stoletja in kakšno vlogo so imele posamezne literarne zvrsti, publicistika in prevodi v literarnem sistemu,
- nekaj ključnih tem in idejnih izhodišč proze, poezije in dramatike slovaškega literarnega realizma,
- katere realistične in moderne tendence lahko prepoznamo konec 19. stoletja na primeru dveh prozaistov Jozefa Gregora Tajovskega in Božene Slančičkove Timrave.

6.4.1 Čas po marčni revoluciji do preloma stoletja

Ideje nacionalnega gibanja dosežejo v monarhiji svoj vrh v revolucionarnem letu 1848/49, vendar Slovacom ne prinesejo zelenega uspeha. Posledice zadušenega upora so bile zanje usodne: najprej Bachov absolutizem, nato pa avstro-ogrska nagodba, znotraj katere je madžarska narodnost dosegla dominantni položaj pred drugimi narodi na Ogrskem. Prav razočaranje nad neuspehom, cenzura in politični pritiski zaznamujejo stanje duha druge polovice 19. stoletja med Slovaki. Čeprav v tistem času češke dežele napredujejo v vseh smereh, pa se **modernizacija družbe** v ogrskem delu monarhije odvija na specifičen način in ne vedno v smeri slovaških predstav. Kljub vsemu je konec stoletja v znamenju gospodarskega, ekonomskega, infrastrukturnega napredka, kar se pozna tudi v razvoju mest, meščanstva, pa tudi socialnih razlik in posledičnega vala emigracije na zahod.³¹³ Med političnimi možnostmi sodelovanja je po eni strani še vedno živo slovanofilstvo in navduševanje nad Rusijo, ob tem pa so prisotni tudi drugi pogledi, ki iščejo poti slovaško-madžarskega sodelovanja.

313 Prav izseljenci, predvsem tovarniški delavci in rudarji v Ameriki v prvih desetletjih 20. stoletja, predstavljajo močno slovaško skupnost, ki se lahko javno udejstvuje v neprimerno boljših pogojih kot doma, če pomislimo na časopise, kulturna in športna društva.

Organizatorji nacionalnega gibanja in javnega življenja med Slovaki niso bili več le duhovniki in advokati, temveč med njimi najdemo zdravnike, uradnike, poklicne urednike ipd. K položaju kulturnega življenja pa so vidno prispevale tudi institucije, ki so združevale podobno misleče intelektualce s konkretno ali bolj vizionarsko zastavljenimi političnimi, socialnimi ali umetniškimi cilji. Prvenstveno vlogo ima leta 1864 ustanovljena **Slovaška matica**, ki je imela sedež v Turčianskem sv. Martinu in okrog katere se zbira slovaško usmerjena inteligenca katoliškega in evangeličanskega kroga. Rezultat njihovega delovanja so bili tudi politični programi, kot so **Zahteve slovaškega naroda** (1848) in **Memorandum slovaškega naroda** (1861) ter ustanovitev literarnega mesečnika **Slovenské pohľady** (Slovaški razgledi).³¹⁴

Od osemdesetih let dalje ima pomembno mesto slovaško študentsko društvo **Detvan** v Pragi. Združevalo je slovaške mlade avtorje, ki so jim bili blizu pozitivizem, realizem in Masarykove ideje. Poleg kulturnih vprašanj je društvo postopoma razpravljalo tudi o ekonomskih in političnih vprašanjih. Njihov časopis **Hlas** (Glas) in kasneje **Průdy** (Tokovi) pomenijo progresivno vejo književnosti tudi v moderni. Prostor za soočanje mnenj, javno razpravo o političnih, gospodarskih in socialnih vprašanjih so ponudili časopisi in revije, namenjene različnim ciljnim skupinam. Poleg praktično in narodno usmerjenih časopisov se pojavljajo tudi priloge, namenjene ženskim bralkam, učiteljem ali kratkočasnemu branju. V primerjavi s češko ali slovensko situacijo kulturnega življenja v domačem jeziku so Slovaki v neprimerno drugačnem položaju po nagodbi in novi zakonodaji na področju šolstva: z ukinitvijo Slovaške matice in treh gimnazij s slovaškim učnim jezikom se izrazito skrčijo priložnosti za razvoj sloja slovaških izobražencev. Posledica neugodnih razmer je tudi ta, da namesto moderne književnosti ostaja v ospredju **kulturni boj** za obstanek naroda in iskanje alternativnih povezav s slovansko oz. češko skupnostjo. Ker je bil v zadnjih desetletjih 19. stoletja prostor realizacije slovaškega kulturnega delovanja izrazito skrčen in omejen na zasebne kroge, so pomembno vlogo odigrala kulturna, izobraževalna društva, amaterska gledališča in revijalni tisk, denimo prva ženska literarna revija v slovaščini **Dennica** (Danica) in humoristično-satirični mesečnik **Černokňazník** (Čarovnik).

6.4.2 Postopen razkroj romantike in nastop realističnih teženj

Specifične družbene razmere za razvoj kulturnega življenja, literarnega trga in literarne ustvarjalnosti so zadevale vse neugodovinske narode znotraj Ogrske, pri katerih povsem razumljivo literatura vztraja pri zelo močni kulturno-reprezentativni vlogi. Slovaški kulturni prostor moderne tendence sprejema postopoma, prepoznati pa je tudi kultivacijo knjižnega jezika in zvrstno pestrost književnosti.

314 *Slovenské pohľady*, najstarejša slovaška literarna revija, ki izhaja od leta 1846 do danes.

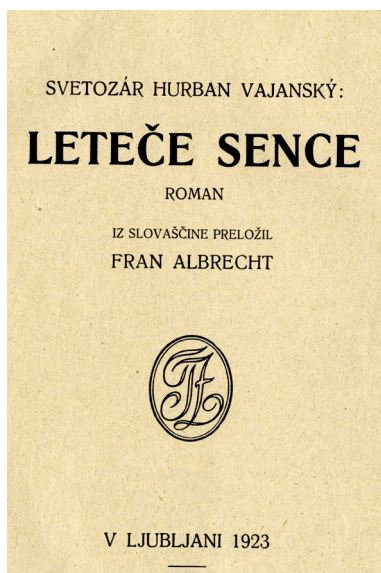
Od petdesetih let 19. stoletja dalje se književni napori gibljejo vse od postromantike oz. idiličnega realizma, kasneje realizma s publicistično noto, do kritičnega in psihološkega realizma na prehodu stoletja. To lahko opazujemo tudi pri zvrstni in žanrski izbiri ter razvoju jezika književnosti v različne smeri. Nekateri so literaturo videli kot sredstvo **kultiviranja nacionalnega jezika**, kot del političnega programa, spet drugi svoj literarni izraz povezujejo z vrnitvijo k avtentičnemu govoru. Tako je v literarnem življenju še zmeraj prisotna nerazrešena dilema romantike o visoki in ljudski umetnosti, zdaj se prikazuje kot nasprotje med tradicionalnim, nacionalnim in modernim.

Veliki ideali romantike se po neuspeli revoluciji in kljub avtoritativnosti štúrovske generacije umaknejo v realen, majhen svet. To se kaže v postopnem uveljavljanju manjših proznih žanrov, kot so povest, humoreska, potopisna črtica in podlistek. Ti so izražali predvsem odnos subjekta do resničnosti. Politična sprostitev v šestdesetih letih 19. stoletja prinese celo vrsto novih revij, kot so **Orol** (Orel), **Lipa** (Lipa) in **Napred** (Naprej), ki so dopolnjevale predtem izrazito narodno in katoliško naravnano publicistiko. Poleg tega pa je razširjeni publicistični prostor vplival na razvoj družbenega in družabnega življenja, kar je prineslo večjo prožnost knjižnega jezika. Prehod iz romantike v realizem torej zaznamuje hibridnost literature, preplet s publicistiko in bolj stvarnimi proznimi žanri. Tako je proza avtorjev od šestdesetih let dalje s svojo **dokumentarno, avtobiografsko in potopisno** usmerjenostjo širila žanrsko strukturo in vzpostavljala nov model literature, ki poleg spoznavne vloge izpostavlja branje za zabavo.

Kot predstavnik postromantične socialne proze nam lahko služi **Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský** (1824–1908). Zdravnik, botanik, publicist in popotnik Zechenter je namreč s svojo življenjsko izkušnjo zavezan objektivizmu in dokumentarnosti, zato je primer avtorja, ki postopno razkrajja romantično mišljenje v smer treznosti. V svojih literarnih potopisih ga spoznamo kot objektivnega zapisovalca, ki se osredotoča na vsakdanje stvari in ljudi opisuje inovativno, s pretiravanjem in neverjetnimi primerjavami; za njegovo poetiko je značilno mešanje nizkega z visokim ali ljudskega z umetniškim. Zechenterjeva kratka proza z avtorsko oznako humoreska je izšla v zbirki *Zobierané žarty a rozmary* (Zbrane smešnice in kaprice, 1877), zelo širok je tudi opus njegove potopisne proze, med drugim *Zo Slovenska do Carigradu* (Iz Slovaške v Carigrad, 1864). Zechenterja lahko označimo za postromantika, ki pa v ospredje ne postavlja izjemnega posameznika, pač pa družno debato, izmenjavo nazorov, temu ustreza pretvorba tradicionalne (družbene ali zgodovinske) povesti v lažje in poantirane zvrsti kratke proze z avtobiografskimi elementi, kot so kratka zgodba, podlistek in humoreska.

6.4.3 Realizem od sedemdesetih let dalje

Osrednjo realistično generacijo predstavljajo **Svetozár Hurban Vajanský**, **Jozef Škultéty**, mlajši **Martin Kukučín** in pesnik **Pavol Országh Hviezdoslav**. Že pregled izdaj njihovih literarnih del nas prepričuje o tem, da moramo biti pri časovni zamejitvi slovaškega realizma previdni. Bolj kot o zaključenem obdobju z enovitim estetskim programom in odklikom od romantike lahko govorimo o tvornem nadaljevanju zasnove nacionalne kulture. Ta se uresničuje v konkretnih družbenih razmerah in v stiku s sodobno literarno ustvarjalnostjo fin de siècle. Realizem je bil tako v sedemdesetih in osemdesetih letih za avtorje predvsem izhod iz krize literarne situacije in je poskušal prenesti v slovaško književnost nove estetske spodbude. **S. H. Vajanský** (1847–1916) je v tem kontekstu postavil temelje literarni misli s kultivacijo literarne kritike in razprave (o svetovni in slovaški literarni ustvarjalnosti) s svojim modelom umetnosti in literature, ki temelji na nacionalnem temelju in slovaški nacionalni kulturi, kjer razume visoko umetnost kot temelj za obstoj slovaškega naroda. Literarna ustvarjalnost Vajanskega v nekaterih pogledih odstopa od predpisanih estetskih izhodišč. Z zbirko *Tatry a more* (Tatre in morje, 1879) vzpostavlja bolj naravni silabotočni verz in nove motive ter veliko manj resen ton hrepenenjske ljubezenske lirike. Obsežno je avtorjevo prozno delo s trilogijo romanov. Krajši družbeni roman ***Letiace tiene*** (*Leteče sence*, 1877, prevod Fran Albrecht, 1923) upoveduje socialni in narodnostni konflikt na nivoju moralnega vprašanja raznarodovanja. Vajanský je tu realen opazovalec družbene stvarnosti, edino upanje za napredek daje izobražencu, ki je zavezan etičnim vrednotam in iskrenemu čustvovanju ne glede na usodo, ki ga doleti.

Slika 20: Naslovnica slovenske izdaje romana *Leteče sence* S. H. Vajanskega, 1923.

Pavol Országh s pesniškim psevdonimom **Hviezdoslav** (1849–1921) je osrednje pesniško ime slovaškega realizma. Izhajal je iz evangeličanskega okolja, tako sta Biblija in pesmarica J. Tranovskega predstavljali zanj ključni vir poezije. S svojo prvo pesniško zbirko v madžarščini se je navezal na vrhunce madžarske in nemške literarne ustvarjalnosti (Petőfi, Arany, Goethe), svoje po obsegu in zvrsteh zares obširno pesniško delo pa je nadaljeval v slovaščini. Razdelimo ga lahko na več zvrsti, in sicer lirsko-epsko pesništvo, epika, soneti, baladika ter dramatika. Hviezdoslav z razširitvijo pesniških oblik in sredstev odpre pot poeziji **visokega pesniškega stila**, zato ga lahko označimo za parnasista in sopostavimo s pesniškim opusom češkega pesnika J. Vrchlickega [prim. 4.3.4]. V lirsko-epskih obsežnih pesnitvah se razrešuje etični konflikt postavljen v biblično alegorijo ali konkretno okolje socialne neenakosti. Med najbolj prepoznavne pesnitve sodi **Hájnikova žena** (Logarjeva žena, 1884–1886). Pri baladah se Hviezdoslav oddalji od domače literarne tradicije in oblikuje tip socialno-psihološke balade, kot je to v primeru *Zuzanka Hraškovie* (1900). V reflektivni poeziji izhaja iz odnosa med človekom in stvarnikom, kjer lirski subjekt prihaja do spoznanja grešnosti in ranljivosti. V sonetih, pa tudi epskih pesnitvah z biblično snovjo (*Ráchel*), psalmih in himnah izpostavlja princip upanja kot izhodišča človeškega načina življenja. Tretjo skupino del predstavljajo reflektivni lirski cikli s temo narave, med njimi *Prechádzky letom* (Sprehodi skozi poletje, 1898). V obsežnem prevodnem delu avtor preišlje kultivira literarni jezik in dopolnjuje slovaško književnost s kanoničnimi deli svetovne književnosti, kot je dramatika Shakespearja in Puškinova poezija. Literarna zapuščina Hviezdoslava ima dvojno podobo: razpeta je med podobo ljudskega vsem poznanega pesnika oz. kanonizirano osebnost (posvečen mu je glavni trg, literarna nagrada, nacionalno gledališče, recitacijsko tekmovanje), recepcijsko pa ostaja njegova poezija težje dostopna.³¹⁵ Celovito refleksijo pesniškega ustvarjanja, ki jo Hviezdoslav zastavi in uresničuje skozi skoraj štiridesetletni opus, lahko opazujemo v pesmi *Netrápte sa, piesne moje* (Ne skrbite, pesmi moje) iz pesniške zbirke *Stesky* (Otožja, 1887).

315 Kot mnoga druga kanonizirana dela 19. stoletja so tudi Hviezdoslavovi literarni liki in avtorjevo življenje postali navdih za nova literarna dela (prim. Pavel Vilikovský, Jana Juráňová idr.).

Netrápte sa, piesne moje,
 že vás málokto má rád.
 Neviete byť ľahké – to je –
 priezračných sa krás i vnád³¹⁶
 ukazovať, budiť chuť
 žmurkom očiek, maľbou líčok...
 Z vábov tých, vraj, vám – vše chuť –
 zišlo by sa za uzlíček.³¹⁷

Môžbyť, pravdu majú všetcia,
 čo toť uzlík núkajú;
 no vy neberte ho predsa!
 Čo vás do chvál hurhaju?
 Recte: vetrom kúdol pliev...
 na humennej zrno dlážke;
 i nech sme tiež, čo i spev,
 čisté zrnko: trebárs ťažké.

Necnite si, moje piesne,
 že si licho³¹⁸ cenia vás.
 Neviete byť zvučné, z tiesne
 prís tých vyznieť vo súhlas;
 zo smiešku prejsť v švitor a
 hrkálkami rýmov zvoníť...
 To vám chybí – hovoria:
 vo trilkoch bár³¹⁹ slzy roniť.

Možno, tak je; ale zato
 hor' sa! – Zvukov v svete dost',
 no, nie každý: striebro, zlato;
 mnohý: faloš, jalovosť...³²⁰
 /.../
 Neželejte, piesne milé,
 že si vás nenôti nik;

316 vnada – *privlačnosť, očarľivosť*

317 uzlíček (ekspr., pomanj.) – *uzol; vozec; tu v pomenu: problem*

318 licho – *lažno, neresnično*

319 bár (bárs) – *četudi*

320 jalovosť (jalový) – *izpraznjen, jalov*

že ste sťa kvet na mohyle,³²¹
 v knihe leda pamätník
 mlčanlivý, blednúci.
 Neviete sa kloniť tielky;
 vzrašť váš trýznia – nesúci
 melodickej do košieľky...

Snád tiež stojí; ale deti
 preto hopsa! v chorovod³²² –
 Slza v očku? – I tá svieti!
 Krivkom ústka? – Piesne zrod!
 Nápev vám váš skladateľ
 v najtenšom stkať citov bude,
 škálou po nebeský cieľ...
 Recte: tvrdé sme, bo hrdé.

Ostatne: sú ľudské vlohy
 rozličné; i verte mne:
 nie či si vás vážia³²³ mnohí,
 ale ktorí rozhodne.
 Ktorí? Akí? – platí skôr;
 zriedkavé sú dary ducha...
 To naš tichy rozhovor:
 iste nik nás neposlúcha.

Slúchajú? Nech! – Čo mám robiť?
 Povedzte im: Nesnadno³²⁴
 každému sa prispôbiť;³²⁵
 nejednému neradno.
 A ja k tomu: Bár by stál
 taký spev vždy v našom poli,
 nikdy nik by nezbadal:
 vás že niet už, že ste boli!

Pavol Országh Hviezdoslav: *Básnické dielo*. Bratislava, 2006.

321 mohyla – gomila

322 chorovod – ľudski dekliški ples s petjem

323 vážiť si – spoštovati, ceniti

324 nesnadno – brezsmiselno, zaman

325 prispôbiť – prilagoditi se

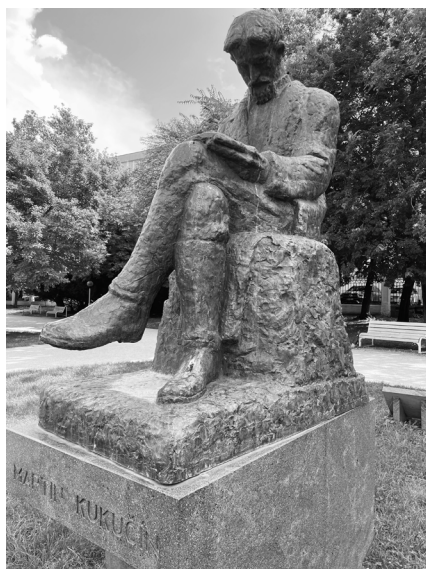
Naloge k besedilu:

- a) Opazujte dialoškost v pesmi. Koga nagovarja lirski subjekt in kaj mu to omogoča?
- b) Hviezdoslav posebno pozornost namenja formalni zgradbi. Opišite strukturo pesmi.
- c) Izpišite primere pesniških sredstev. Opazujte, katera sredstva so v rabi najpogosteje.
- d) Na podlagi katerih nasprotij lahko interpretiramo celotno pesem?
- e) Primerjajte refleksijo pisanja in koncept visokega pesništva pri Hviezdoslavu s Prešernovsko strukturo v slovenski literarni vedi. Kaj lahko iz tega sklepate?

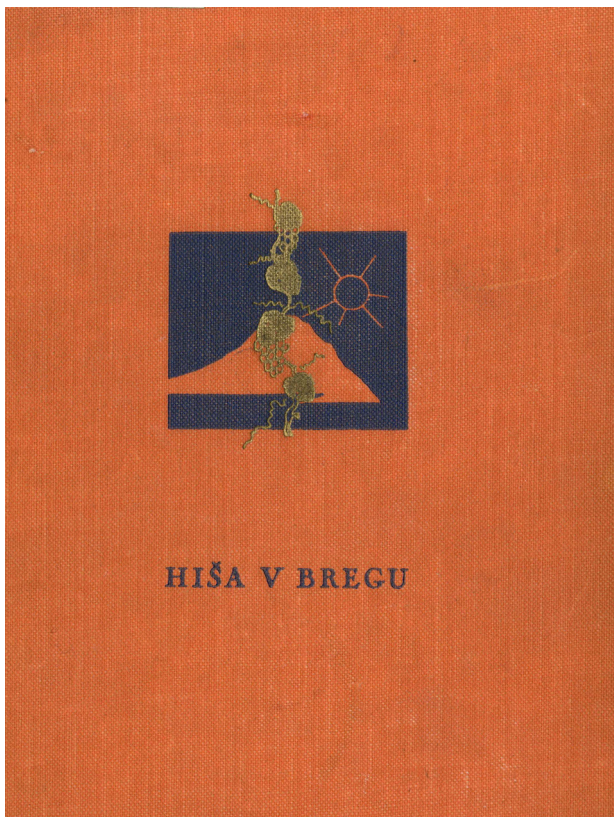

Slika 21: P. O. Hviezdoslav, portret, 1901.

Izstopajoči predstavnik slovaške realistične proze, ki v središče svojega zanimanja postavlja vaškega človeka in zaznamovanost s tradicionalnim okoljem, je **Martin Kukučín** (1860–1928). Izhodišče pripovedništva zanj predstavlja ljudsko slovstvo, pozitivno se sklicuje na humoristično pripovedno tradicijo postromantične slovaške proze, idejno pa prepoznavamo pri njem evolucionizem in pozitivizem. Kukučín (njegovo pravo ime Matej Bencúr) večino svojega življenja ne preživi med Slovaki: po študiju medicine v Pragi se preseli na otok Brač, ki ga literarizira v družbenem romanu ***Dom v strani*** (*Hiša v bregu*, 1904, prevod Viktor Smolej, 1935). Življenje njegove družine nato zaznamuje emigracija v Južno Ameriko in vrnitev na Hrvaško. Kljub odsotnosti je ves čas objavljaval v osrednjih slovaških revijah in založbah, tip njegove proze pa je imel svoje nadaljevalce še v naslednji generaciji. Kot njegovim mlajšim sodobnikom so tudi Kukučínu ustrezale kratke pripovedne zvrsti, predvsem kratka zgodba in novela. Omogočata mu, da literarni jezik odpre živi govoric ter z besedno in situacijsko komiko poantira zahtevne družbene in etične teme. V kratki zgodbi ***Keď báčik z Chochoľova umrie*** (*Ko botrček iz Chochoľova umre*, 1890) avtor pokaže mojstrstvo kratke zgodbe s psihologizacijo glavnih likov, ki jih postavi pred moralno dilemo. Vrednote iskrenosti in zavezanosti tradiciji sopostavi prevari in laži; tako prikaže tragikomičnost družbenih sprememb, ko se doba zemljiških gospodov umika novemu družbenemu razredu. V času bivanja v Dalmaciji je avtor pisal tudi kratke zgodbe s portreti posameznika ob družbenih in gospodarskih spremembah na prelomu stoletja, ki so ga spominjale na razmere v rodni Oravi, obenem pa je napisal nekaj obsežnih potopisnih črtic, v katerih opisuje tudi slovenske kraje *Rijeka-Rohić-Záhreb* (Reka-Rogatec-Zagreb, 1901).

Slika 22: Martin Kukučín v upodobitvi hrvaškega kiparja Ivana Meštrovića, Bratislava.

Slika 23: Naslovnica slovenske izdaje romana *Hiša v bregu* M. Kukučina, 1935.

V drugi polovici 19. stoletja so v slovaško literarno življenje odločno vstopile tudi izobražene ženske pisateljice in urednice, ki so imele precej omejen dostop do institucionalnega izobraževanja. Med prvimi velja izpostaviti dve avtorici. **Elena Maróthy Šoltésová** (1855–1939) je bila urednica, kritičarka in prozaiistka. Obsežen dvodelni roman *Proti prúdu* (Proti toku, 1894) je napisala na podlagi podo-be realnega življenja glede na idealen vzor (t. i. idealistični realizem). V njem so pomembne teme iskanje notranjega ravnovesja, odnos med moškim in žensko; v kontekstu družbenega raznarodovalnega procesa je povzdignila vlogo ženske v javnem narodnem življenju. Korespondenca in uredniška vloga ter poznejša spominska proza *Moje deti* (*Moja otroka*)³²⁶ izkazuje avtoričin talent za podrobnosti in opazovanje, tako je tudi s podporo literature novega tipa, kot jo srečuje pri Timravi, pomagala ustvarjati predstavo o moderni umetnosti. **Terézia Vansová** (1857–1942) je bila izobražena urednica revije *Dennica*, predsednica ženskega

326 Rokopis iz l. 1890, tisk 1923, slov. prevod *Moja otroka, dvoje življenj od zibelke do groba*, Lojze Uršič, 1945.

društva Živena in podpornica ženskih avtoric. V svoji prozi poskuša ustreči bralskim pričakovanjem in prinaša priljubljene nemške in madžarske žanre, ob tem pa uporabi teme, kot so razpad zakona, varanje, nezakonski otroci, v katerih daje prednost zgodbi in pustolovščini pred nacionalno gorečnostjo. Njen roman *Sirota Podhradských* (Sirota pri Podgrajskih, 1889) velja za prvi slovaški ženski roman. Ideal harmonije in kultivirane družine pri prozi T. Vansove prepoznavamo kot lastnosti bidermajerja iz začetka 19. stoletja, kot so družina kot posvetna vrednota, moralnost, idiličnost, leposlovje kot vir zabave in narodne vzgoje ter ljubezen do domovine. Razlog, da se tudi konec stoletja v slovaški kulturi revitalizira bidermajer, pripisuje M. Mikulová temu, da se politične in družbene razmere, v katerih se je bidermajer kot umik v zasebno izoblikoval, konec stoletja niso prav nič spremenile.³²⁷ Od sentimentalne postromantične proze pa se je T. Vansová oddaljila v dokumentarnem spominskem potopisu o potovanju na narodopisno razstavo v Prago in o pogledu Slovakov na češko kulturo. Potopis z naslovom *Pani Georgiadesová na cestách* (Gospa Georgiadesová na poti, 1896–97) velja še danes za aktualno branje prav zaradi pripovedne perspektive in tematiziranja literarnega ustvarjanja.

Slika 24: Mesto Turčiansky sv. Martin, kulturno središče Slovakov do leta 1918.

327 Bidermajersko poetiko v slovenskem prostoru druge polovice 19. stoletja poznamo pri Lujzi Pesjakovi. O obravnavi tega fenomena v slovenski literarni vedi prim. Perenič, 2020.

SLOVENSKJE POHLADI

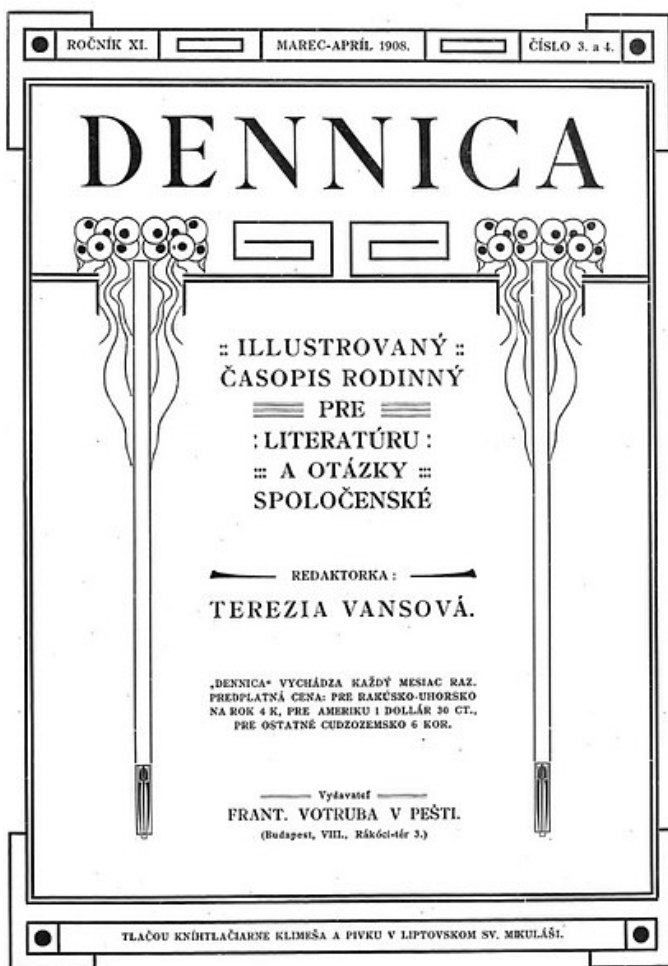
NA VEDI, UMENJA A LITERATÚRU.

Redaktor: **M. J. Hurban.**

ĎJEL II.

Dňa 25-ho Prosinca (Decembra) 1851.

SVAZOK 6.

Slika 25: Naslovnici revij *Dennica* (1908) in *Slovenské pohľady* (1851).

6.4.4 Nova generacija pisateljev na prelomu stoletja

Generacija kritičnih realistov, ki so že v svojih začetnih delih izkazovali posebno obliko distance do svojih predhodnikov, so svoj izjemno obsežen opus ustvarjali od konca 19. stoletja pa do začetka druge vojne. Zelo raznolike osebnosti **Janko Jesenský, Jozef Gregor Tajovský, Božena Slančíková Timrava in Ladislav Nádaši Jégé** so mladostna leta doživeli v najbolj izostrenih narodnostnih razmerah na Ogrskem konec 19. stoletja, izkusili prvo vojno, potem pa tudi življenje v novi republiki. Njihov literarni program je za razliko od predhodnikov z željo po velikih epskih sintezah temeljil na »drobnih korakih«, kar se kaže z izbiro kratkih pripovednih zvrsti in literarizacijo prizorov in fragmentov lastnega življenja. Njihovemu izrazu tako ustreza **črtica**, v kateri je prostor za refleksijo in izražanje notranjega nemira in skepse. Kratke pripovedne zvrsti so odprle pot **lirskim elementom**, zato lahko govorimo o zvrstnem sinkretizmu. Obenem pa ponujajo ustrezen izraz za univerzalne literarne teme, kot so smrt, greh, ljubezen, ki jih spremljamo skozi subjektivno **notranje doživljanje** literarnih likov, ki polni dvoma razumsko spoznavajo resničnost. Ta skupina avtorjev, imenovanih tudi kritični realisti ali avtorji psihološkega realizma, postanejo osrednja realistična generacija (družbeni roman, novela, drama) vse do tridesetih let 20. stoletja.

Nedvomno drži, da osemdeseta in devetdeseta leta 19. stoletja doživljajo mladi avtorji v stiku s sočasno publicistiko **v Pragi, na Dunaju ali v Budimpešti** ter spremljajo sodobno evropsko književnost v prevodih in v živo na branjih. Proza teh slovaških avtorjev stoji med realizmom in moderno: prinaša realistično pričevanje družbenih tem in literarizacijo izkušnje tesnobe in dvoma ter se tako vključuje v srednjeevropski literarni kontekst na prelomu stoletja.

Jozef Gregor Tajovský (1874–1940) se je z literaturo srečal v času študija v Pragi, literarno se je oblikoval na podlagi Tolstoja in hlasistov, zato bomo v njegovi prozi našli socialne teme z močnim etičnim nabojem, pri čemer sprejema estetiko grdega kot del sodobne realnosti. Njegovo prvo ustvarjalno obdobje predstavljajo črtice in kratke zgodbe iz determiniranega podeželskega okolja, ki jih zaznamuje humor, jednatost, objektivnost in trpkost. Povest z naslovom **Do konca** (Vse do konca, 1900) spada med avtorjeva prva prozna dela, napisana v študijskem obdobju, in se vključuje v niz zgodb s temo starega očeta. V njih prepoznamo tipičen odmik od naturalistične upodobitve, kjer v ospredje postavi prepletanje dveh časovnih ravni in spomina, ki meji celo na sentimentalnost.

Do konca

/.../ Ale svetom jeho bolo len predsa pole. Tam keď nemohol jeden deň, cítil sa ako v okovách.³²⁸ A keď vše musel doma byť, že vari pršalo, lialo sa, nestačil vychodiť na priedom, či už a kde sa mračná trhajú. Ak dážd' za deň, za dva neprestával, vyšiel von a vadil sa s „oblačníkmi“, čo už neprestávajú svet oblievať, a či to práve teraz musia, keď by slnka, tepla bolo najviac zapotreby.

Predstavoval si totiž vec tak, že Pán Boh je len akýmsi najvyšším správcom³²⁹ sveta, a že také podriadené úkoly, ako je dážd' rozlievať, mráz robiť, sneh sypať, zveril druhým, neviem akým „oblačníkom“, ktorí vraj vše robia svetu napriek.³³⁰

„A čože ešte teraz, syn môj, je už starý, ale kým bol mladším! – Veru sa to ani vypovedať nedá, čo sme sa my narobili, len aby vám, deťom našim, bolo lepšie a nemuseli ste tak z ničoho začínať ako my. Iba čo on mal pár zlatých zgazdovaných³³¹ a ja z tej služby voľačo,“ spomínala stará mať, keď som sa vše na predošlý ich život opytoval.

/.../

Práca v poli nedala sa odkladať, k tomu deň svitol pekný.

Vstali sme a odchádzajúc, tíško sme sa odberali od starého otca. Ale plač žien a detí prebral ho a my ledva sme ho mohli prehovoriť, že sa len „nazatiaľ“ odberáme, „kým sa zase v poli zídeme“.

On slúbil sa nám naisto, hoci ho už veľmi zadúšalo.

„Zapálenie pľúc³³² schytili...“

Zostala s ním stará mať, a keď videla, ako je, poslala ešte po kňaza.

„Tak len predsa už zomriem, a ja som sa ešte na lúku slúbil.“

„Bude vám to posilnenie na cestu,“ lúčil sa kňaz a stará mať ho vypravdila.

Starý otec uspokojil sa s odpoveďou a zdal sa tíško ležať, len ťažké vlny prs hovorili vrátivšej sa starej materi, že je ešte život v nich.

Sadla si k jeho posteli a modlila sa.

Potom vstala a vyšla za dom do záhrady, že ho po chvíli zase príde kuknúť.

Ale tiež nemohla za minútu bez práce vydržať i dala sa plieť hriadku.

V myšlienkach pozabudla sa chvíľu dlhšie v záhrade. Keď sa behom vrútila do izby, našla už starého otca v posledných ťahoch naprostred izby

328 byť v okovách (fraz.) – biti priklenjen, v okovih

329 správca, vedúci – upravitelj, glavni

330 robiť niekomu napriek – nasprotovati nekomu, ne soglašati z nekom

331 mať niečo zgazdovane – imeti, zaslužiti nekaj denarja

332 zápal pľúc – pljučnica

upadnutého, len v spodných šatách, ale s kapsou³³³ na pleci a pri ňom sekerka.

Už dokonával, a kým stará mati zavolala najbližších susedov, starý otec umrel. –

A ešte nenarástla druhá tráva na jeho hrobe, už ho rozkopávali a nám nečakane položili k nebožkému³³⁴ tiež tak pre dobro detí svojich len smrťou od práce vyrvanú, srdcom pravú, druhú matku našu.

Pre nás žili, pre nás pracovali a strádali bez oddychu až do konca, i nechže je obom ľahká slovenská zem.

J. G. Tajovský: *Prózy*. Bratislava, 2005.

Naloge k besedilu:

- V slovarju preverite pomene besedne zveze dokonca/do konca. Kateri od pomenov je aktualen v povesti?
- Opazujte temo umiranja in smrti skozi dve pripovedni perspektivi.
- Poiščite metonimijo v prvem odstavku. Kakšno vlogo imajo retorične figure v besedilu?
- Opazujte jezikovno podobo dialogov. Na katerih mestih najdemo frazeološki pomen, kje kultivirano, metonimično obliko? Pojasnite zaključek povesti.
- Opazujte, kako se prepletata perspektivi starega očeta in pripovedovalca.

Slika 26: Člani slovaškega študentskega društva Detvan.

333 kapsa – torba, borša

334 nebožký, nebohý – pokojni, preminuli

Božena Slančíková s pisateljskim imenom **Timrava** (1867–1951) velja za prvo slovaško avtorico, ki se je v svojem času z nemalo težav uveljavila v krogu avtorjev in literarnih kritikov kot vrhunska ustvarjalka. Njen opus sega od začetnih črtic na prelomu stoletja pa vse do izostrene novelistike v dvajsetih letih 20. stoletja, takšna je denimo novela *Všetko za národ* (Vse za narod, 1926), ki je še danes aktualna ostra satira in polemika z nacionalno literarno tradicijo. Realistično pisavo s sentimentalnimi potezami je Timrava preusmerila v introspekcijo z novim tipom ženskega literarnega lika in ironično distanco do ustaljenih družbenih vlog. Njene začetne novele s preloma stoletja izpostavljajo večpomenskost besede in poskušajo ujeti notranji nemir in večplastnost čustvovanja ter doživljanja stvarnosti. Prehod iz realistične proze v zametke moderne je prepoznati tudi v izbiri krajših pripovednih zvrsti, kot je črtica, kar avtorico povezuje z njenimi sodobniki, denimo Tolstojem in Cankarjem.

Slika 27: Portret B. S. Timrave, 1926.

Veličasteny pane!
 Za prejav lásky a uenanie ako si sa por-
 vanie na predstavenie diev. stud. samo-
 vzd. Krúžkom Chudobný rod. "Srdce dá-
 Rujem Vám i Krúžku.
 Sličastnit' pravda nebolo mi možné i zato
 lebo váš st. list prišiel neskoru 23 dec.
 Red' Chudob rod" už bola 5 dni odohrata!
 Aby sa stud. diev. Krúžok volal "Timra-
 vine vychovné besiedky sachtom a sra-
 doston svolujem. Sličom a pozdravom
 Br. Slančíková.

V Abelovej 28/XII 1927.

Slika 28: Rokopis B. S. Timrave.

Novela *Nemilí* (Neljubljeni) je prvič revijalno izšla leta 1899. Spada med avtoričino podeželsko pripovedno prozo, v kateri je poudarek na notranjem doživljanju likov in čustvenosti avtobiografskega ženskega lika. Dva dogajalna prostora novele sta **podeželski salon** kot tipični prostor druženja in vrt z motivi prekipevajoče narave. Za novelo je tipična izbira avtobiografske junakinje, skozi njeno perspektivo opazujemo doživljanje in ravnanje moških ter ženskih likov in njihove medsebojne odnose. Prostor podeželskega intelektualnega salona avtorici omogoča, da vzpostavi atmosfero intelektualnega družbenega sloja s

predpisanimi družbenimi vlogami v družini in družbi, ki jim pritiče načitanost, pa tudi zdolgočasenost in preračunljivost. Smiselna paradigma in kompozicija igre kot osrednje točke novele se nadgrajuje z variacijo motivov na temo, ki so spretno izpeljani do poantiranega zaključka.

Nemilí

U Mrázovičov ledva stačili sa navečerať, prišiel ženatý Štefan Šporinský – malý a veľmi nespratný³³⁵ chlapík, sused a priateľ Mrázoviča – a zastanúc pred stolom, napínal vyzývavo krátku postavu, vykrucajúc konce hustých tmavých a veľmi pekných fúzov, a pozeral vyšetrujúco na domáceho pána, akoby ten, ač nič nepočul ešte, bol protestoval popredku i zavolal:

»No, starý, do roboty!«³³⁶

Domáci pán sedel na diváne ešte od večere komótno rozložený.³³⁷ Pohýbal sa, odložil fajočku nabok za diván, sadol rovno a riekol úplne oddaný do osudu čo akého:

»No, tak je darmo, darmo. Devušky, kde ste?«

Ale nik sa neukázal na jeho zavolanie. Jedna, dcéra Sabína, odpratovala zvyšky večere v kuchyni: druhá, sestrina dcéra a sirota, čo prišla sem letovať, nerobila nič, ale v záhrade pri kvetoch podperovala³³⁸ sa ružami – lebo tej cieľom života zdalo sa zdožiť a krásliť sa – ak by ešte dnes nejaký hosť prišiel. Domáci pán zozbieral sa teda s dešperátnou tvárou³³⁹ – lebo bolo mu najneprijemnejšie, keď mu niekto rušil sedenie po jedení – a zavolal cez dvere do kuchyne i oknom do záhrady, skade dopyčul spievanie Anny:

»Deti, podťte dnu!«

Najskôr prišla náhlymi kroky Sabína pehovej tváre. Odboku hodila pohľadom na Šporinského, majúč obočie stiahnuté. Ona mala naveky také obočie a utrúpené čelo. Stratila mať zavčasu a starosť o dom padla skoro na jej hlavu,³⁴⁰ i navykla na ten výraz tváre a myslela, že naveky taký musí mať. Nespytajúč sa nič, akoby už vedela, čo ju volali, šla k stolíčku a vytiahnuť priečinok, vybrala karty z neho. Druhými dverami, od hostovskej, z bezočivým spevom vošla tuho stiahnutá a vyfintená Anna, bystrá a

335 nespratný – samovoljen, brezobziren

336 do roboty (fraz.) – pokonci, gremo

337 komótno rozložený – udobno nameščen, zleknjen

338 podperit sa – olepšati, krasiti se s perjem (tu z vrtnicami)

339 dešperátna tvár – obupan obraz, izraz

340 padnúť na hlavu (fraz.) – tu v pomenu: doleteti, pasti na pleča

rezká³⁴¹ ako živé striebro. Vo vykrojenej čipkovej blúze so širokými rukávmi ako oplecká a na hrdle so skvejúcimi perlami vyzerala veľmi vábne, najmä keď zdvihla sivé oči s veľkými bielkami a zasmiala sa, ukážuc biele lesklé zuby. Pristúpila k stolu a nedbajúc o nich, pozrela sa do zrkadla, naproti visiaceho, vábnym pohľadom, akoby i samu seba chcela očariť, a zdržajúc uradostený úsmev, sadla a začala vraviť:

»Krásne vy tu máte všetko, baľko náš, krásne. Tá záhrada je ako raj. Saba, vidíš, ako som sa podperila«? ukazuje na červené ruže medzi čipkami na pleci zapäté, a oči zasvietia jej, akoby riekla: »Však som pekná s nimi ...?« Potom s túžbou si myslela, keby ju niekto videl dnes!

Sabína práve pristupovala s kartami k stolu a nevelmi oduševnená ružami – lesku Anniných očí neporozumela – usmiala sa slabo, akoby riekla: »Čo ma po nich!«³⁴² Sadla na obvyklé svoje miesto proti Šporinskému a hneď dala sa do rozdávania tarokov netrebnými posunkami od akejsi netrpezlivosti. Totiž jej dnes oveľa lepšie by padlo sedieť v kúte izby najďalšej a rozmýšľať. Práve dnes, keď chystala večeru s Dorou, napadlo jej, že za koho asi vydá sa ona, keď je nie pekná, ani duchaplná³⁴³, ani bohatá. Rozdajúc karty, stiahla hlavu medzi plecía, zdúdlila sa,³⁴⁴ že sa jej chudý chrbát vydul v červenej vyšívanej blúze, a znechutene obzerajúc³⁴⁵ svoje karty, chystala sa, že bude rozmýšľať o tom i pri hre. Ale tu vytrhol ju výkrik rezkej Anny, ktorej oči svietili naveky, akoby čosi očakávala, volajúc na vstupovávajúceho mladého človeka belavej hlavy, ktorého zaklopanie Saba nepočula. /.../

B. S. Timrava: *Prózy*. Bratislava, 2008.

Iz odlomkov prepoznamo osrednjo temo novele, to je igra. Opazujemo lahko, kako se uresničuje njena večplastnost: igra s kartami kot družabna igra odpira konotacije, kot so igra z usodo, igra izbire, igrati po pravilih in pretvarjati se; na drugem nivoju prepoznamo igro ljubezni, izbire partnerja, ki se lahko pretvori v iluzijo, prevaro ali zdolgočasenost. Opazujemo lahko tudi podroben opis moškega, v katerem njegova hoja in pogled izražata značajske lastnosti, kar omogoča menjavo pripovednih perspektiv oz. zornega kota. Z uporabo

341 rezký – odločen, odrezav, energičen

342 Čo ma po nich! – Kaj mi mar zanje!

343 duchaplný – duhovit

344 zdúdlit' sa, zhrbit' sa – sključiti se

345 znechutene obzerajúc, obzerat sa znechutene – nejevoljno ogledovati

karikature in pretiravanja doseže avtorica humorno distanco in rahljanje resnosti pripovedne situacije.

Naloge ob besedilu:

- a) V navedenem odlomku primerjajte obnašanje Sabíne in Anne. Poiščite razliko v opisih njenih obrazov in oči. Opazujte vlogo barv pri opisu.
- b) Poiščite primere v besedilu, iz katerih lahko razberemo notranje doživljanje Sabíne.
- c) Kako bi opredelili okolje, v katerega je postavljen prizor? Kaj izbira tega družbenega prostora omogoča avtorici?
- d) Razmislite o različnih možnostih prevoda naslova novele. Kakšen bi lahko bil alternativni naslov, ki bi ustrezal vaši interpretaciji ali preusmeril bralska pričakovanja?

V slovaško literaturo je še konec 19. stoletja vstopila kot pesnica **Ľudmila Podjavorinská** (1872–1951) s pesniško zbirko *Z vesny života* (Iz pomladi življenja, 1895), ki velja za prvo knjižno pesniško zbirko ženske avtorice na Slovaškem. Podjavorinská je v zbirki lirsko upodobila občutenja, kot so brezup, razočaranje, dvom in samota, ki jih srečamo nekaj let kasneje pri pesnikih moderne. V njeni poeziji prepoznamo pesniška sredstva, kot je paralelizem, v katerem sovpadata podoba narave in notranje doživljanje lirskega subjekta. Prozna ustvarjalnost avtorice, ki se ni nikoli poročila in je manko svoje izobrazbe nadoknadila z lastnim študijem literature, se najprej uresničuje v humoreski in nadaljuje s kratko prozo, kjer bomo našli podobne tipe literarnih likov kot pri Tajovskem in Kukučínu, najsi bo v temi alkoholizma ali telesne iznakaženosti.³⁴⁶ Podjavorinská pa je tudi začetnica otroške in mladinske književnosti s sodobno tematiko, v kateri pred vzgojno-moralistično perspektivo izpostavlja estetsko (zvočno, pomensko) vlogo književnosti.

Slovaška **dramatika** v zadnjih desetletjih 19. stoletja zaradi objektivnih razlogov ni mogla doseči razvoja drugih zvrsti in ni primerljiva s češko realistično-naturalistično dramatikom [prim. 4.4.5]. Zaradi odsotnosti institucionalnega okvira z ukinitvijo kulturnih ustanov ter šol je bila gledališka umetnost dolgo časa omejena na amaterske odre. Dramo pa je kot ustrezen umetniški izraz videl prav Tajovský, ki je v Pragi spremljal sodobno produkcijo bratov Mrštík pa tudi Ibsna in Tolstoja. Izpostaviti ga moramo kot začetnika slovaške moderne dramatike z enodejankami in kasneje komedijo *Ženský zákon* (Zakon žensk, 1900) in dramo iz dolnozemskega okolja *Statky-zmätky* (S premoženjem je križ, 1909).

346 Ena od avtoričinih povesti z naslovom *Protivy* (*Protivja*, 1890) je izšla v slovenskem prevodu P. Miklavca leta 1893 in velja za prvi slovenski knjižni prevod iz slovaščine.

Povzetek ob vprašanjih in dodatne naloge:

Katere pripovedne zvrsti so najbolj produktivne od šestdesetih let 19. stoletja dalje in kje so jih objavljali? Navedite primere literarnih del in žanre.

S katerimi zunanjimi dejavniki je povezan nastop realističnih tendenc v slovaški poeziji in prozi?

Za katere avtorje bi veljala oznaka, da idejno izražajo razočaranje nad politično situacijo, v ospredje postavljajo nacionalno, družbeno vlogo književnosti?

Katera dela svetovne književnosti so brali Tajovský, Timrava ali Jesenský?

7 Uredniška opomba

Pri navedbi imen vladarjev uporabljamo obliko, ki je ustaljena v slovenščini. V primeru, da obstaja slovenska oblika imena, dajemo prednost tej. Zaradi didaktičnih namenov učbenika pa v oklepaju dodamo tudi obliko, ki je v rabi v češki oz. slovaški stroki. Če poslovenjene oblike imena vladarja ni, ga navajamo v obliki, ki je v rabi v izvirnem okolju. Pri vladarjih v oklepaju navajamo obdobje njihovega vladanja, ki je ključno za razumevanje njihove vloge v zgodovinskem razvoju.

Imena avtorjev literarnih besedil navajamo v citatni obliki, vključno s predlogi in vezniki (npr. Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic), tako da jih študenti lahko poiščejo v drugih (čeških, slovaških) strokovnih publikacijah. Pri avtorjih v oklepaju navajamo letnici rojstva in smrti.

Za zemljepisna imena uporabljamo slovenske različice. Če take variante ni, navajamo izvorna krajevna imena. Pri nekaterih zgodovinskih mestih ali večjezičnih poimenovanjih, kjer je to pomembno za razumevanje zgodovinskega konteksta, je navedena zgodovinska raba in v oklepaju še današnja raba, npr. Pressburg (Bratislava).

Vsa navedena lastna imena so vključena v oblikoslovni sistem slovenščine, obenem pa ohranjamo pravopisne posebnosti izvirnih jezikov.

Glede na namen učbenika naslove literarnih del vedno navajamo najprej v izvirniku in v ležeči pisavi, sledi letnica prve objave oz. pri dramah in operah letnica uprizoritve. V primeru, da je objavljen prevod dela v slovenščino, v oklepaju ležeče navajamo naslov dela, ime prevajalca in letnico izida dela v prevodu. Če delo ni bilo prevedeno, navedemo v oklepaju informativni prevod naslova, ki pa za razliko od izdanih del ni naveden ležeče.

Posebna situacija nastane, kadar je izvorno književno delo napisano v drugem jeziku (npr. v latinščini, nemščini). V takšnih primerih poleg prevoda v slovenščino navajamo tudi prevod v češčino ali slovaščino, ki se v didaktični praksi uporablja v teh kulturnih okoljih.

Odlomke literarnih del opremljamo z jezikovnimi opombami, v katerih navajamo slovenski prevod izbranih izrazov oz. dodajamo pojasnjevalno razlago. V jezikovnih opombah uporabljamo sledeče kratice:

- (zastar.) – zastarelo
- (ekspr.) – ekspresivno
- (slabš.) – slabšalno
- (nar.) – narečno
- (pesn.) – značilno za pesništvo
- (knjiž.) – knjižno
- (fraz.) – frazem

(iz lat.) – iz latinščine

(iz nem.) – iz nemščine

(pomanj.) – pomanjševalnica

8 Seznam slikovnega gradiva

8.1 Starocerkvenoslovansko pismenstvo na Velikomoravskem

Slika 1: Ciril in Metod na litografiji Jana Köhlerja iz leta 1912.

Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jano_K%C3%B6hler_-_Cyril_a_Metod%C4%9Bj.jpg

Jano Köhler, javna domena, Wikimedia Commons

8.2 Pregled češke književnosti

Slika 2: Umor svetega Václava na iluminaciji v Gumpoldovi legendi iz zadnje tretjine 10. stoletja.

Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zab%C3%B3jstwo_Wac%C5%82awa.JPG

Vir: Neznani avtor, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 3: Sprejem Karla IV. na francoskem kraljevem dvoru. Velika francoska kronika (1375–1380).

Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Francie_trikralove.jpg

Javna domena, Wikimedia Commons

Slika 4: Kozmova Češka kronika v poznejšem rokopisu iz prve tretjine 13. stoletja.

Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Budy%C5%A1%C3%ADnsk%C3%BD_rukopis_Kosmovy_kroniky_102.jpg

Neznani avtor, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 5: Praška defenestracija na sočasni gravuri.

Vir: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=14314434>

Avtor: Johann Philipp Abelinus; javna domena, Wikimedia Commons

Slika 6: Krališka biblija, VI. del (Nova zaveza), tretja izdaja iz leta 1601.

Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bible_Kralicka.JPG

Avtorski kolektiv, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 7: Naslovnica Češke kronike Václava Hájka z Libočan.

Vir: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=6006858>

Avtor: Sokoljan, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 8: Krokodila na ilustraciji potopisa Kryštofa Haranta.

Vir: Kryštof Harant z Polžic a Bezručic: *Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do Země svaté, země judské a dále do Egypta a velikého města Kairu*. Hana Bočková idr. (ur.). Brno – Praha, 2017.

Slika 9: Kip svetega Janeza Nepomuka na Karlovem mostu v Pragi kiparja Jana Brokoffa iz leta 1683.

Vir: Ludek, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, Wikimedia Commons

Slika 10: Portret Jana Amosa Komenskega graverja Václava Hollarja.

Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wenceslas_Hollar_-_Comenius.jpg
Wenceslaus Hollar, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 11: Ilustracija iz knjige *Orbis pictus* Jana Amosa Komenskega, ki ponazarja zvoke živali.

Vir: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orbis-pictus-003.jpg>
Comenius, javna domena, Wikimedia Commons

Sliki 12 in 13: Spominski tabli v spomin Jiříja Třanovskega v mestu Těšín oz. Cieszyn.

Osebni arhiv avtorice.

Slika 14: Risba alegoričnega mesta iz dela Blodnjak sveta in raj srca.

Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Labyrint_sveta.jpg
Jan Amos Komenský, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 15: Stanovsko gledališče na gravuri iz leta 1835.

Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Theatre_stavovske.jpg
Vincenc Morstadt, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 16: Naslovnica Češko-nemškega slovarja Josefa Jungmanna.

Vir: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/11/Slovn%C3%ADk_%C4%8Desko-n%C4%9Bmeck%C3%BD_Josefa_Jungmanna%2C_1._d%C3%ADI_%281835%29.jpg

Josef Jungmann, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 17: Portret Jana Kollárja češkega portretista Jana Vilímka.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Jan_Vil%C3%ADmek_-_Jan_Koll%C3%A1r.jpg#/media/Plik:Jan_Vil%C3%ADmek_-_Jan_Koll%C3%A1r.jpg
Jan Vilímek, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 18: Naslovnica zbirke Hči Slave.

Vir: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Slavy-dcera-1824.jpg>
Jan Kollár, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 19: Boj na barikadah v Pragi pri Mostnem stolpu 15. junija 1848.

Vir: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fa/Praha_Barricades_1848.jpg

Joseph Rudl, javna domena, Wikimedia Commons

Slika 20: Portret Karla Hynka Máche iz leta 1860.

Vir: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wien_Museum_Online_Sammlung_W_4140_1-2_\(cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wien_Museum_Online_Sammlung_W_4140_1-2_(cropped).jpg)
František Šír, CC0, Wikimedia Commons

- Slika 21: Naslovnica slovenske izdaje izbora političnih člankov K. Havlíčka Borovskega.
Vir: <https://www.dlib.si/>
- Slika 22: Portret Božene Němcove.
Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bozena_Nemcova.jpg
Neznani avtor, javna domena, Wikimedia Commons
- Slika 23: Ilustracija Cyrila Boude za pesnitev *Maj* v izdaji iz leta 1940.
Vir: <https://citarny.com/temata/autori-a-knihy/ilustratori-a-knihy/cyril-bou-da-ilustrator>
- Slika 24: Slovesna položitev temeljnega kamna Narodnega gledališča v Pragi.
Reprodukcija iz revije Zlatá Praha št. 33, leto 1908, s. 378.
Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zakladni_kamen_Narodniho_divadla.JPG
Neznani avtor, javna domena, Wikimedia Commons
- Slika 25: Naslovnica slovenskega prevoda *Malostranských pověstí* J. Nerude, 1936.
Vir: Osrednja humanistična knjižnica, Ljubljana.
- Slika 26: Naslovnica almanaha *Ruch*.
Vir: <https://kramerius.lib.cas.cz/>
- Slika 27: *Zvony a zvonky* Josefa Václava Sládka.
Vir: <https://www.antikmasek.cz/aukce/43/6591-sladek-josef-vaclav-zvony-a-zvonky.html>
- Slika 28: Teréza Nováková
Vir: <https://www.abczech.cz/Tereza-Novakova-P7033623.html>
- Slika 29: Igralka M. Hübnerová v vlogi Eve v *Ženi sužnji* G. Preissove v predstavi Narodnega gledališča v Pragi leta 1903.
Vir: CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons
Neznani avtor, javna domena, Wikimedia Commons
- Slika 30: Kneginja Libuše s Přemyslom Oračem na praškem Vyšehradu, kipar Josef Václav Myslbek.
Vir: Michal Klajban, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons

8.3 Pregled slovaške književnosti

Slika 1: Pressburg, Pozsony (danes Bratislava), 1588.

Vir: <https://www.wdl.org/fr/item/14231/>. Dostopno: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bratislava_in_16th_century.jpg

Slika 2: Juraj Tranovský: *Cithara sanctorum*, 1636. Izdaja iz leta 1877.

Vir: Osrednja humanistična knjižnica, Ljubljana.

Slika 3: Faksimile Silvánovega dela *Písně nové na sedm žalmů kajících a jiné žalmy*.

Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:J%C3%A1n_Silv%C3%A1n#/media/File:Silvan-jan-piesen-na-prvy-zalm.jpg

Slika 4: Hugolín Gavlovič: *Škola kresťanská* (1758).

Vir: Hugolín Gavlovič *a jeho dielo v dobovom a kultúrnom kontexte*. USL SAV 2013. MKL-Slovenska knjižnica.

Slika 5: Univerzitetna cerkev sv. Janeza Krstnika v Trnavi, 1637.

Vir: wikipedia.sk. Dostopno: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Slovakia_-_Trnava_-_Univerzitny_kostol_-_Katedrala_Sv._Jana_Krstiteľa_RB05.jpg

Slika 6: Portret Mateja Bela (1684–1749).

Vir: J. Pavelek: *Listy Mateja Bela*. Matica Slovenská, 1990. MKL-Slovenska knjižnica.

Slika 7: Naslovnica *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (1735–42).

Vir: Wikimedia Commons, Dostopno: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Notitia_Hungariae_Novae_Historico_Geographica.jpg

Slika 8: Naslovnica A. Bernolák: *Grammatica Slavica* (Slovaška slovnica, 1790).

Vir: *Slovaška zgodovina*, ur. E. Mannová. Ljubljana: Slovenska matica, 2005. MKL-Slovenska knjižnica.

Slika 9: Naslovnica *Etymologia vocum slavicarum* (Etimološki slovar, 1791).

Vir: *Slovaška zgodovina*, ur. E. Mannová. Ljubljana: Slovenska matica 2005. MKL-Slovenska knjižnica.

Slika 10: Naslovnica B. Tablic: *Poezye* (Poezija 1806–1812).

Vir: *Bohuslav Tablic Poezye*, ur. L. Rišková. Bratislava: Veda, 2019.

Slika 11: Univerza v Jeni.

Vir: wikimediacommons. Dostopno: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fotothek_df_hauptkatalog_0119087_Jena,_F%C3%BCrstengraben_mit_Universit%C3%A4t_und_Denkmal.jpg

Slika 12: Katoliška teologija na Pazmaneu na Dunaju.

Vir: J. I. Bajza: *Dielo*. Bratislava: Kalligram USV SAV, 2012. MKL-Slovenska knjižnica.

Slika 13: Naslovnica *Geschichte der slawischen Sprache nach allen Mundarten*, 1836.

Vir: MKL-Slovenska knjižnica.

- Slika 14: Klementinum – univerzitetna knjižnica v Pragi, kjer je deloval P. J. Šafárik med 1848–1861.
Vir: P. J. Šafárik: *Básnické dielo*, ur. P. Káša. Bratislava: Kalligram USV SAV; 2008. MKL-Slovenska knjižnica.
- Slika 15: J. Kollár: Potopis po Italiji, 1843.
Vir: dlib.si.
- Slika 16: J. Kollár: *Národné spievanky*, prvi diel, 1834.
Vir: J. Kollár: *Národné spievanky*. Bratislava: SVKL, 1953. MKL-Slovenska knjižnica.
- Slika 17: Portret Ľudovíta Štúra, olje, 1873.
Vir: Jan Novotný: *O bratrské družbě Čechů a Slováků za národního obrození*. Praga, 1959. MKL-Slovenska knjižnica.
- Slika 18: Sodobna parafraza Štúra v umetnosti.
Vir: *Zborník Poštúrenie mýtu*. Bratislava: UK, 2015.
- Slika 19: Janko Kráľ: *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*. Ilustriral Alojz Pepich.
Vir: Janko Kráľ: *Balady*. Bratislava: Mladé letá, 1957. MKL-Slovenska knjižnica.
- Slika 20: Naslovnica slovenske izdaje romana *Leteče sence*.
Vir: Svetozár Hurban Vajanský: *Leteče sence*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1923. MKL-Slovenska knjižnica.
- Slika 21: Portret P. O. Hviezdoslava iz l. 1900.
Vir: Pavol Országh Hviezdoslav: *Básnické dielo*, ur. Ján Gbúr. Bratislava: Kalligram, USL SAV, 2006. MKL-Slovenska knjižnica.
- Slika 22: Martin Kukučín v upodobitvi hrvaškega kiparja Ivana Meštrovića, Bratislava.
Vir: osebni arhiv avtorice.
- Slika 23: Naslovnica slovenske izdaje romana *Hiša v bregu* M. Kukučina, 1935.
Vir: Martin Kukučín: *Hiša v bregu*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1935. MKL-Slovenska knjižnica.
- Slika 24: Mesto Turčiansky sv. Martin, kulturno središče Slovakov do leta 1918.
Vir: *Slovaška zgodovina*, ur. E. Mannová. Ljubljana: Slovenska matica, 2005. MKL-Slovenska knjižnica.
- Slika 25: Naslovnica revij *Dennica* (1908) in *Slovenské pohľady* (1851).
Vir: Digitalna knjižnica Univerze v Bratislavi.
- Slika 26: Člani slovaškega študentskega društva Detvan.
Vir: Jozef Gregor Tajovský: *Prózy* (ur. Mikulová, Marcela). Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV 2005. MKL-Slovenska knjižnica.
- Slika 27: Portret B. S. Timrave iz leta 1926.
Vir: Arhiv literature in umetnosti Slovaške narodne knjižnice v Martinu, v: B. S. Timrava: *Prózy*, ur. M. Mikulová. Bratislava: Kalligram USL SAV, 2012.
- Slika 28: Rokopis B. S. Timrave.
Vir: B. S. Timrava: *Prózy*, ur. M. Mikulová. Bratislava: Kalligram USL SAV, 2012.

9 Literatura

Leposlovje

Proglas, predgovor svetemu sem evangeliju. Prevod: Avgusta Smolej. *Evangeličanski koledar* 54/1. (1997) 38–39.

Pregled češke književnosti

Kosmas, 2011: *Kronika Čechů* (ur. Hrdina, Karel, idr.). Praha: Argo.

Businská, Helena (ur.), 1975: *Renesanční poesie*. Praha: Academia.

Harant z Polžic a Bezdržic, Kryštof, 2017: *Putování aneb cesta z Království českého do Benátek a odtud po moři do země Svaté, země judské a dále do Egypta a velikého města Kairu* (ur. Bočková, Hana, idr.). Praha, Brno: Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu akademie věd České republiky, Host.

Komenský, Jan Amos, 2014: *Labyrint světa a ráj srdce* (ur. Kolár, Jaroslav, idr.). Praha, Brno: Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu akademie věd České republiky, Host.

Komenský, Jan Amos, 2014: *Labyrint světa a ráj srdce v jazyce 21. století* (ur. Makovička, Tomáš). Praha: Práh.

Bridel, Bedřich, 1994: *Básnické dílo* (ur. Kopecký Milan). Praha: Torst.

Kollár, Jan, 2014: *Slávy dcera: báseň lyricko-epická v pěti zpěvích* (ur. Putna, Martin C.). Praha: Academia.

Klicpera, Václav Kliment, 1960: *Rohovín čtverrohý. Čtyři aktovky*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

Mácha, Karel Hynek, 2015: *Básně* (ur. Červenka, Miroslav). Brno: Host.

Erben, Karel Jaromír, 2013: *Kytice. České pohádky* (ur. Otruba, Mojmir). Brno: Host.

Havlíček Borovský, Karel, 1986: *Dílo I*. Praha: Československý spisovatel.

Němcová, Božena, 2017: *Babička*. Praha, Brno: Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu akademie věd České republiky, Host.

Němcová, Božena, 2004: *Korespondence II. 1853–1856*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Neruda, Jan, 1998: *Knihy básní*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Vrchlický, Jaroslav, 2000: *Intimní lyrika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Sládek, Josef Václav, 1926: *Spisy básnické*. Praha: J. Otto.

- Zeyer, Julius, 1999: *Tři legendy o krucifixu*. Praha: Argo.
 Nováková, Teréza, 1974: *Úlomky žuly*. Praha: Odeon.
 Jirásek, Alois, 2019: *Staré pověsti české*. Brno: Host.
 Mrštíkové, Alois a Vilém, 2011: *Maryša*. Praha: Artur.

Pregled slovaške književnosti

- Marsina, Richard (ur.), 1997: Život svätých pustovníkov Svorada vyznávača a Benedikta mučenika, napísaný od Maurusa, päťkostolského biskupa. V: *Legendy stredovekého Slovenska*, Nitra: RAK.
- Silván, Ján, 1997: Marnost na vsem znám a vidím. V: *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva II. Renesancia a humanismus* (ur. Minárik, Jozef). Bratislava: Tatran.
- Dernschwam, Ján, 2010: Denník cesty do Konštantínopolu a Malej Ázie. V: *Cestopisná a memoárová literatúra 16.- 18. storočia* (ur. Brtáňová, Erika). Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Selecký, Štefan Ferdinand, 1997: Obraz panej krásnej perem malovaný, ktorá má v Trnave svoje prebývaní. V: *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva III: barok* (ur. Minárik, Jozef). Bratislava: Slovenský Tatran.
- Tablic, Bohuslav, 2004: Láska. V: *Slovenský klasicizmus, poézia* (ur. Kraus, Cyril). Bratislava: Tatran.
- Bajza, Jozef Ignác, 2009: *Príhody a skúsenosti mládeho Reného*. V: Jozef Ignác Bajza: *Dielo* (ur. Brtáňová, Erika). Bratislava: Tatran.
- Šafárik, Pavol Jozef, 2005: Časy. V: Pavol Jozef Šafárik: *Básnické dielo*. (ur. Káša, Peter). Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Kollár, Ján, 1954: O literárnej vzájomnosti medzi rozličnými kmeňmi a nárečiami slovanského národa. V: Jan Kollár: *O literárnej vzájomnosti* (ur. Rosenbaum, Karol). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Sládkovič, Andrej, 1961: Marína. V: A. Sládkovič: *Dielo I.* (ur. Kraus, Cyril). Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Král, Janko, 1957: Zakliata panna vo Váhu a divný Janko. V: Janko Král: *Balady*. Bratislava: Mladé letá.
- Hviezdoslav, Pavol Országh, 2006: Netrápte sa, piesne moje. V: Pavol Országh Hviezdoslav: *Básnické dielo* (ur. Gbúr, Jan). Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Tajovský, Jozef Gregor, 2005: Do konca. V: Jozef Gregor Tajovský: *Prózy* (ur. Mikulová, Marcela). Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Timrava, Božena Slančíková, 2008: Nemilí. V: Božena Slančíková Timrava: *Prózy* (ur. Mikulová, Marcela). Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.

Sekundarna literatura

- Barbarič, Štefan, 1968: Herder in začetki slovenske romantike. *Slavistična revija* 16/1–2. 231–256.
- Brtáňová, Erika, 2013: *Hugolín Gavlovič a jeho dielo v dobovom literárnom a kultúrnom kontexte*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Brtáňová, Erika: *Cestopisná a memoárová literatúra 16.-18. storočia*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Chmel, Rudolf (ur.), 2009: *Slovník diel slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Chmel, Rudolf, 2009: *Romantizmus v globalizme. Malé národy – veľké mýty*. Bratislava: Kalligram.
- Czech medieval sources online*, dostop: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php>
- Červenka, Miroslav, idr. (ur.), 1990: *Slovník básnických knih. Díla české poezie od obrození do roku 1945*. Praha: Československý spisovatel.
- Čornej, Petr – Pokorný, Jiří, 2015: *Stručné dějiny českých zemí*. Praha: Práh.
- Čúzy, Ladislav (ur.), 2008: *Panoráma slovenskej literatúry II*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Grdina, Igor, 1997: *Starejša slovenska nabožna književnost*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Haman, Aleš – Tureček, Dalibor, idr., 2015: *Český a slovenský literární parnasismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host.
- Haman, Aleš, 2010: *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. Praha: ARSCI.
- Hrabák, Josef, 1961: *K metodologii studia starší české literatury*. Praha: SPN.
- Hučková, Dana (ur.), 2011: *Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Humanismus v českých zemích, *Česká literatura* 6, 67, 2019 [monotematicka številka revije].
- Janáčková, Jaroslava, 1985: *Stoletou alejí: o próze minulého věku*. Praha: Československý spisovatel.
- Juvan, Marko, 2011: Svetovna književnost na Kranjskem: Transfer romantičnega svetovljanstva in oblikovanje nacionalne literature. *Primerjalna književnost* 34/3. 107–126.
- Káčkošová, Zuzana, 2014: *Zo staršej slovenskej literatúry I, II*. Bratislava: Univerza Komenského.
- Káša, Peter, 2005: Medzi intuíciou a poznávaním. Pavol Jozef Šafárik: *Básnické dielo*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV. 284–295.
- Káša, Peter, 2012: *Prehľad stredoeurópskych literatúr od počiatkov po osvietenstvo*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.

- Kolár, Jaroslav, 1999: *Návraty bez konce*. Brno: Atlantis.
- Kopecký, Milan, 1988: *Český humanismus*. Praha: Melantrich.
- Kopecký, Milan, 1991: *Starší česká a slovenská literatura*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kopecký, Milan, 1999: *Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kos, Janko, idr., 2007: *Leksikon literatura*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kos, Janko, 2020: *Primerjalna zgodovina svetovne literature*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Králík, Oldřich, 1995: *Osvobozená slova*. Praha: Torst.
- Le Goff, Jacques, 1999: *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad.
- Legiša, Lino, idr. (ur.), 1956–1971: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Lehár, Jan, idr., 2013: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Macura, Vladimír, 2015: *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia.
- Malura, Jan, 2007: *Starší česká literatura I*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Malura, Jan, 2017: Renesansa in humanizem v zahodnoslovanskih književnostih: primerjalna bilanca in izgleđi. *Jezik in slovstvo* 62/2–3. 47–54.
- Mannová, Elena (ur.), 2005: *Slovaška zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Mihalková, Gabriela, 2013: *Romantizmus v literárnohistorickej a interpretačnej reflexii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- Mikula, Valér (ur.), 2005: *Slovník slovenských spisovatel'ov*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Mikulová, Marcela, 2005: *Tajovského obrodenecká moderna*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Mikulová, Marcela, 2015: *Tri spisovateľky: Timrava, Vansová, Šoltessová*. Bratislava: Veda.
- Minárik, Jozef, 1986: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Minárik, Jozef, 1977: *Stredoveká literatúra: svetová, česká, slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Minárik, Jozef, 1997: *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva I: Stredovek*. Bratislava: Slovenský Tatran.
- Minárik, Jozef, 1997: *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva II. Renesancia a humanizmus*. Bratislava: Slovenský Tatran.
- Minárik, Jozef, 1997: *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva III: Baroko*. Bratislava: Slovenský Tatran.
- Opelík, Jiří – Frost, Vladimír – Merhaut, Luboš (ur.), 2008: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia.

- Pánek, Jaroslav – Tůma, Oldřich, idr., 2018: *Dějiny českých zemí*. Praha: Karolinum.
- Perenič, Urška, 2022: *Luize Pesjakove pesmi za slovensko mladost v zrcalu bidermajerja*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Petrů, Eduard, 1984: *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Ostrava: Profil.
- Petrů, Eduard, 1996: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*. Olomouc: Votobia.
- Randák, Jan, idr., 2016: *Dějiny českých zemí*. Praha: Knižní klub.
- Rišková, Lenka, 2019: *Bohuslav Tablic. Poezye*. Bratislava: Veda.
- Rozman, Andrej, 2014: Slovanska vzajemnost: včeraj, danes in jutri. *Razgledi* 5/1. 14–17.
- Rozman, Andrej – Šnytová, Jana, 2012: *Antologija starejše češke književnosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Schmarzová, Ľubica, 2016: K premenám subjektu v poézii Janka Kráľa. *Autor a subjekt*. Bratislava: Literárne informáčne centrum. 52–69.
- Spunar, Pavel, 1995: *Kultura středověku*. Praha: Academia.
- Šmatlák, Stanislav, 1998: *Dejiny slovenskej literatúry I, II*. Bratislava: Národné literárne centrum.
- Šnytová, Jana – Sevšek Šramel, Špela, 2019: Mitološka vodna bitja v češki in slovaški baladi 19. stoletja. *Slovenski jezik in njegovi sosodje*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 368–374.
- Taranenková, Ivana (ur.), 2012: *Podoby autobiografickej literatúry 19. storočia*. Bratislava: Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Tureček, Dalibor, idr., 2012: *České literární romantično*. Brno: Host.
- Tureček, Dalibor – Zajac, Peter, 2017: *Český a slovenský literární klasicismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host.
- Urbančič, Boris, 1989: *Češko-slovenski kulturni stiki*. Ljubljana: Mladika.
- Vašica, Josef, 1995: *České literární baroko*. Brno: Atlantis.
- Vašica, Josef, 2014: *Literární památky epochy velkomoravské*. Praha: Vyšehrad.
- Vinkler, Jonatan, 2006: *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči. Češko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju*. Koper: Annales.
- Vojtech, Miloslav (ur.), 2004: *Panoráma slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Vojtech, Miloslav, 2017: Recepција pesniških del A. G. Bürgerja v slovenski in slovaški poeziji 19. stoletja. V: *Sedemdeset let slovakistike v Ljubljani* (ur. Sevšek Šramel, Špela, Pallay, Jozef). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Vojtech, Miloslav, 2017: *Slovenská klasicistická a preromantická literatúra*. Bratislava: Univerzita Komenského.

- Zajac, Peter, 2000: Slovaška književnost kot pustolovščina. V: *Sto let slovaške književnosti*. (ur. Rozman, Andrej, Chrobáková, Stanislava) Bratislava, Ljubljana: AOSS.
- Zajac, Peter (ur.), 2019: *Slovenský romantizmus: synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno: Host.
- Žilka, Tibor, 1987: *Poetický slovník*. Bratislava: Tatran.